

RAPPORT 3332

‘... een uitnemend schoon en ruim uitzicht op Alphen, over den Rijn ...’

Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente
Alphen aan den Rijn

R A A P

RAAP-RAPPORT 3332

**‘... een uitnemend schoon en ruim
uitzicht op Alphen, over den Rijn ...’**

**Een cultuurhistorische waardenkaart van de
gemeente Alphen aan den Rijn**

ir. L.J. Keunen & drs. C.J. Frank

R A A P

Colofon

Opdrachtgever: Gemeente Alphen aan den Rijn

Titel: '... een uitnemend schoon en ruim uitzicht op Alphen, over den Rijn ...'; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Alphen aan den Rijn

Versie: 18 mei 2018

Auteurs: *ir. L.J. Keunen & drs. C.J. Frank*

Projectcode: ARCW

Bestandsnaam: RA3332_ARCW

Projectleider: ir. L.J. Keunen

Projectmedewerkers: drs. C.J. Frank (MAB), M. van den Hof MA, S. van der Veen MA,
T. Vanzielegheem MA & ing. L.B. Stelwagen

Bewaarplaats documentatie: RAAP Oost-Nederland

Bevoegd gezag: Gemeente Alphen aan den Rijn

ISSN: 0925-6229

RAAP

Leeuwendalseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

e-mail: raap@raap.nl

website: www.raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2018

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

Inleiding

In opdracht van de gemeente Alphen aan den Rijn hebben RAAP en het Monumenten Advies Bureau in de periode september 2017 – april 2018 een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Alphen aan den Rijn opgesteld. Daarvan ligt het resultaat nu voor u.

De cultuurhistorische waardenkaart is geschikt om de basis te vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging). Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we vooral aandacht aan het tastbare, landschappelijke en gebouwde erfgoed.

Producten

De cultuurhistorische waardenkaart van Alphen aan den Rijn bestaat uit een aantal digitale producten. Allereerst betreft dit de kaartenset, bestaande uit kenmerkenkaarten voor landschap en gebouwde erfgoed, waarderingskaarten voor landschap en gebouwde erfgoed, een integrale ensemblekaart en een drietal themakaarten. In deze themakaarten wordt nader ingegaan op de aspecten militair erfgoed, Oude Rijn en kernen in de gemeente, en sierteelt in de regio Boskoop. Deze rapportage vormt primair een toelichting op deze kaarten, en sluit qua indeling zoveel mogelijk aan op de kaarten, met toelichtingen op landschap en landschapselementen (hoofdstukken 4 en 5), het gebouwde erfgoed (hoofdstuk 6), de integrale ensemblekaart (hoofdstuk 7) en de erfgoedthema's (hoofdstuk 8). In het laatste hoofdstuk worden bouwstenen voor gemeentelijk erfgoedbeleid gepresenteerd.

Resultaten

Voor de verschillende disciplines zijn er vele honderden waardevolle landschappen, landschapselementen, gebouwde objecten en stedenbouwkundige deelgebieden uit de analyse gerold. Deze zijn verdeeld over een drietal waarderingsklassen: gemiddelde waarde, hoge waarde en zeer hoge waarde. Soms vormen deze elementen een combinatie of ensemble, maar soms ook zijn er geen directe verbanden, zoals bij een waardevolle wetering door een stedenbouwkundig niet bijzonder gebied. In hoofdstuk 7 en op kaartbijlage 3 hebben we een staalkaart aan waardevolle ensembles gepresenteerd, waar die verbanden tussen waardevolle aspecten juist wel bestaat. In hoofdstuk 9 doen we nadere aanbevelingen voor de omgang met deze zaken.

Inhoud

Samenvatting	4
1 Inleiding en kader	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Situering van het onderzoeksgebied	8
1.3 Onderzoekopzet en taakverdeling	9
1.4 Dankwoord	10
1.5 Leeswijzer	10
2 Methoden en bronnen	11
2.1 Algemene uitgangspunten	11
2.2 Historisch cultuurlandschap	12
2.3 Landschapselementen	15
2.4 Historische bouwkunst en stedenbouw	18
2.5 Themakaarten	25
2.6 Gebruik	27
3 Een beknopte ruimtelijke geschiedenis van Alphen aan den Rijn	28
3.1 Inleiding	28
3.2 Veenontginningen	28
3.3 Waterwegen, afwatering en handelsroutes	32
3.4 Ambachten en heerlijkheden	34
3.5 Laatmiddeleeuwse turfwinning	34
3.6 Poldervorming	35
3.7 Droogmakerijen	37
3.8 Transport op en langs de Rijn	37
4 Landschappen en polders (kaartbijlage 1a)	38
4.1 Inleiding	38
4.2 Landschappen in de polders	38
4.3 Waardering landschap	81
5 Landschapselementen (kaartbijlagen 1a en 2a)	83
5.1 Waterstaat	83
5.2 Infrastructuur	85
5.3 Opgaand groen	87
5.4 Waardering landschapselementen	88

6 Historische bouwkunst en stedenbouw (kaartbijlagen 1b en 2b)	89
6.1 Inleiding	89
6.2 Historische bouwkunst	90
6.3 Stedenbouw / dorpsontwikkeling	97
6.4 Waardering bouwkunst en stedenbouw	121
7 Een integrale benadering (kaartbijlage 3)	127
7.1 Inleiding	127
7.2 Landschapswaardering	127
7.3 Naar een som der delen: stedenbouwkundige waardering	127
7.4 De integrale ensembles	128
8 Erfgoedthema's	130
8.1 Inleiding	130
8.2 Oorlog en defensie (kaartbijlage 4a)	131
8.3 Oude Rijn en kernen (kaartbijlage 4b)	135
8.4 Sierteelt Boskoop (kaartbijlage 4c)	143
9 Bouwstenen voor gemeentelijk cultuurhistorisch beleid	154
9.1 Inleiding	154
9.2 Ruimtelijke Ordening	155
9.3 Monumenten, karakteristieke gebouwen en gebieden	163
9.4 Toerisme en recreatie	165
9.5 Educatie	168
9.6 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	169
9.7 Aanbevelingen voor presentatie	173
Literatuur	175
Overzicht van (kaart)bijlagen	178
Bijlage 1: Catalogi van landschap en bouwkunst/stedenbouw - inhoud	179

1 Inleiding en kader

1.1 Inleiding

Het grondgebied van de gemeente Alphen aan den Rijn komt in veel historische bronnen voor en werd op uiteenlopende wijzen beschreven. Juridisch, feitelijk en soms ook wervend. Een voorbeeld van die laatste vorm is de wijze waarop de buitenplaatsen langs de Rijn in het verleden verkocht werden. Het geeft een fraai beeld van hoe lommerrijk men de zone langs de Rijn toen wilde voorstellen:

De alleraangenaamst aan den Rijn onder de gemeente Aarlanderveen, tegenover Alphen gelegen buitenplaats Rhijn-Stroom, bestaande in deszelfs zeer moderne hecht en sterke Heerenhuizinge, met twaalf ruime meest allen Behangen, geplafoneerde, en met Stookplaatsen voorziene, zoo Beneden als Bovenkamers; Biljardkamer, Keuken, Bijkeuken en Zolders, Koetshuis met Stalling voor 6 Paarden, Badkamer, nieuwe Koepel, Tuinmanshuis, aanzienlijke Broeijerij, groote Boomgaard met fijne Vruchtboomen, Moestuinen met Druiven-, Perziken- en Abrikozen-Kasten, en kortelings geheel nieuw aangelegde Wandelingen en Waterwerken; hebbende overal een uitnemend schoon en ruim uitzigt op Alphen, over den Rijn, den Straatweg van Leyden op Utrecht, het nieuwe Kanaal, en de heerlijkste Landerijen; zijnde bijzonder geschikt tot Zomer- en Winterverblijf voor eene groote Familie, te zamen groot 3 Bunders, 7 Roeden en 68 Ellen.¹

In deze tekst herkennen we een zorgvuldige omgang met de eigen woonomgeving. Die aandacht in de tekst was niet in de eerste plaats op erfgoed gericht, maar wel op kwaliteit van het landschap. Inmiddels is die zorgvuldig ingerichte omgeving onderdeel van het erfgoeddomein. Enkele decennia later zouden 'landschapsbeschouwers' als dominee Craandijk dat treffend omschrijven. Erfgoed kan blijvend positief worden ingezet voor *branding* op het vlak van economie, wonen, onderwijs, recreatie en toerisme. De economische waarde van erfgoed is wetenschappelijk onderbouwd en de rol ervan op lokaal niveau voor de eigen gemeenschap en bezoekers doorgaans onbetwist.

Landelijke plicht, provinciaal kader en gemeentelijke ambities

Het is niet toevallig, gezien de ontwikkelingen van de afgelopen decennia, dat door wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening en de Monumentenwet vanaf januari 2012 landelijk rekening dient te worden gehouden met cultuurhistorische (lees: cultuurlandschappelijke en historisch-(steden)bouwkundige) waarden in bestemmingsplannen. Eerder al heeft archeologie een wettelijke en/of planologische vertaling gekregen en konden bouwhistorische waarden via de monumentenverordening worden geborgd. Daarmee krijgen cultuurhistorische waarden een volwaardige plek binnen de ruimtelijke ordening.

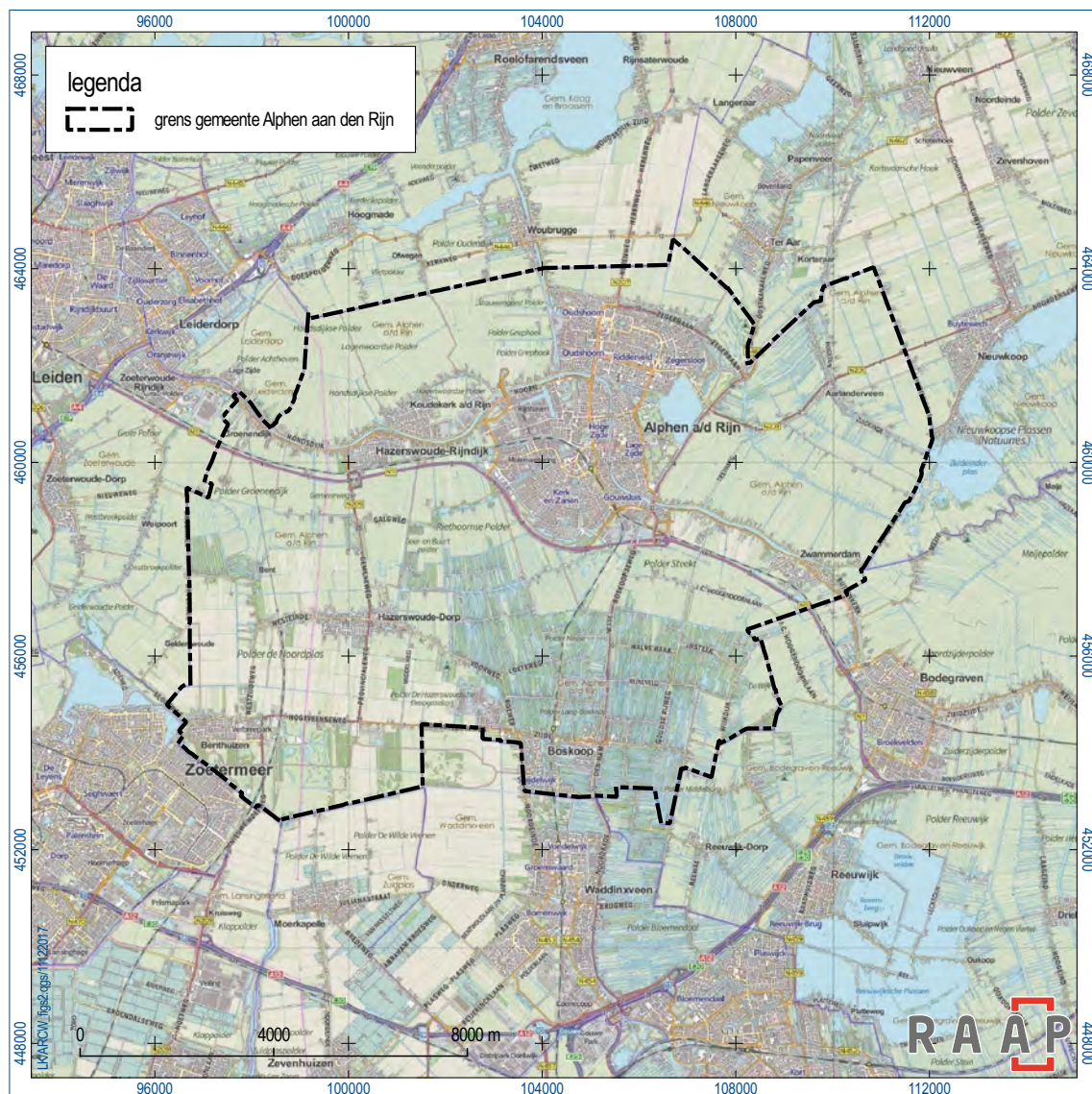
¹ Algemeen Handelsblad, 26 mei 1841 (via delpher.nl)

In opdracht van de gemeente Alphen aan den Rijn hebben RAAP en het Monumenten Advies Bureau in de periode september 2017 – april 2018 een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Alphen aan den Rijn opgesteld. Daarvan ligt het resultaat nu voor u.

De cultuurhistorische waardenkaart is geschikt om de basis te gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging). Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we vooral aandacht aan het tastbare, landschappelijke en gebouwde erfgoed.

1.2 Situering van het onderzoeksgebied

De gemeente Alphen aan den Rijn ligt in het noordoosten van de provincie Zuid-Holland aan weerszijden van de Oude Rijn (figuur 1.1). In haar huidige vorm en grootte is de gemeente ontstaan op 1 januari 2014 door een fusie van de vroegere gemeenten Alphen aan den Rijn, Boskoop en Rijnwoude.

Figuur 1.1. Situering van de gemeente Alphen aan den Rijn.

De huidige gemeente heeft een oppervlakte van 132,49 km² en telde op 30 april 2017 109.107 inwoners. De gemeente grenst in het zuiden aan de gemeenten Zoetermeer, Zuidplas, Waddinxveen en Bodegraven-Reeuwijk, in het oosten aan de gemeente Nieuwkoop, in het noorden aan de gemeente Kaag en Braassem, in het noordwesten aan Leiderdorp en in het westen aan Zoeterwoude. De officiële kernen binnen de gemeente Alphen aan den Rijn zijn (in alfabetische volgorde) Aarlanderveen, Alphen aan den Rijn, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude-Dorp, Hazerswoude-Rijndijk, Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam.

De gemeente Alphen aan den Rijn kent een uitgebreide infrastructurele ontsluiting. De belangrijkste weg door de gemeente is de N11. Deze weg loopt van oost naar west min of meer parallel aan de Oude Rijn. Daarnaast vormt de weg de zuidelijke begrenzing van de grootste kern, Alphen aan den Rijn. Verder ligt er een groot aantal regionale N-wegen, namelijk de N207 (Boskoop – gemeentegrens ten N van Alphen), de N209 (Rijndijk – Zoetermeer), de N231 (N207 – Nieuwkoop), de N455 (Benthuizen – Boskoop) en een klein deel van de N460 (N207 bij Alphen – Ter Aar). Ook lopen de spoorlijnen Woerden – Leiden (met een station in Alphen aan den Rijn), Gouda – Alphen aan den Rijn (met een station in Boskoop) en de HSL-Zuid (zonder stations) door de gemeente Alphen aan den Rijn.

1.3 Onderzoekopzet en taakverdeling

De cultuurhistorische waardenkaart van Alphen aan den Rijn kwam tot stand in de periode tussen september 2017 en april 2018. Na een startbijeenkomst op 8 september 2017 met de uitvoerders, de projectgroep namens de gemeente en een uitgebreide klankbordgroep (samenstelling: zie § 1.4) werden in enkele maanden tijd de inventarisatie- en waarderingswerkzaamheden uitgevoerd. Daarbij kon gebruik worden gemaakt van een ruime hoeveelheid gegevens die door de gemeente beschikbaar werd gesteld, evenals van de input van de klankbordgroep. Op 23 oktober 2017 vond een voortgangsbespreking plaats. Daar werden de tussentijdse resultaten en de werkwijze van de onderzoekers besproken. Op 13 december 2017 werd het eerste concept opgeleverd, waarna de onderzoekers op 15 december een presentatie aan de projectgroep en de klankbordgroep gaven. Na beoordeling door de projectgroep en de klankbordgroep werden op 6 februari 2018 de opmerkingen aan de onderzoekers toegestuurd. Verwerking van deze opmerkingen vond plaats in februari en maart 2018, waarna begin april 2018 het tweede concept werd opgeleverd. Na een reactie daarop kon medio mei 2018 het eindproduct worden opgeleverd.

Het opstellen van de cultuurhistorische waardenkaart is opgezet langs twee lijnen, namelijk enerzijds historisch cultuurlandschap en anderzijds historische bouwkunst en stedenbouw. Deze aspecten komen bij elkaar in de drie themakaarten. Hierop is informatie uit de verschillende inventarisaties opgenomen, en daarnaast zijn er speciale themakaartlagen toegevoegd. Luuk Keunen (RAAP) was als projectleider verantwoordelijk voor de loop van het project en de communicatie met de opdrachtgever en onderaannemer. Hij nam tevens de cultuurlandschappelijke inventarisaties, de uitwerking van enkele thema's voor wat betreft landschap en de eindredactie van de rapportage voor zijn rekening. De inventarisatie en waardering van bouwkunst en stedenbouw en de verslaglegging daarvan werden uitgevoerd door CeesJan Frank (MAB). Marit van den Hof (RAAP) was verantwoordelijk voor het

vervaardigen van de landschapsfoto's in de catalogus. Tom Vanzieleghem, Laura Boukje Stelwagen en Steven van der Veen (RAAP) assisteerden bij de technische verwerking van de GIS-data.

1.4 Dankwoord

Aan de totstandkoming van de kaarten, de bijbehorende catalogus en het toelichtende rapport heeft een groot aantal personen binnen en buiten de gemeentelijke organisatie meegewerkt. Allereerst spreken we onze dank uit aan de volgende personen die vanuit hun eigen organisaties een bijdrage hebben geleverd in de klankbordgroep: Kees Stolker (Historische Vereniging Boskoop), Jan de Ruiter (Historische Kring Benthuisen), Arie van der Eijk (Historische Werkgroep Zwammerdam), Leon van der Werf (Stichting Historisch Museum Hazerswoude), Thea de Langen, Arnoud Slot en Gé Vaartjes, en via hen Renato Jeuken (Boomkwekerijmuseum Boskoop), Jan van Wijk (Stichting Open Monumentendag Alphen aan den Rijn / Kerngroep Molens), Ton Dalman (Gilde Alphen aan den Rijn), Jan Böhm (Stichting tot Behoud van Alphens Erfgoed), Albert Dorrestein (Historisch Genootschap Koudekerk aan den Rijn), Han Timmer (Erfgoedvereniging Heemschut Zuid-Holland), Marijke Boer en Henk Jan Habermehl (IVN Alphen aan den Rijn), Marc Laman (Erfgoedhuis Zuid-Holland), Hans Snabel, Kees van der Kooy (Stichting Houtakkers Boskoop) en Hans van Dam (IVN Planologie Alphen/ IVN Vrienden van het Heempad Boskoop).

Daarnaast danken we de vertegenwoordigers van de gemeentelijke organisatie en haar adviseur, de Omgevingsdienst Midden-Holland, samen de projectgroep: Linda Driesen – van der Male (projectleider ODMH, namens de gemeente), Misty Zonneveld (beleidsmedewerker erfgoed Gemeente AadR), Klaas Schoonderwoerd (Gemeente AadR), Jasper van der Zanden (vergunningverlening Gemeente AadR), Leo Dubbelaar (archiefbeheerder Gemeente AadR), Kya Verhagen (adviseur archeologie, ODMH), Janneke Noordervliet-van Zwienen (adviseur bodem en archeologie, ODMH) alsmede de leden van de erfgoedcommissie.

1.5 Leeswijzer

Na de methoden en bronnen (hoofdstuk 2) schetsen we de ruimtelijke geschiedenis van het grondgebied van de gemeente Alphen aan den Rijn, waarbij we enkele voor het landschap bepalende thema's eruit lichten (hoofdstuk 3). Daarna gaan we in verschillende hoofdstukken in op de aanwezige polders en droogmakerijen (hoofdstuk 4), op de aanwezige landschapselementen (hoofdstuk 5) en op de aanwezige bouwkunst en stedenbouw (hoofdstuk 6). In hoofdstuk 7 lichten we de kaart met de 'integrale benadering' van erfgoed toe: waar liggen nu de topgebieden van de gemeente Alphen aan den Rijn? Hoofdstuk 8 bevat vervolgens toelichtingen op de themakaarten. We sluiten het rapport af met bouwstenen voor gemeentelijk cultuurhistorisch beleid (hoofdstuk 9). Omdat dit rapport hoofdzakelijk een toelichting op de kaarten is, is de hoeveelheid beeldmateriaal beperkt en vooral selectief en ter illustratie. Voor een systematisch beeldoverzicht van besproken zaken verwijzen we naar de catalogus (bijlage 1), en voor een volledig overzicht van de bouwkunstinformatie naar de database (bijlage 2).

2 Methoden en bronnen

2.1 Algemene uitgangspunten

2.1.1 Doel

Voornaamste doel van dit rapport en de bijbehorende kaartbijlagen is het inzichtelijk maken van de aanwezige cultuurhistorische waarden op het grondgebied van de gemeente Alphen aan den Rijn. Onder cultuurhistorische waarden verstaan we ruimtelijke structuren, sporen, objecten en relictten uit het verleden, waaraan een wetenschappelijke, politieke en/of maatschappelijke waarde wordt toegekend. In dit geval zonderen we daarvan de archeologische waarden uit, omdat die al afzonderlijk beschreven zijn in de archeologische waarden- en verwachtingskaart van Alphen aan den Rijn,² en richten we ons ook heel specifiek op nog aanwezige, in de ruimte te herkennen bovengrondse objecten en structuren.

2.1.2 Kaartbeelden

De kaartbeelden zijn gekoppeld aan een geografisch informatiesysteem (GIS met databases) met exacte gegevens over de geografische ligging en aard van cultuurlandschappelijke en historisch-(steden)bouwkundige elementen. De presentatieschaal van de cultuurhistorische waardenkaart is 1:10.000. De kaartbijlagen 1a, 1b, 2a en 2b zijn gemaakt op afgedrukt te worden op een A0, wat met die schaal twee kaartbladen opleverde die samen de gemeente bedekken. De kaartbijlagen 4a, 4b en 4c hebben andere schalen.

2.1.3 Catalogus

De informatie op de kaart is bovendien weergegeven in de vorm van een catalogus, met per object relevante informatie uit de database, waar mogelijk een foto en een kaartje met de ligging ten opzichte van de huidige topografie. De catalogus is feitelijk een opgemaakte weergave van de inhoud van de GIS-bestanden, waardoor de beperkingen die voor GIS-bestanden gelden, ook voor de catalogus gelden.³ Niet alle velden uit de database zijn in de catalogus opgenomen. Onder meer verwijzingen naar bronnen en tekstvelden/omschrijvingen van bouwkunst en stedenbouw zijn omwille van de overzichtelijkheid niet in de catalogus, maar uitsluitend in de achterliggende databases⁴ raadpleegbaar.

De objecten hebben elk een uniek ID-nummer gekregen, dat terugkomt in de GIS-bestanden, in de catalogus en in de naamgeving van de bijgevoegde fotobestanden.

² Integrale versie, opgebouwd uit de documenten Sueur e.a., 2011; Sueur e.a., 2014

³ Het gaat daarbij bijvoorbeeld om maximaal 254 tekens per cel

⁴ Zie bijlage 2 en de GIS-data

Opbouw van de landschappelijke ID-nummers

Elk gebied, elke structuur en elk object op de kaart heeft een 6-cijferig uniek ID-nummer.

Deze zijn volgens een vast patroon opgebouwd:

- het eerste cijfer duidt op de categorie: landschap (1), waterstaat (2), infrastructuur (3), opgaand groen (4), oorlog en defensie (5), buitenplaats (6), economie (7) en sierteelt (8);
- het tweede en derde cijfer duidt op het soort element: punt (01), lijn (02) en vlak (03);
- de laatste drie cijfers zijn volgnummers, vanaf 001.

De opgenomen hoeveelheid informatie verschilt per type object en tussen landschap en de gebouwde omgeving. Opgenomen voor landschappelijke zaken zijn zoveel mogelijk het type, de naam en de waardering. De ouderdom is soms weergegeven in de vorm van een bekend jaartal, soms in de vorm van een periode aan de hand van bronnenmateriaal. Het helder krijgen van de individuele ouderdom van elk object zou verdiepend onderzoek vragen, terwijl bij de polders meerdere momenten in de landschapsontwikkeling gehanteerd zouden kunnen worden. Gekozen kan worden voor het moment van ontginning of voor een waterstaatkundig bepalend moment in de ontwikkeling. We hebben gekozen voor het moment van ontstaan van de polder c.q. bemaling. Voor informatie over de ontginningsperiode, zie § 3.2. Met nauwkeurige dateringen van landschapselementen zijn we derhalve heel terughoudend geweest.

De catalogus bevat als achtergronddocumentatie de gemiddeld, hoog en zeer hoog gewaardeerde objecten.

2.2 Historisch cultuurlandschap

2.2.1 Kartering (kaartbijlage 1a)

Bij het karteren zijn we uitgegaan van de meest relevante historische eenheid in het landschap, de polder. Nu was deze indeling door de tijd heen in zekere zin dynamisch. Ontginningen vonden plaats, polders werden ingesteld, gesplitst en verenigd, en daar kwam de eigen dynamiek van verveningen en droogmakerijen nog doorheen. Er is daarom voor gekozen uit te gaan van de indeling zoals die bestond ná de voltooiing van de laatste droogmakerij in het gebied en vóór de verdergaande fusies van de 20e eeuw. Die indeling vormt immers de basis voor wat in het huidige landschap nog herkenbaar is. Op basis van diverse polderkaarten, met name de polderreglementskaarten van ca 1860, zijn grenzen getrokken, waarbij de grote waterlopen (Rijn, Gouwe) als boezems van de polderindeling zijn uitgezonderd. Bij het trekken van de grenzen hebben we zoveel mogelijk rekening gehouden met de heel fijnmazige grensfenomenen bij boezems die als lange smalle stroken andere polders in staken. Daar moeten we bij opmerken dat de polderreglementskaarten niet altijd consequent waren. Daarom hebben we grenskaarten uit het midden van de 20e eeuw gebruikt, bijvoorbeeld bij het vaststellen van de grenzen van de boezemwateren Hoogeveensche Vaart, Westvaart, Papenvaart en Oostvaart. Zo laat de grenskaart van de West- en Oostgeerpolder de hele Westvaart binnen de polder vallen, terwijl het overduidelijk een boezemwater was.

2.2.2 Waardering (kaartbijlage 2a)

Waardering van de landschapstypen

De waardering van het historisch cultuurlandschap heeft plaatsgevonden door elk gekarteerd deelgebied (d.w.z. een polder of droogmakerij) op drie criteria te beoordelen:

1. de gaafheid van de huidige topografie ten opzichte van de situatie omstreeks 1850, dat wil zeggen type grondgebruik, verkaveling, percelering, etc.;
2. de gaafheid van de huidige verticale dimensie in het landschap (fysiognomie) ten opzichte van de situatie omstreeks 1850, dat wil zeggen de openheid of geslotenheid van het landschap (aan- of afwezigheid van opgaand groen), de aanwezigheid van bebouwing, etc.;
3. de aanwezigheid van bijzondere kenmerken, waardoor het gebied een hogere waardering moet krijgen dan het op basis van andere twee criteria krijgt.

Op elk criterium is een score van 0 tot 5 genoteerd. Voor de eerste twee criteria is dat op basis van een strakke definitie gebeurd (tabellen 2.1 en 2.2), voor de laatste op basis van 'expert judgement' (beoordeling op basis van algemene kennis van de vakspecialist). Voor het derde criterium ('Waarde 3') hebben we geen exacte omschrijving gegeven wat er onder welke score verstaan wordt, omdat dit per deelgebied kan verschillen en het afhangt van de bijzondere kenmerken die in dat specifieke deelgebied aanwezig zijn, zoals bijzondere bouwkunst, opvallende ontginningskenmerken etc.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	verkaveling sterk gewijzigd, grondgebruik sterk gewijzigd
3	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik sterk gewijzigd óf hoofdstructuur in belangrijke mate gewijzigd, maar grondgebruik grotendeels intact
4	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik merendeels intact
5	verkaveling grotendeels intact, grondgebruik grotendeels intact

Tabel 2.1. Waardering gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie ('Waarde 1').

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	openheid/geslotenheid sterk gewijzigd, bebouwing grotendeels verplaatst
3	openheid/geslotenheid half intact, bebouwing deels origineel, deels gewijzigd
4	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing merendeels origineel gesitueerd
5	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing als origineel gesitueerd

Tabel 2.2. Waardering gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1850 ('Waarde 2').

Een totaalwaardering werd uiteindelijk berekend door de drie scores op te tellen en door drie te delen. Daardoor telt elk criterium even zwaar. De scores die uit deze berekening kwamen, zijn in zes waarderingscategorieën (van zeer laag tot zeer hoog) verdeeld (tabel 2.3). De waardering wordt inhoudelijk gemotiveerd in de GIS-tabellen.

gemiddelde score	waardering
0 – 1,5	zeer laag
1,51 - 2,5	laag
2,51 - 3,5	gemiddeld
3,51 - 4,3	hoog
4,31 - 5,0	zeer hoog

Tabel 2.3. Scores en klassen van de waardering. De zeer laag en laag gewaardeerde objecten zijn niet op de waarderingskaarten weergegeven en komen in de catalogus niet terug.

Hoewel op basis van bovenstaande criteria een vrij objectieve score berekend kan worden, blijft de waardering toch een bepaalde mate van subjectiviteit houden. Dat komt niet alleen door de nadruk op het criterium 'gaafheid' en de keuze voor het derde criterium ('bijzondere kenmerken'), maar ook door de schaal van het te beoordelen gebied en de begrenzing ervan. Een lage waardering voor een gebied betekent daarmee niet dat er in het gebied geen enkele bijzondere individuele waarde kan voorkomen!

Definiëring van de ensembles

Ensembles hebben we gedefinieerd op basis van een combinatie van de landschappelijke en stedenbouwkundige waarderingskaart. Gebieden waar bouwkunst en landschap elkaar versterkten, hebben we als 'integraal ensemble' op de kaart gezet (zie hoofdstuk 7).

2.2.3 Databasestructuur

In de database van de landschapskartering zijn de volgende velden opgenomen:

- ID
- Categorie
- Subcat
- Type
- Subtype
- Periode
- Naam
- Opmerking
- Waarde1
- Waarde2
- Waarde3
- Waarde4 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde5 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde6 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde_gem
- Waarde_toe
- Thema1
- Thema2
- Thema3
- Bron
- Waarde_txt
- Fotonaam
- Onderhoud [alleen aanwezig en ingevuld bij opgaand groen / houtakkers]
- Id_shb [alleen aanwezig en ingevuld bij opgaand groen / houtakkers]

2.3 Landschapselementen

2.3.1 Inleiding

We hebben een groot aantal landschapselementen in thematische databases opgenomen, naar categorie onderverdeeld en vervolgens op de kaart gezet. Voor elk landschapselement is in de achterliggende database de specifieke bron opgenomen. Een deel van de elementen is op de overzichtskaart weergegeven, een ander deel is op de themakaarten opgenomen. Algemene insteek is dat we de hoofdstructuur van het landschap (polderindeling, infrastructuur, waterstaat, groen) op de overzichtskaarten hebben gezet, terwijl we bijzondere thema's (oorlog en defensie, Rijn en kernen, sierteelt Boskoop) op themakaarten hebben gezet. Op die themakaarten staan bovendien relevante structuren uit de overzichtskaarten, een selectie uit de betreffende bestanden dus. Hieronder benoemen we een en ander op hoofdlijnen.

2.3.2 Waterstaat

Voor de kenmerkenkaart vormden de waterstaatkundige aspecten de belangrijkste structuurlaag. Op basis van kadastrale minuutplan (1832) hebben we de structuren geïdentificeerd, waarbij we vaak ook jongere topografische kaarten ter identificatie hebben gebruikt. Vervolgens is met behulp van recente luchtfoto's en hoogtebeelden⁵ nagegaan of de structuur nog aanwezig is. Was dat het geval, dan is de structuur ingetekend en is ook de duiding ervan direct ingevuld. De bron van de informatie en waar bekend de naam is eveneens opgenomen. In een tweede ronde hebben we eenzelfde inventarisatie uitgevoerd, maar nu gebruikmakend van topografisch kaartmateriaal van omstreeks 1970, zodat ook de jongere structuren konden worden meegenomen. Omdat de waterstaatkundige veranderingen na 1832 vooral op het vlak van clustering van polders plaatsvond, was de hoeveelheid nieuwe structuren betrekkelijk gering.

2.3.3 Infrastructuur

De historische wegen, paden, spoorlijnen en objecten die daaraan gerelateerd zijn/waren, zijn voornamelijk geïnteriseerd aan de hand van het kadastraal minuutplan uit 1832, de TMK van enkele jaren later, de Chromotopografische Kaarten des Rijks uit de eerste helft van de 20e eeuw en de Topografische Kaart van omstreeks 1975. Daarbij hebben we, evenals bij de waterstaatkundige structuren, een periodisering ook in de achterliggende data van een groot aantal elementen opgenomen, dat wil zeggen aangegeven of de structuren van vóór 1832 of uit de periode 1832-1940 dateerden. In deze globale tijdsperioden is aangegeven wanneer deze lijnelementen zijn aangelegd.

Bij de infrastructuur hebben we vooral gekeken naar die structuren, die geen waterstaatkundige betekenis hadden. Was dat wel het geval, dan zijn ze onder 'waterstaat' ingetekend en is er in een aantal gevallen, zoals bij de rijksweg langs de Rijn, een aantekening in de database gemaakt. In andere gevallen is het vanuit de historische situatie duidelijk dat er een infra-structurele functie is geweest.

⁵ Hierbij is gebruik gemaakt van het Actueel Hoogtebestand Nederland, generatie 2

2.3.4 Opgaand groen

De hoofdstructuur van het opgaand groen is in kaart gebracht met behulp van de groenlagen uit de top10vector-bestanden, de digitale kaartlagen van de Topografische Kaart 1:10.000, vervaardigd door de Topografische Dienst. Van alle lijn- en vlakobjecten is aan de hand van een vergelijking met meerdere series topografische kaarten uit de 19e en 20e eeuw genoteerd of het groen historisch was of niet. Daarbij is in de eerste plaats gekeken naar de ouderdom van het groen als structuur, niet naar de leeftijd van de huidige groenelementen, al zal dat in de meeste gevallen wel overeenkomen. Bij laanbomen kan het echter wel voorkomen dat lanen opnieuw zijn ingeplant, bijvoorbeeld na een wegverbreding.

Er zijn echter beperkingen aan deze methode. Duidelijk wordt dan namelijk dat als we deze hoofdstructuur kiezen, op een lager schaalniveau, dat van het individuele erf bijvoorbeeld, niet al het groen in beeld is. Dat geldt ook voor monumentale bomen of boomgroepen.

Het stedelijk groen is meegenomen in de inventarisatie en waardering van stedenbouwkundige ensembles.

2.3.5 Waardering

Om tot een representatieve score te komen hebben we alle nog aanwezige landschapselementen gewaardeerd op een zestal criteria:

- gaafheid: hoe gaaf is de structuur in zijn huidige toestand nog ten opzichte van een ijkmoment in het verleden?⁶
- zeldzaamheid: is het object in Alphense of Hollandse context zeldzaam te noemen?
- kenmerkendheid: hoe karakteristiek/kenmerkend is het object voor het landschap waarin het zich bevindt op een Alphense of Hollandse context?
- ouderdom: hoe hoog is de geschatte ouderdom van het object? Voor groen kijken we niet naar het individuele plantmateriaal, maar de structuur. Daarbij gaan we uit van een afnemende score: late middeleeuwen (5), nieuwe tijd (4), 19e eeuw (3), vroege 20e eeuw (2) en late 20e eeuw (1).
- ensemblewaarde: vormt het object met andere objecten of landschappelijke kenmerken uit zijn omgeving een ensemble?
- kwetsbaarheid: hoe groot is de kans dat het object onder de huidige omstandigheden verdwijnt? Daarbij speelt onder meer economische druk een rol. Hoe zwaarder de druk, hoe bijzonderder dat het object er nog is en hoe hoger daarmee de score op dit aspect.
- Steeds is gescoord, net als bij de landschappelijke eenheden, op een schaal van 1 – 5 (tabel 2.4). Het gemiddelde daarvan is de uiteindelijke score.

Voor elk groenelement is, zoals hiervoor besproken is, nagegaan of het element op één of meerdere kaarten van vóór 1975 voorkomt. Bij de waardering hebben we vooral naar de plek van het object in het landschap gekeken. Is het karakteristiek voor zijn omgeving? Is de structuur waar het onderdeel van uitmaakte nog gaaf of is het slechts een marginaal relict? Op die wijze is gewaardeerd, mede omdat niet elk element individueel in het veld bekeken kon worden ten

⁶ Hierbij is het van belang op te merken dat de huidige onderhoudstoestand niet altijd meegewogen kon worden, omdat dat – vooral voor opgaand groen – een veel nauwkeurigere detailbeoordeling vraagt. Vooral voor structuren die niet vanaf de openbare weg bereikbaar zijn, zoals veel houtakkers in Boskoop, moet de waardering als een richtsnoer en aanzet voor een vervolgbepoordeling gehanteerd worden

aanzien van gaafheid van de aanwezige groenopstanden, de onderhoudstoestand, de aanwezige soorten, etc. Het gaat dus vanuit die optiek vooral om de plek in het landschap.

In enkele gevallen hebben we een groep elementen als één geheel gewaardeerd, en niet elk object afzonderlijk. Ons argument daarvoor is dat het in een aantal gevallen gaat om de optelsom van de individuele onderdelen die een deel van de waarde verklaren. Daardoor hebben bijvoorbeeld alle houtakkers dezelfde waarde.

Daarop aansluitend was het niet mogelijk om elk individueel landschappelijk object in het veld te controleren en er een bestandsopname van te maken. Ook daarom zijn ze als groep gewaardeerd en gaat het meer om de structuurwerking dan om de individuele waarde van de opstand.

gemiddelde score	waardering
0 – 1,5	zeer laag
1,51 - 2,5	laag
2,51 - 3,5	gemiddeld
3,51 - 4,3	hoog
4,31 - 5,0	zeer hoog

Tabel 2.4. Scores en klassen van de waardering.

Op kaartbijlage 2a hebben we in principe alle gewaardeerde items, mits van gemiddelde waarde of hoger, afgebeeld. Dat geldt dus ook voor items van de themakaarten. Uitzonderingen zijn gemaakt voor oorlog en defensie (de gewaardeerde inundatiegebieden zouden alles afdekken, dus opmaaktechnisch niet praktisch), bedrijfsterreinen en ontkleide gebieden uit de Rijn & kernen-kaart (resp. stedenbouwkundig aspect en lastig als los vlak te waarderen) en sierteelt (waardering van de deelgebieden zou dubbel met landschap).

Voor elk element is toegelicht welke aspecten waardevol zijn. Daarbij gebruiken we onder meer de volgende termen die enige uitleg behoeven:

- tracé: het verloop van een lijnvormige structuur, in het platte vlak (op de kaart);
- profiel: de ruimtelijke opbouw van een lijnvormige structuur, zoals verschijnt bij het maken van een dwarsdoorsnede, haaks op de structuur gezet. Hiertoe behoren bijvoorbeeld de ruimtelijke opbouw m.b.t. berm, breedte van de weg, taluds, etc., inclusief de materialisering waar relevant;
- reliëf: de zichtbare hoogteverschillen van het element.
- oude bosopstand: de beplanting is waardevol vanwege de leeftijd van het plantmateriaal.
- beplanting: de beplanting is waardevol vanwege het voorkomen van een specifieke soort beplanting op die locatie.
- structuurwerking: de rol die het groene element speelt ten aanzien van de geleding van de ruimte.

2.3.6 Databasestructuur

In de database van de landschapskartering zijn de volgende velden opgenomen:

- ID
- Categorie
- Subcat
- Type
- Subtype
- Periode
- Naam
- Opmerking
- Waarde1
- Waarde2
- Waarde3
- Waarde4 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde5 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde6 [alleen ingevuld bij landschapselementen]
- Waarde_gem
- Waarde_toe
- Thema1
- Thema2
- Thema3
- Bron
- Waarde_txt
- Fotonaam
- Onderhoud [alleen aanwezig en ingevuld bij opgaand groen / houtakkers]
- Id_shb [alleen aanwezig en ingevuld bij opgaand groen / houtakkers]

2.4 Historische bouwkunst en stedenbouw

2.4.1 Inventarisatie

Onder de historisch-bouwkundige waarden en stedenbouw wordt het beschermde en onbeschermde 'bovengrondse' gebouwde erfgoed verstaan: gebouwen (objecten, complexen en ensembles), stedenbouwkundige structuren, maar ook historisch straatmeubilair, grenspalen, herinneringsmonumenten, monumentale kunst in de openbare ruimte (dat wil zeggen: wandkunst, nagelvast verbonden met architectuur), etc. Tevens vallen beschermde stads- en dorpsgezichten, voor zover aanwezig, onder dit begrip, evenals andere bijzondere gezichten/ensembles, historische buitenplaatsen en gebieden.

Voor het onderdeel (historisch-)bouwkundige waarden zijn zowel beschermde als onbeschermde objecten en ensembles geïnterviewd, gewaardeerd en geselecteerd ten behoeve van de inventarisatiekaart (kaartbijlage 1b). De onderlinge samenhang, de ruimtelijke context en de historische gebiedskarakteristiek, speerpunten in het ruimtelijk erfgoedbeleid, kunnen zo optimaal worden vergeleken en gewogen. Ook alle rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten zijn in de inventarisatie opgenomen.

Inventarisatieperiode

In de inventarisatie is in principe de tijdsperiode tot circa 1970 onderzocht, tot en met de wederopbouwperiode. Incidenteel zijn jongere objecten in de inventarisatie opgenomen, bijvoorbeeld wanneer de planvorming en het ontwerp van voor 1970 zijn, maar de bouw na 1970 plaats vond. Ook bevat de inventarisatie enkele objecten en ensembles van na 1970, die vanwege hun bijzondere architectuurhistorische waarde relevant zijn voor de cultuurhistorische waardenkaart. Enkele voorbeelden zijn het woningbouwcomplex Groenoord uit 1973 in Alphen aan den Rijn en multifunctioneel centrum Het Anker in Hazerswoude-Rijndijk uit 1977.

Met de toevoeging van de wederopbouwperiode is dus een verdiepingsslag gemaakt ten opzichte van de rijks- en gemeentelijke monumentenlijst van Alphen aan den Rijn en de verschillende erfgoedlijsten, die door Gemeente en historische kringen zijn aangelegd.

Bureauonderzoek en veldwerk

De inventarisatie is opgesplitst in een bureauonderzoeksfase en een veldwerkfase. In de bureauonderzoeksfase is kennis genomen van alle bestaande inventarisatielijsten, de redengevende beschrijvingen van de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten, MIP-inventarisaties en de verschillende objectgerichte overzichten van de historische kringen, zoals *Monumenten in Rijnwoude* en *In Boskoop staat een huis*. Tevens is relevante literatuur bestudeerd (zie literatuurlijst), alsmede via internet beschikbare inventarisaties van bijvoorbeeld oorlogsmonumenten, molens, industrieel en naoorlogs erfgoed en de database van het Nieuwe Instituut (BONAS-archiwijzer). Een belangrijke informatiebron is het Gemeentearchief Alphen aan den Rijn, in het bijzonder de via de website raadpleegbare data achter de bouw- en hinderwetvergunningen. Ook de verschillende beeldbanken zijn geraadpleegd, zoals die van het Gemeentearchief Alphen aan den Rijn, de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Ten slotte is dankbaar gebruik gemaakt van de vele relevante aanvullingen van de historische kringen naar aanleiding van de conceptproducten en gerichte vragen.

Het veldwerk is in oktober 2017 uitgevoerd en bestreek de gehele gemeente. De objecten en ensembles zijn vanaf de openbare weg geïnterviewd. Er is niet alleen gekeken naar de individuele objecten en complexen, maar ook naar de ensembles, met name die binnen de samenhangende historische structuren (oude kernen en uitbreidingswijken, boerderijenlinten, buitenplaatsen). Ook reeds beschermde monumenten zijn opnieuw bekeken. De inventarisatie biedt immers een goede gelegenheid om de huidige staat van overlevering te beoordelen en eventueel niet-beschermde erfbouw alsnog onder de aandacht te brengen. Van alle objecten, voor zover zichtbaar vanaf de openbare weg, is een actuele foto gemaakt. In uitzonderlijke gevallen zijn foto's verzameld uit de ter beschikking gestelde inventarisatieoverzichten, via websites of via Google Maps (Streetview). De herkomst van deze afbeeldingen is vermeld in de database. De foto's zijn oproepbaar bij het raadplegen van de cultuurhistorische waardenkaart en zijn in de catalogi te vinden.

Wanneer opgenomen in de inventarisatie?

De geïnterpreteerde objecten en complexen hebben gemeen, dat ze alle in meer of mindere mate een positieve bijdrage leveren aan de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek. Ze zijn in eerste instantie geselecteerd aan de hand van algemeen gangbare architectuurhistorische, cultuurhistorische en historisch-ruimtelijke (ensemble) waarderingscriteria, zoals herkenbaarheid (ten aanzien van de oorspronkelijke functie), een redelijke mate van gaafheid, authenticiteit en/of zeldzaamheidswaarde, zichtbaarheid (beeldbepalend) en ensemblewaarde. De uit deze eerste schifting geselecteerde objecten zijn uiteindelijk ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart opnieuw gewaardeerd.

Alle in eerdere inventarisaties opgenomen objecten zijn voor de waardenkaart opnieuw beoordeeld en indien relevant genoeg aan de selectie toegevoegd. Zoals eerder vermeld is de selectie uitgebreid met een groot aantal nooit eerder geïnterpreteerde objecten en ensembles, in het bijzonder uit het tijdperk van het interbellum en de naoorlogse periode. Zie verder § 2.4.3 over de waardering.

2.4.2 De database / legenda

Database met variabelen

De via bovenstaande methodiek geïnterpreteerde en geselecteerde historische bouwkunst is samengebracht in een uitgebreide database met een aantal variabelen. Deze database is gekoppeld aan de cultuurhistorische waardenkaart. De variabelen zijn:

- bag-nummer / volgnummer
- adres
- huisnummer
- kern
- naam
- erfgoedthema
- categorie
- subcategorie
- objecttype
- bijzonderheden
- huidige functie
- periode datering
- exacte datering
- ontwerper
- bouwstijl
- status bescherming
- monumentnummer (indien beschermd monument)
- bouwhistorische verwachtingswaarde
- waardering (waardetoekenning en zes criteria)
- beknopte toelichting op de waardering
- fotonummer

Bouwkundige eenheden

In principe is de bebouwing telkens als 'bouwkundige eenheid' in de kaart gedefinieerd en in de database opgenomen. Dat betekent dat volgens één ontwerp/bouwstroom gerealiseerde dubbele woonhuizen of grotere blokken met meer woningen als een bouwkundige eenheid zijn beschouwd en in de database vermeld. Als voorbeeld noemen we het dubbele woonhuis Reijerskoop 123-125 in Boskoop en de lange rij geschakelde arbeiderswoningen Zijde 384-426, eveneens in Boskoop, die dus als één item in de kaart zijn opgenomen. In enkele gevallen zijn zelfs grotere ensembles geschakelde woningen (zowel dubbele woonhuizen als langere woningblokken) als één item geïnterpreteerd, wanneer ontwerp en ontstaanstijd samenvallen. Een voorbeeld hiervan is de lange rij twee aan twee geschakelde woningen aan de Goudse Rijksweg in Boskoop en de eveneens aan deze weg gelegen woningblokken in stempelstructuur.

Bij uit verschillende gebouwen samengestelde boerenerven is er voor gekozen deze zoveel mogelijk als één samenhangend item in de inventarisatie op te nemen. Eén van de redenen hiervoor is dat een zeer veel voorkomend bijgebouw als het zomerhuis in veel gevallen door uitbreiding aan de hoofdboerderij is gekoppeld en daardoor in de bag-ondergrond samen met de boerderij als één bouwkundige eenheid wordt beschouwd en voorzien van één bagnummer. Er is dus voor gekozen in de achtergrondinformatie deze eenheid over te nemen, ook bij boerderijen waar het zomerhuis nog wel geheel los staat. De vermelding in de database is dan bijvoorbeeld 'langhuisboerderij met naastgelegen (vrijstaand) zomerhuis'. Overigens is vanaf de openbare weg niet altijd te zien of zo'n zomerhuis vrijstaand of gekoppeld is. Ook andere, dicht bij de boerderij staande bijgebouwen zijn op deze manier binnen één inventarisatie-item gebracht. Uitzondering vormen op grote afstand staande bijgebouwen, of, bij rijksmonumenten, objecten met een eigen bag- én monumentenregistratienummer. Ook de aan rijksmonumentale erven toegevoegde nieuwe items zijn apart in de tabel opgenomen.

Indien relevant zijn ook losse onderdelen in tuinen en op erven in de inventarisatie meegenomen en in database en kaart afzonderlijk vermeld (bijvoorbeeld bruggen met toegangshekken, baarhuizen op begraafplaatsen). Historische begraafplaatsen zijn als vlak opgenomen. Boenstoepen zijn uitgezonderd de voorbeelden aan Ridderbuurt, verder niet als aparte categorie geïnterpreteerd. Alleen vanaf de openbare weg zichtbare exemplaren zijn in de database vermeld als bijzonderheid onder het betreffende adres.

Categorieën

In de inventarisatie wordt een aantal bouwcategorieën onderscheiden (zie het onderstaande lijstje). Binnen de bouwcategorieën bestaan verschillende bouwtypen, als verfijning van de hoofdcategorie. Deze 'bouwtypen' zijn in een aparte kolom van de bijbehorende database vermeld. In de categorie 'agrarisch' wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt in de gebouwtypen 'boerderij' en 'bijgebouw', waarna een verdere verfijning plaats vindt naar type (langhuisboerderij/T-boerderij/ etc., en schuur/veestalling/gewasopslag) en subtype (hooiberg, varkensstal, kippenhok).

De categorieën:

- Agrarisch
- Bestuur en rechtspraak
- Herdenken (waaronder funerair erfgoed, herinneringsmonumenten)

- Gezondheidszorg
- Handel
- Ambacht, industrie en transport
- Infrastructuur en waterstaat
- Landgoed, buitenplaats
- Welzijn, kunst en cultuur
- Onderwijs
- Oorlog en defensie
- Religie
- Recreatie en toerisme
- Straatmeubilair
- Wooncultuur
- Kunst

De verschillende categorieën zijn in de aan de kaart gekoppelde database vermeld en ook met verschillende kleuren inzichtelijk gemaakt in de legenda.

Bijzonderheden

Onder bijzonderheden wordt, indien noodzakelijk, aanvullende relevante informatie verstrekt, bijvoorbeeld over bijzondere details, opdrachtgevers of functies.

Datering

De informatie over de exacte en geperiodiseerde datering is afkomstig uit verschillende bronnen: redengevende beschrijvingen van rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten, de bouw- en hinderwetvergunningen, inventarisatielijsten, lokale literatuur, opschriften op gevels en uiterlijke kenmerken. Ook is in een aantal gevallen het bouwjaar uit de bag vermeld.

Overige informatieve variabelen in de database

De overige informatie in de database (naam, functies, ontwerpers, etc.) is verzameld aan de hand van beschikbare informatie in eerdere inventarisatielijsten, redengevende beschrijvingen, (lokale) literatuur, de bouw- en hinderwetvergunningen en via de input van de historische kringen.

Status en waarderingen

Zie hiervoor de betreffende paragraaf in hoofdstuk 6.

Ensembles

Er is niet alleen gekeken naar de individuele objecten en complexen, maar ook naar de ensembles, in het bijzonder die binnen de samenhangende historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, de buitenplaatsrelicten, de boerderijenlinten en lintbebouwingen langs de Oude Rijn.

Ook reeds beschermde monumenten zijn opnieuw bekeken. De inventarisatie biedt immers een goede gelegenheid om de huidige staat van overlevering te beoordelen en eventueel niet beschermde erfbebouwing alsnog onder de aandacht te brengen.

De selectie van de 'nieuwe' objecten en ensembles heeft plaats gevonden op basis van de ruimtelijke en cultuurhistorische selectiecriteria: stedenbouwkundige/landschappelijke en ensemblewaarden, lokaalhistorische waarden, architectuur- en bouwhistorische waarden, herkenbaarheid, gaafheid/authenticiteit en zeldzaamheidswaarde. Zowel de beschermde als de niet-beschermde objecten en ensembles zijn meegenomen.

2.4.3 Waardering historische bouwkunst en stedenbouw

Inleiding: waardering in schaalniveaus

Bij de waardering van de objecten wordt uitgegaan van verschillende schaalniveaus, waaraan, naast regulier beschermingsbeleid via Monumentenwet of erfgoedverordening, specifiek beleid via het bestemmingsplan gekoppeld kan worden. De waardenkaart is daarmee ontwikkelingsgericht en geeft informatie over hoe om te gaan met de beschermde en onbeschermde waarden, wanneer ontwikkelingen plaats vinden of moeten worden getoetst (behoud, onderzoek, ontwikkelingsmogelijkheden, randvoorwaarden en aanbevelingen). De kaart kan als onderlegger worden gebruikt voor nieuwe bestemmingsplannen, maar ook als basis dienen voor de selectie van nieuwe gemeentelijke monumenten. De selectie van bijzondere (steden)bouwkundige ensembles geeft een overzicht van die gebieden, waarbinnen ruimtelijke ontwikkelingen vanuit cultuurhistorisch perspectief om speciale aandacht vragen.

Waarderingscriteria

De selectie van de cultuurhistorisch waardevolle objecten en de uiteindelijke klassering (orden) heeft plaats gevonden via een toetsing aan de hand van zes ruimtelijke en cultuurhistorische waarderingscriteria. Deze criteria zijn speciaal voor dit doel geformuleerd op basis van bovengenoemde algemeen, gangbare criteria en zijn eerder ook in andere gemeenten toegepast:

- **STEDENBOUWKUNDIGE EN ENSEMBLEWAARDE:** het belang van het object als onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied of een bijzondere stedenbouwkundige ontwikkeling of planvorming; en/of als onderdeel van cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en/of ensemblewaarde, bijvoorbeeld in relatie tot een beschermd stads- of dorpsgezicht en beschermde monumenten.
- **BEELDBEPALENDE WAARDE:** het belang van het object vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van zijn omgeving (bijvoorbeeld: markant onderdeel lintbebouwing, opmerkelijke (hoek)ligging, zichtlijn, landmark).
- **HERKENBAARHEID EN BIJZONDERE FUNCTIE (HISTORISCHE WAARDE):** het belang van het object vanwege de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en de oorspronkelijke (bijzondere) functie, in relatie tot de ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid van het gebied; relatie met voor de gemeente Alphen aan den Rijn belangrijke personen, gebeurtenissen en activiteiten.
- **GAAFHEID:** het belang van het object wegens de authenticiteit van hoofdvorm, gevelindeling en/of detaillering.
- **ARCHITECTUUR- EN BOUWHISTORISCHE WAARDE:** het belang van het object vanwege een kenmerkende / bijzondere bouwstijl, typologie, vorm, materiaalgebruik en constructie; het belang binnen het oeuvre van een architect;
- **ZELDZAAMHEIDSWAARDE:** in architectuur- en/of bouwhistorisch, stedenbouwkundig, typologisch, functioneel of historische opzicht.

Het gaat dus om een aantal cultuurhistorische en architectuurhistorische, maar ook contextuele, historisch-ruimtelijke criteria, die het object duiden als onderdeel van een specifieke lokale cultuurhistorische gebiedskarakteristiek, bijvoorbeeld de historische dorpskernen, de uitbreidingswijken, de linten langs de Oude Rijn, de buitenplaatsen, de industriegebieden en de agrarische ensembles in het buitengebied.

De rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten zijn niet aan deze criteria getoetst. Deze al beschermde objecten behoren tot de items met een zeer hoge cultuurhistorische kwaliteit.

Met de ruimtelijke insteek van deze toetsing wordt geanticipeerd op de veranderende benadering van erfgoed, zoals die in het nieuwe rijksbeleid is geformuleerd. Hierin wordt aangedrongen op een grotere rol voor cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid. De directe omgeving van historische objecten, complexen en ensembles is immers zeer bepalend voor de wijze waarop de cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. Ook de gebieden zelf kunnen cultuurhistorische kwaliteiten bezitten.

Alle in de inventarisatie opgenomen objecten zijn met behulp van bovenstaande criteria en met in achtneming van de verschillende gebiedskarakteristieken getoetst. Per criterium kunnen de volgende scores worden gehaald (tabel 2.5):

score	waardering
++	Hoge waarde
+	Positieve waarde
0	Neutrale waarde
-	Negatieve waarde

Tabel 2.5. Waarderingen per score.

De optelsom van deze scores leidt tot het formuleren van een eindwaardering in drie gradaties (tabel 2.6):

score	waardering
minimaal 5 x ++ en 1 x +	Zeer hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (Z)
minimaal 3 x ++ en 3 x +	Hoge of beeldbepalende erfgoedwaarde (H)
minimaal 5 x + en 1 x 0	Gemiddelde erfgoedwaarde of beeldbepalende waarde (M)
alles daaronder	Beeldondersteunende erfgoedwaarde (B)

Tabel 2.6. Waardering van bouwkunst.

2.4.4 Waardering historische stedenbouw/ensembles

Ensembles

Op de waardenkaart zijn de belangrijke historische (steden)bouwkundige ensembles weergegeven.

De ensembles zijn gewaardeerd in de volgende drie categorieën:

1. zeer hoge waarde;
2. hoge waarde;
3. gemiddelde waarde.

Deze schaalverdeling en de waardering (tabel 2.7) sluiten aan bij de systematiek van de landschappelijke waardering (§ 2.2.2).

De criteria/waarden (op gemeentelijk niveau) waaraan deze gebieden en ensembles zijn getoetst zijn:

1. het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en de ontwikkelingsgeschiedenis/historische gelaagdheid;
2. het belang van het gebied vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging, zichtlijnen, aanwezigheid van *landmarks*, etc.
3. de structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
4. de zeldzaamheid van het gebied (stedenbouwkundig/structuur), op gemeentelijk / regionaal niveau;
5. de dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

score	waardering
minimaal 4 x ++, 1 x +	Gebied / ensemble met zeer hoge waarde
minimaal 2 x ++, 2 x +, 1 x 0	Gebied / ensemble met hoge waarde
minimaal 4 x +, 1 x 0	Gebied / ensemble met gemiddelde waarde

Tabel 2.7. Waardering van stedenbouw /
 bouwkunstensembles.

2.5 Themakaarten

2.5.1 Inleiding

Tijdens de startbijeenkomst van de cultuurhistorische waardenkaart is in overleg met de projectgroep en de klankbordgroep gekozen voor – aanvankelijk – een viertal thema's, die samen een beeld zouden moeten geven van belangrijke periodes in de geschiedenis van de huidige gemeente Alphen aan den Rijn, naast de algemene aspecten die al op de overzichtskaarten zijn afgebeeld.

Deze thema's waren:

- Oorlog en defensie;
- Oude Rijn als ontwikkelingslint;
- Kernen;
- Sierteelt.

In navolging van het plan van aanpak werd gekozen voor het samenvoegen van het tweede en derde thema tot het thema 'Rijn en kernen'.

2.5.2 Oorlog en defensie

Voor het onderdeel 'oorlog en defensie' hebben we op basis van literatuur- en databasestudie voor het onderdeel landschap informatie verzameld per historische tijdslaag. Daarbij gaat het in de eerste plaats om drie linies, te weten de inundatie voor het Leids Ontzet, de Oude Hollandse Waterlinie (1672-1674) en de Vordere Wasserstelling (1943-1945), alsmede kleinere verspreid gelegen fenomenen, zoals laatmiddeleeuwse kasteelplekken.

Op basis van literatuur- en databasestudie zijn de bovengrondse 'gebouwde' relictten verzameld rondom dit thema. Het betreft vooralsnog een beperkte verzameling relictten uit met name de periode van de Vordere Wasserstelling (1943-1945).

2.5.3 Rijn en kernen

De landschappelijke component van dit thema is grotendeels ingevuld aan de hand van literatuur- en kaartstudie. Op basis van het kadastraal minuutplan uit 1832, aangevuld met informatie uit de literatuur, hebben we een basislaag met historische buitenplaatskernen (m.n. de contouren van de tuin- en parkaanleg) en fabrieksterreinen samengesteld. Die laatste laag is aangevuld voor de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog en voorzien van achtergrondgegevens op basis van de database van de Stichting Grofkeramiek.⁷ Verder hebben we aan de hand van de kaartencollectie van het Hoogheemraadschap van Rijnland een gedeelte van de afgekleide percelen kunnen lokaliseren en dateren.

In de totale inventarisatie van het gebouwde erfgoed is een selectie gemaakt van objecten en ensembles die onderdeel vormen van één van de deelonderwerpen rond dit thema. Wat betreft de historische buitenplaatsen zijn dit bijvoorbeeld de bewaard gebleven landhuizen met bijgebouwen of de relictten daarvan. Indien relevant is melding gemaakt van de restanten van de historische tuinaanleg en elementen als historische hekwerken, gevelstenen en andere artefacten.

Rondom het subthema 'dorpsontwikkeling' zijn bijzondere ensembles geselecteerd, zoals delen van de oudste dorpskernen en de oude bebouwingslinten langs Oude Rijn en Gouwe, maar ook jonge toevoegingen, die als dorpsuitbreiding vanaf het einde van de 19e eeuw aan oude structuren zijn toegevoegd. Het kan daarbij gaan om voor het gebied typische vroege uitbreidingen in de vorm van de 'poorten' (straatjes haaks op de dijkstructuur) tot de planmatige uitbreidingen uit het interbellum en de markantste naoorlogse buurten. Zowel gebieden als objecten en complexen zijn hierbij geselecteerd.

2.5.4 Sierteelt van (regio) Boskoop

Het kaartbeeld van de Boskoopse sierteelt bestaat in de eerste plaats uit contouren die de oudste kern en jongere uitbreidingen van het kwekerijlandschap laat zien. Hierbij hebben we gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal en van input door het Boomkwekerijmuseum in Boskoop.⁸ Op de kaart zijn vervolgens infrastructurele en waterstaatkundige werken weergegeven die binnen dit gebied een rol in de ontwikkeling van de sierteelt hebben gespeeld. Deze structuren zijn overgenomen uit de algemene inventarisatiekaart (kaartbijlage 1a). Een belangrijke plek op de kaart heeft het groen, gerelateerd aan de kwekerijen, vooral de houtakkers.

De historische bebouwing in Boskoop is de weerslag van zo'n 350 jaar bouwen in en rond het dorp. Vaak heeft die bebouwing een directe link met de geschiedenis van de sierteelt. Meest zichtbaar zijn de vele historische woningen van de Boskoopse kwekers, die afhankelijk van de welvaart van het bedrijf variëren van bescheiden dorpswoningen tot imposante villa's en landhuizen, in lange linten gebouwd langs de belangrijkste kaden in de veenontginning. In veel gevallen zijn het de enige relictten van de oude bedrijven, waarvan de functionele kwekersloodsen en kassen in de loop der jaren door bedrijfsvernieuwing van de kaart zijn verdwenen. Toch resteren her en der nog goede voorbeelden van stenen en houten loodsen en kantoortjes, de oudste uit het begin van de vorige eeuw. Arbeiders werden gehuisvest in eenvoudige huizen, vanaf het begin van de vorige eeuw in bescheiden dorpsuitbreidingen, die de oude ontginningsstructuren volgen. Veel van deze objecten en ensembles

⁷ <https://grofkeramiek.nl/locaties>

⁸ Met dank aan Thea de Langen, Noud Slot, Gé Vaartjes en Renato Jeuken

zijn in de themakaart opgenomen. Wat betreft de boomkwekersvilla's is een selectie gemaakt van de voorbeelden die nadrukkelijk met die functie zijn vermeld in de bronnen.

De kaartlaag bevat ook bijzondere objecten als het tentoonstellingspaviljoen Flora, het daar naastgelegen rosarium aan de Parklaan en enkele kleine windmotoren, noodzakelijk voor de onderbemaling van de kwekersgronden.

2.6 Gebruik

De cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Alphen aan den Rijn bevat een zeer grote hoeveelheid informatie en is in de eerste plaats een GIS-product, dat straks via de gemeentelijke GIS-viewer gebruikt kan worden. Van de daarvan afgeleide analoge kaarten is als gevolg van praktische/technische redenen niet alle informatie te lezen. Dat heeft bijvoorbeeld te maken met meerdere lijnsymbolen op één locatie die elkaar zouden kunnen afdekken, meerdere eigenschappen van één object (opgenomen in het GIS) die niet allemaal in het symbool tot uiting kunnen komen en de gekozen afbeeldingsschaal van de kaartbijlagen 1 en 2 van 10:000. Wij raden derhalve aan telkens naast (of in plaats van) de analoge kaarten ook het GIS en de toelichtende rapportage te raadplegen om na te gaan welke informatie over een specifieke locatie voorhanden is.

3 Een beknopte ruimtelijke geschiedenis van Alphen aan den Rijn

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk belichten we enkele belangrijke aspecten van de landschapontwikkeling van Alphen aan de Rijn, vanuit een vogelvluchtperspectief. Daarmee willen we een kader scheppen om de bestaande cultuurhistorische waarden te begrijpen. Het is helaas onmogelijk om daarbij een breed historiografisch overzicht te geven vanuit de talrijke literatuur die over het grondgebied van de huidige gemeente is geschreven.

We zoomen daarom vanuit een thematisch perspectief op een aantal aspecten kort in. In volgende hoofdstukken gaan we een aantal aspecten nog verder uitdiepen. Zo komen in hoofdstuk 4 waterstaatkundige en landschappelijke aspecten van de individuele polders, inclusief de droogmakerijen, aan de orde. In hoofdstuk 7 behandelen we een drietal thema's, die we ook op kaart hebben uitgewerkt. Het gaat daarbij om de thema's oorlog en defensie, de ruimtelijke ontwikkeling langs de Oude Rijn en in de kernen en de ontwikkeling van de sierteelt in Boskoop. Omdat die voornamelijk de wat recentere geschiedenis omvatten, richten we ons in deze tekst vooral op de middeleeuwen en de vroege nieuwe tijd (800 – 1800).

3.2 Veenontginningen

Grote constante in de landschapsgeschiedenis en tegelijk dynamisch was en is de Oude Rijn. Alhoewel de focus van dit rapport op de periode vanaf de vroege middeleeuwen ligt, was de Oude Rijn al lang daarvoor een belangrijke levensader én een bewaakte grenszone in de Romeinse tijd.⁹ Daarachter strekten zich uitgestrekte hoogvenen uit, die konden ontstaan door een verslechterde afwatering van West-Nederland door sluiting van de kust met Oude Duinen¹⁰ vanaf 3300 voor Christus.¹¹ Door het veen liepen kleine veenriviertjes als de Burma en Oude Wilck. Tijdens de ontginningen van het veen zijn deze vergraven.¹²

De venen zullen zeker in de vroegere periode nog heel beperkt gebruikt zijn. Intensiever gebruikt en bewoond waren de oeverwallen langs de Rijn. Daar lag in de vroege middeleeuwen de nederzetting *Alfna*. Mogelijk had de bisschop van Utrecht hier bezittingen.¹³ Archeologisch is de voorloper

⁹ In het kader van deze cultuurhistorische waardenkaart laten we het Romeinse aspect van het landschap, nauwelijks of niet meer aan het oppervlak herkenbaar, buiten beschouwing

¹⁰ De Oude Duinen zijn de eerste generatie duinen die tijdens het Holoceen (11.700 jaar geleden – heden) op de strandwallen ontstonden

¹¹ Van Tielhof & Van Dam, 2005, 22

¹² Verhoef & Van 't Riet, 2013, 22

¹³ Kok, 2001, 31; Van Tielhof & Van Dam, 2005, 27

van het huidige Koudekerk bekend.¹⁴ Van uitgestrekte landerijen achter de dorpen was toen nog geen sprake. Pas in de 9e eeuw startte men met de grootschalige ontginning van het hoogveen. Toename van de bevolking was een belangrijke drijfveer.¹⁵ Die reden zien we in meerdere perioden van de Nederlandse geschiedenis terug als drijfveer voor bijvoorbeeld expansie (ontginningen) of intensivering van het agrarisch bedrijf.¹⁶ Die bevolkingsgroei werd juist weer aangedreven door technologische vooruitgang in de landbouw en de komst van nieuwe cultuurgewassen.¹⁷

Alphen heeft vermoedelijk al vroeg een kerk gehad, die aan Bonifatius was gewijd. De Hollandse graven bezaten in 1273 het recht een pastoor ter benoeming voor te dragen. Ze hebben dat recht mogelijk oneigenlijk van de Utrechtse bisschop overgenomen. Bij die kerk ontstond later een kasteel, de *hofstede en husinge tot Alphen*.¹⁸ In Zwammerdam werd in de 11e of 12e eeuw een kerk gesticht, mogelijk als 'afsplitsing' van Alphen.¹⁹ De middeleeuwse kerk van Aarlanderveen dateert van na de verplaatsing van de nederzetting (zie hierna).²⁰ De oudste delen van de huidige kerk van Koudekerk, een naam die wellicht verwijst naar een verlaten kerk, dateren uit de 13e eeuw.²¹

De ontginning van het veen – beter gezegd, de drainage ervan – werd mogelijk door een verbeterde natuurlijke afwatering van het gebied. Dat was onder meer een gevolg van het ontstaan van de Zuiderzee (figuur 3.1). Vanaf de oevers van de Rijn trok men het veen in en groef parallelle sloten. Door de hoge ligging van het veenpakket waterden die nog op natuurlijke wijze af op de Rijn. Aan de kop van een perceel werd een boerderij geplaatst, terwijl de achterzijde van de veenontginning met een kade werd afgesloten om te voorkomen dat het zure veenwater over het agrarisch gebruikte perceel stroomde. In etappes werden de percelen naar achter toe verlengd, zodat soms zeer lange percelen ontstonden. De percelen tussen Hazerswoude-Rijndijk en Hazerswoude-Dorp zijn daarvan een voorbeeld.²² Van diezelfde ontginningen is bekend dat ze in drie etappes zijn uitgevoerd. Dwarsweteringen geven nu de plekken van vroegere achterkades aan.²³ In de polder Gnephoek is ook nog iets dergelijks waar te nemen.²⁴

We kunnen een onderscheid maken tussen wel- en niet-gereguleerde ontginningen, waarbij de laatste ouder zijn. Daartoe kunnen we ook die van Oudshoorn²⁵ en Aarlanderveen rekenen. De laatste ontginning is in meerdere etappes uitgevoerd, waarbij die van de Kortsteekterpolder los staat.²⁶

¹⁴ Van Tielhof & Van Dam, 2005, 29

¹⁵ Van Tielhof & Van Dam, 2005, 29

¹⁶ Vangheluwe & Spek, 2008

¹⁷ Van Tielhof & Van Dam, 2005, 29

¹⁸ Kok, 2001, 37

¹⁹ Kok, 2001, 53

²⁰ Kok, 2001, 67

²¹ Sueur e.a., 2012

²² Van Tielhof & Van Dam, 2005, 31

²³ Kok, 2001, 34

²⁴ Kok, 2001, 76

²⁵ Kok, 2001, 74

²⁶ Kok, 2001, 64

Figuur 3.1. Uit de verkaveling is veel over de landschapontwikkeling van Alphen aan den Rijn te lezen. In het landschap van 1850, en ook dat van nu, was en is een 'topografisch archief' bewaard gebleven dat zich door het geoefende oog laat lezen.

Aan weerszijden van de Rijn herkennen we deze parallelle verkaveling nog altijd, waardoor we aan de hand van dit topografisch archief ons een beeld kunnen vormen van de wijze van openlegging van het veen.²⁷ We herkennen daarbij bijvoorbeeld dat naast de Oude Rijn ook de Gouwe als ontginningsas is gebruikt, in het zuidelijk deel van Boskoop (zie hieronder). Bij Koudekerk geldt dat ook voor de Luttkje Rijn, de verlande Rijnarm langs de weg Lagewaard. Pas later ging men aan de slag met de venen die verder van de rivier vandaan lagen.

Wanneer een nederzetting door het water bedreigd werd, konden ze hogerop het veen in worden verplaatst. Dat lijkt bijvoorbeeld in Aarlanderveen (na 1200, aan de vroegere achterkade²⁸), Hazerswoude en wellicht ook Oudshoorn het geval te zijn. Van Tielhof en Van Dam koppelen deze verplaatsingen aan een storm van 1164, in ieder geval in de late 12e eeuw.²⁹ Alphen werd, mogelijk vanwege de hogere ligging, niet verplaatst.³⁰ De naam Hazerswoude is net als Spaarnwoude en Zoeterwoude een naam van een secundaire nederzetting op –woude.³¹ Andere namen wijzen op de herkomst van de ontginners; zo zou Boskoop > Buckescop (1222) verwijzen naar een cope ofwel ontginningsconcessie van de Friese man Bucke.³² Net als Boskoop is Hazerswoude overigens van een persoonsnaam afgeleid: Hadeward.³³

Het hoogveen van Zwammerdam (m.n. polder Steekt) kwam vermoedelijk aan het begin van de 11e eeuw aan bod voor ontginning, in drie fasen. De ontginning kende aanvankelijk geen beperking op hoever men het veen in mocht, maar later stelde de Hollandse graaf een grens vast ter bescherming van zijn wildernis. De derde fase werd vermoedelijk pas in de 13e eeuw ontgonnen.³⁴

De ontginningen langs de Oude Rijn werden in de vroege 12e eeuw grotendeels afgesloten. Nadat in de rest van de 12e eeuw weinig gebeurde, werden de ontginningen van de veenrelicten in de 13e eeuw voortgezet, deels vanuit de rechtsvorm van de cope,³⁵ een concessie. De Gouwe bij Boskoop, die naar de IJssel in het zuiden stroomde, werd bij die gelegenheid stroomopwaarts verlengd tot aan de Rijn. In die periode werd Gouda gesticht en de Gouwe onderdeel van een belangrijke handelsroute. Boskoop en Waddinxveen kwamen in deze periode tot stand.³⁶ Boskoop was in 1222 in elk geval al in ontginning. Het gebied tussen Boskoop en Alphen moet later ontgonnen zijn.³⁷

²⁷ De Bont, 2009

²⁸ Kok, 2001, 67

²⁹ Kok, 2001, 67

³⁰ Kok, 2001, 36

³¹ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 32

³² Van Tielhof & Van Dam, 2006, 33

³³ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 28

³⁴ Kok, 2001, 49

³⁵ Een cope was een overeenkomst in de late middeleeuwen om een (veen)gebied te mogen ontginnen

³⁶ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 33-35

³⁷ Borger e.a., 2016, 86

Uit de ontginningen ontstonden uiteindelijk³⁸ gemeenschappen van vrije boeren,³⁹ in eerste instantie nog geleid door een planontwikkelaar die namens de ontginners optrad, maar feitelijk een lokaal bestuurder werd. De dorpsgebieden werden juridische eenheden, onder de naam 'ambacht'.⁴⁰ Zo ontstonden onder meer de ambachten Aarlanderveen, Oudshoorn, Koudekerk, Alphen en Hazerswoude. Deze ambachten werkten al in de 12e eeuw voor het waterbeheer samen in een hoogheemraadschap.⁴¹

3.3 Waterwegen, afwatering en handelsroutes

Lange tijd functioneerde de Oude Rijn als een belangrijke handelsroute. In de vroege middeleeuwen echter waren er verschillende tollën geplaatst, waaronder op een onbekende locatie bij Koudekerk of Alphen.⁴² In de 12e eeuw slibde de monding ook nog eens dicht. Bovendien daalde het maaiveld van de ontgonnen gebieden. Eén van de belangrijkste problemen die daardoor ontstond was een teveel aan water. Dat werd door de keizer aangepakt door een dam te leggen in de Oude Rijn, de later zo geheten Zwammerdam. De waterafvoer werd vóór 1200 nog verder verbeterd door het graven van onder meer de Heimanswetering.⁴³ Het graven daarvan wordt ook wel op 1202 gedateerd. De Heimanswetering doorsneed de ontginning ter plekke, alhoewel duidelijk is dat daar ter plekke al een kade liep die het gebied in tweeën deelde.⁴⁴

In de 13e eeuw werd onder grafelijk gezag een nieuwe route ingesteld. Deze voerde van de Oude Rijn via de Gouwe (figuur 3.2) naar de IJssel. Daarmee troefde hij de Utrechtse bisschop af.⁴⁵ Bij de monding in de Oude Rijn werd een sluis aangelegd, de Gouwesluis.⁴⁶ Ook de Heimanswetering werd van belang voor de scheepvaart.⁴⁷

Een interessante afwateringskwestie speelde in het midden van de 14e eeuw. Deze kwestie past in een trend om afwateringen naar de IJssel te verleggen, zodat de afwatering verbeterd werd. Samenwerkende gebieden ten oosten van de Gouwe kregen in 1352 van de heer van Gouda toestemming een watergang naar de IJssel aan te leggen. De oostelijke Alphenese polders mochten in 1360 eveneens een watergang naar de IJssel aanleggen. Daar ontstond een conflict, want de beide afwateringen zouden elkaar moeten kruisen. Daarom ruilde men de zuidelijke delen van beide watergangen tegen elkaar. Daardoor hoefden de watergangen elkaar niet meer te kruisen. De Alphenese Wetering werd voortaan de Alphen genoemd.⁴⁸ In 1357 kregen ook de gebieden westelijk van de Gouwe toestemming een wetering naar de IJssel aan te leggen, de Alpher Wetering, met een duiker onder de Alphenese Wetering door.⁴⁹

³⁸ Er bestaat debat over de mate van onvrijheid van veenboeren vóór de twaalfde eeuw (Van Tielhof & Van Dam, 2006, 36)

³⁹ Zij werden eigenaar van de grond en moesten alleen nog een jaarlijkse cijns ter erkenning betalen (Van Tielhof & Van Dam, 2006, 36)

⁴⁰ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 33-36

⁴¹ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 40-41

⁴² Van Tielhof & Van Dam, 2006, 38

⁴³ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 42-43

⁴⁴ Kok, 2001, 76

⁴⁵ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 38

⁴⁶ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 43

⁴⁷ Kok, 2001, 76

⁴⁸ Borger e.a., 2016, 90-91

⁴⁹ Borger e.a., 2016, 91

Figuur 3.2. De Gouwe, een belangrijke scheepvaartroute vanaf de late middeleeuwen (foto: Marit van den Hof, 16 november 2017).

Een kerende beweging vond in de 15e eeuw plaats, toen er weer meer afwatering naar de Rijn of naar de Gouwe plaatsvond. Sommige polders bleven echter nog tot ver in de 16e eeuw via de Alphen op de IJssel lozen. Het gaat dan vooral om de Polder Steekt en de Polder Rijneveld, alhoewel die wel al sinds 1486 op de Rijn móchten lozen.⁵⁰ De Alpher Wetering van de westzijde van Alphen, westelijk van de Gouwe, werd in 1527 echter al niet meer gebruikt.⁵¹ Door bovenstaande ontwikkelingen is de waterstaatkundige geschiedenis in relatie tot de nog aanwezige relictten zeer complex.⁵²

Het economisch belang van de scheepvaart zorgde er in de 17e en 18e eeuw voor dat het zwaartepunt van de bewoning in enkele nederzettingen weer naar de Rijn verschoof. Dat gold bijvoorbeeld voor Oudshoorn. Daardoor stakte de nederzettingsontwikkeling in bijvoorbeeld het verlengde van de Ridderbuurt. Aan de Oude Rijn werd in 1665 dan ook de eerste kerk gesticht, waar Oudshoorn eerder kerkelijk onder Alphen had behoord.⁵³

⁵⁰ Borger e.a., 2016, 93

⁵¹ Borger e.a., 2016, 96

⁵² Kok, 2001, 35

⁵³ Kok, 2001, 78

3.4 Ambachten en heerlijkheden

In de late middeleeuwen werden de bestuurlijke rechten van een ambacht in een aantal gevallen door de landsheer, de graaf van Holland in dit geval, in leen uitgegeven. Daarmee werd de rechtsmacht over een gebied een verhandelbaar en vererfbaar goed. Dat bleef zo tot aan de Franse tijd. Toen werden de gemeenten ingesteld en was de bestuurs- en rechtsmacht niet langer erfelijk. Nog tot 1923 bleef echter wel het jachtrecht bestaan, dat vanouds ook onderdeel van het heerlijk leen geweest was. De visrechten op de Oude Rijn bleven daarna nog als heerlijk recht bestaan. Ambachtsheerlijkheden op het grondgebied van de gemeente Alphen aan den Rijn waren onder meer Hogeveen, Benthorn,⁵⁴ Oudshoorn, Alphen en Rietveld, Zwammerdam, Benthuisen, Hazerswoude en Koudekerk.⁵⁵

Meestal waren het particulieren die ambachtsheerlijkheden kochten. Sinds 1766 beschikte de familie De Smeth over de heerlijke rechten van Alphen en Rietveld (zie kader). De heren van Poelgeest bezaten de ambachtsheerlijkheid Koudekerk.⁵⁶ Soms kochten steden zo'n recht, zoals Rotterdam bij Benthuisen deed, om invloed te verwerven.⁵⁷ Aan het bezit van een heerlijkheid waren vaak ook bijzondere privileges verbonden, zoals een eigen bank in de dorpskerk, bijvoorbeeld in Hazerswoude en Alphen.⁵⁸ In de meeste gevallen werden ambachtsheerlijkheden verworven als belegging of om bestuurlijke invloed te verwerven. Na instelling van de gemeenten in de plaats van de heerlijkheden bleven slechts enkele zakelijke rechten bewaard. Deze verdwenen in 1923 definitief toen het jachtrecht werd afgeschaft. De band tussen de oude ambachtsheerlijke families en de verschillende heerlijkheden was toen doorgaans al grotendeels verdwenen. Soms bleven persoonlijke banden bestaan, zoals in het geval van de familie De Smeth. Telgen uit deze familie waren ambachtsheer en noemen zich tot op heden 'de Smeth van Alphen'.

3.5 Laatmiddeleeuwse turfwinning

In de late middeleeuwen verschoof de nadruk bij de ingebruikname van nog niet ontgonnen stukken land naar de turfwinning. Landbouwkundig gebruik was niet langer het voornaamste doel. Het ging hierbij vooral om de verst van rivieren gelegen veengronden, die als laatste aan de beurt waren. Dat waren met name de venen langs de landscheiding met Schieland en langs de Gouwe, deels dus in het zuidelijk deel van de huidige gemeente Alphen aan den Rijn. Het type hoogveen was daar ook veel geschikter als brandstof.⁵⁹

Anders dan in de agrarische veenontginningen was er niet langer sprake van lange ontginningsassen met parallelle sloten, maar veel meer van een rationeel plan. De nederzettingen waren bovendien veel geconcentreerder. Hogeveen bij Hazerswoude was hiervan een heel voorbeeld uit

⁵⁴ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 39

⁵⁵ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 36

⁵⁶ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 38

⁵⁷ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 251

⁵⁸ Borger e.a., 2016, 37

⁵⁹ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 54-55

de late 13e en 14e eeuw. De gekanaliseerde Oude Willicke vormde als Hoogeveense Vaart een belangrijke waterafvoer voor de ontginning.⁶⁰

In de 16e eeuw maakte de Hoogeveense Vaart deel uit van een vaarroute van Rotterdam naar Amsterdam, waarbij de Hildam, net buiten de huidige gemeente Alphen aan den Rijn, via een overtoom gepasseerd moest worden. Rotterdam koos in die periode een andere route, en later werd de Hoogeveense Vaart opgenomen in de Noordplas.⁶¹

3.6 Poldervorming

De venen die tussen de 9e en 12e en in de 13e eeuw voor landbouwkundig gebruik geschikt waren gemaakt konden door hun hoge ligging aanvankelijk op natuurlijke wijze afwateren, deels op de Rijn en deels op de IJssel. Het land kon zelfs nog zover drooggemalen worden, dat het als akkerland geschikt was. Na verloop van tijd ontstond echter door oxidatie en klink het probleem dat het maaiveld daalde. Hoe harder men maalde, des te harder zakte het maaiveld ook. Dat proces is nog altijd gaande, en ook nu levert dit nog praktische problemen op.⁶²

Voor de afwatering van de gebieden, die door kaden tegen het omliggende oppervlaktewater werden beschermd, betekende dit dat natuurlijke afstroming niet langer mogelijk was. In de 15e eeuw werd de poldermolen uitgevonden. Deze vond in golven, gerelateerd aan economische conjunctuur, ingang in het Rijnlandse landschap. Het systeem van polders en boezems deed toen zijn intrede (figuur 3.3) (zie § 4.2). Waar bovendien gemalen werd, moesten ook aanvoerende wateringen worden aangelegd, zoals de Toegangswetering.⁶³ In de 17e eeuw werden veel kleinere poldertjes samengevoegd tot enkele grotere. In een deel van de turfwinningengebieden werd veen gebaggerd uit een waterplas. Daar werden grote polders gesticht, die op het grondgebied van meerdere ambachten lagen. De omgeving van Benthuisen, Benthorn, Hogeveen en Noord-Waddinxveen is daarvan een goed voorbeeld. Dat betekende overigens niet dat er meteen werd drooggemalen.⁶⁴

In de polders waren in de 17e eeuw veel eendenkooien in gebruik. Ten zuiden van de Oude Rijn lagen er destijds minstens 17.⁶⁵

Vanaf de late 15e eeuw zien we vanwege de dichtslibbing van de IJssel een toenemende oriëntatie van de zuidoostelijk in de gemeente gelegen polders op de Rijn en de Gouwe.⁶⁶

⁶⁰ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 57

⁶¹ Verhoef en Van 't Riet, 2013, 75

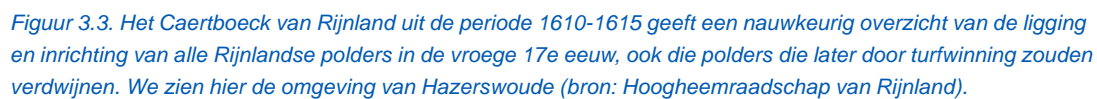
⁶² Willemse, in prep.

⁶³ Kok, 2001, 36; Van Tielhof & Van Dam, 2006, 79-80, 208

⁶⁴ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 182 e.v.

⁶⁵ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 191

⁶⁶ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 199

3.7 Droogmakerijen

Rondom Alphen herkennen we op de cultuurhistorische kenmerkenkaart bij dit rapport (kaartbijlage 1) een groot aantal droogmakerijen. In die gebieden was tot ver in de 18e eeuw aan turfwinning gedaan,⁶⁷ met toestemming van de Hollandse overheid. Zeker in de latere periode, de 18e eeuw, werd de plicht tot bedijken en droogmalen ook direct door het hoogheemraadschap in de toestemming tot vervening opgenomen.⁶⁸ Deze jonge verveningen werden grootschalig opgezet en georganiseerd. Grote delen van het landschap veranderden hierdoor ingrijpend. Oudere verveningen, zoals rond Hazerswoude, werden nog zonder generaal consent uitgevoerd.⁶⁹

De Rijnlandse droogmakerijen kwamen in de periode tussen 1600 en 1850 in een vrij vloeiende beweging tot stand, elk decennium wel één. In de gemeente Alphen aan den Rijn ontstonden de meeste droogmakerijen in de 18e eeuw. Het voornaamste economische motief was toen om nieuwe economische kansen voor de verarmde gebieden te scheppen.⁷⁰ De droogmaking had meestal tot doel om de veiligheid en overlast van de grote waterplassen te verminderen.⁷¹

Grote droogmakingen konden alleen als gezamenlijk initiatief worden uitgevoerd. Soms bereikte men echter nadien geen overeenstemming, waardoor zo'n droogmakerij toch weer in kleinere polders uiteen kon vallen. Dit gebeurde met de Noordplas, waarbij zelfs de ringdijk een afzonderlijke polder werd.⁷²

3.8 Transport op en langs de Rijn

De Rijn was door de eeuwen heen een belangrijke transportroute. Telkens werden nieuwe manieren gekozen om de rivier te gebruiken. In 1663 werd een jaagpad aangelegd tussen Leiden en Utrecht, aan één zijde van de Rijn. Bij Koudekerk moest men een aantal keer van zijde wisselen als gevolg van aanwezige bebouwing, waarvoor een veer gebruikt kon worden. Voor de aanleg van het pad moest particuliere grond worden aangekocht. Met het verdwijnen van de trekschuit verdween uiteindelijk ook het nut van het jaagpad, dat overging naar de gemeente Leiden en later de provincie Zuid-Holland. De veren bleven nog tot in de 20e eeuw in gebruik, maar zijn inmiddels allemaal verdwenen.⁷³ Delen van de jaagpaden bestaan nog wel.

⁶⁷ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 58 e.v.

⁶⁸ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 253

⁶⁹ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 255

⁷⁰ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 249

⁷¹ Van Tielhof & Van Dam, 2006, 286

⁷² Vlasveld, 2016; de exacte grenzen van de polder van de ringdijk konden ondanks kaartstudie in de kaartencollectie van het Hoogheemraadschap van Rijnland niet vastgesteld worden

⁷³ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 78-81

4 Landschappen en polders (kaartbijlage 1a)

4.1 Inleiding

Landschappen van veenweidegebieden zijn op meerdere manieren in te delen. We zouden kunnen classificeren op landschappelijke kenmerken. Daarbij zouden we dan onderscheid kunnen maken tussen verschillende typen veenontginningen. Een indeling op basis van waterstaatkundige eenheden is ook mogelijk. Die laatste manier doet meestal meer recht aan de lokale situatie, omdat daar veel meer fenomenen mee samenhangen. Om die reden hebben we onderstaande wijze van uitwerking gekozen (figuur 4.1).

4.2 Landschappen in de polders

4.2.1 Inleiding

In deze paragraaf gaan we in op de verschillende historische polders en droogmakerijen. We behandelen hun ontstaan en waterstaat-technische functioneren, hun landschappelijke karakteristieken en de huidige toestand waarin het historisch cultuurlandschap zich bevindt. Daarbij hebben we ze ingedeeld naar (dorps)gebied waartoe ze behoorden. Daarbij hebben we aansluiting gezocht bij de kadastrale gemeente waartoe ze in 1832 gerekend werden. Bij gebieden die onder meerdere dorpsgebieden vallen verwijzen we terug naar één plek in de paragraaf waar we de polder of droogmakerij hebben toegelicht. Onze analyse loopt tot de grootschalige concentratie van polders per 1 januari 1979.

4.2.2 Aarlanderveen

Inleiding

Aarlanderveen vormde tot 1918 een zelfstandige burgerlijke gemeente (figuur 4.2). In dat jaar werd zij met Alphen aan den Rijn samengevoegd. De onderstaande polders lagen geheel of gedeeltelijk in de voormalige gemeente Aarlanderveen.

Kortsteeker Polder

Polderontwikkeling

Deze polder moet relatief vroeg in ontginning genomen zijn. Daarna duurde het enkele eeuwen voordat men het water niet meer op de natuurlijke wijze kon lozen. Bemaling vond al vóór 1491 plaats. Er stond toen al een molen, die via een lange voorboezem⁷⁴ op de Rijn loosde. In 1657 verloor de polder een deel van zijn gebied door de aanleg van de Nieuwe Vaart. In 1969 vond opheffing plaats vanwege de stadsuitbreiding.⁷⁵

⁷⁴ Een voorboezem was een watergang met kade, die het mogelijk maakte om water door een molen die ver van de hoofdboezem stond, toch naar de hoofdboezemwateren (de Oude Rijn) te laten malen

⁷⁵ Kok, 2001, 65

Figuur 4.1. Polders en droogmakerijen in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn. Omwille van de landschapswaardering zijn de stedelijke en landelijke delen van de polders (in de huidige situatie) uit elkaar gehaald.

Landschap

De Kortsteeker of Kortsteekter Polder heeft zijn vroegere landschappelijke karakter volledig door de stedelijke uitbreiding van Alphen aan den Rijn verloren. Van de strokenverkaveling is alleen nog wat herkenbaar in de verkaveling van de bebouwing langs de Oude Rijn. De laatste invulling van de polder was de aanleg van het Sportpark Zegersloot.

Verenigde Zuid- en Noordeindse Polder

Polderontwikkeling

Toen binnen het ambacht Aarlanderveen in de 16e eeuw (1562 en 1570⁷⁶) twee nieuwe polders ontstonden, was daar reeds de Kortsteekterpolder aanwezig. Die nieuwe polders waren de Noordeinderpolder van 750 morgen⁷⁷ in het noordwestelijke deel van het ambacht en de Zuideinderpolder in het zuidoostelijke deel, met een omvang van 1273 morgen.

Van de Noordeinderpolder is bekend dat inwoners van Aarlanderveen op 2 maart 1534 toestemming kregen om een sluis in de Aardijk te maken. Daarmee kon men op de Aar afwateren. In 1570 volgde toestemming om een molen een gebied te laten bemalen. Vermoedelijk werd de molen dicht bij de Kortsteekerpolder geplaatst. De molen werd in 1583 verplaatst van de Oude Rijn naar de Aardijk.⁷⁸ Die molen werd wel de Noord- of Galgmolen genoemd.⁷⁹

Ondanks een moeilijke aanloop werd op 2 maart 1666 door de molenmeesters van beide polders voor het bestuur van Aarlanderveen verzocht om een samenvoeging. Goedkeuring van het hoogheemraadschap kwam op 5 juni 1666. Daarbij had men het moeilijke verschil overbrugd dat de molen in het noorden in veel slechtere toestand was dan die in het zuiden.⁸⁰

De vervening zorgde er vanaf de late 17e eeuw voor dat het bemalen land steeds kleiner werd. Bovendien werd de kade die de landscheiding tussen Rijnland en Nieuwkoop vormde, steeds meer bedreigd door vergravingen. Doorbraken vonden plaats in 1726 en 1736. In 1736 gebeurde dat in januari zelfs meerdere malen. Om Aarlanderveen te beschermen tegen het water werd een noodvoorziening getroffen ten oosten van de huizen aan de Aarlanderveensedijk. Dat zou uiteindelijk ook het tracé van de ringdijk worden, waarmee de noodvoorziening permanent werd gemaakt. De doorgebroken kaden werden niet hersteld. Door de vervening kromp de polder van 2023 naar 1640 morgen in 1738. Het merendeel lag ten westen van de Aarlanderveensedijk. Nadat een deel van de resterende polder verveend werd, werd dit gebied ten zuidwesten van Aarlanderveen ook in 1788 bestuurlijk van de 'moederpolder' gescheiden.⁸¹

⁷⁶ Kok, 2001, 65

⁷⁷ Een morgen is een oude oppervlakte, verwijzend naar de hoeveelheid grond die men in één morgen kon ploegen. De Rijnlandse morgen was ongeveer 8516 m²

⁷⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Noordeinderpolder, inleiding op de inventaris

⁷⁹ Kok, 2001, 65

⁸⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Zuid- en Noordeinderpolder, inleiding op de inventaris

⁸¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Zuid- en Noordeinderpolder, inleiding op de inventaris

Het deel van de polder dat niet verveend werd, werd in de vroege 19e eeuw bemalen door een schepradmolen aan de Rijn. Die molen was gebouwd in 1676-1677 (de voormalige Zuideindse Poldermolen).⁸² Ook werd er gemalen door een wipschepradmolen aan de Aar, de hiervoor genoemde Noordeindse Poldermolen.⁸³ Toen de laatste molen in 1870 afbrandde, werd er besloten tot de bouw van een stoomgemaal. In 1929 werd deze vervangen door een dieselgemaal, en toen verviel de functie van de molen aan de Rijn. De molen is desondanks bewaard gebleven.⁸⁴

In 1893 vond uitbreiding met een gebied in de gemeente Ter Aar plaats, en in 1922 werd een deel van de Kortstekerpolder ten oosten van het Aarkanaal bij de Zuid- en Noordeindpolder gevoegd. Op 1 januari 1979 werd de polder opgeheven en ging de waterstaatszorg over naar het nieuwe waterschap De Aarlanden.⁸⁵

Landschap

Het landschap van de Verenigde Zuid- en Noordeindse Polder heeft nog goeddeels haar oude structuur behouden. De kavels, gescheiden door sloten, strekken zich in noordnoordoostelijke richting uit vanaf de Kortsteekterweg. Deze verkaveling stopt bij de ringdijk van de drooggemaakte polder. De belangrijkste veranderingen uit de laatste eeuw zijn de aanleg van de Nieuwkoopseweg vanaf de Oostkanaalweg en de aanleg en latere transformatie van de spoorlijn naar Nieuwkoop, de huidige Treinweg.

Coupépolder

Polderontwikkeling

In 1825 werd de Nieuwe Vaart werd aangelegd. Daarbij werd een deel van de Zuid- en Noordeindpolder afgesneden. Technisch en bestuurlijk bleef deze Coupépolder echter onderdeel van de Zuid- en Noordeindpolder. Door middel van een duiker onder de Nieuwe Vaart waren beide delen van de polder met elkaar verbonden.⁸⁶

Landschap

De kleine Coupépolder is weliswaar nog 'groen', maar heeft behalve haar grenzen weinig van haar landschappelijke karakter behouden door de aanleg van een vuilstort en daarna een golfterrein, op het reeds opgehoogde terrein.⁸⁷

Drooggemaakte polder aan de Westzijde te Aarlanderveen

Polderontwikkeling

In de 16e eeuw ontstonden de Zuid- en Noordeindpolder aan weerszijden van het dorp Aarlanderveen. In 1666 werden beide polders samengevoegd. Nadat er ten oosten van het dorp al verveend was (zie hiervoor), kwamen de ingelanden van de Zuid- en Noordeindpolder in december 1734 tot overeenstemming om het gebied ten westen van het dorp alsmede land ten oosten van het dorp te

⁸² Kok, 2001, 65

⁸³ Kok, 2001, 65

⁸⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Zuid- en Noordeindpolder, inleiding op de inventaris

⁸⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Zuid- en Noordeindpolder, inleiding op de inventaris

⁸⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Zuid- en Noordeindpolder, inleiding op de inventaris

⁸⁷ http://www.parkzegersloot.nl/historie_en_ontwikkeling/

vervenen. Het Hoogheemraadschap van Rijnland stemde in maart 1735 in met de vervening van 605 morgen westelijk van Aarlanderveen gedurende dertig jaar. De vervening verliep veel trager dan gepland. Uiteindelijk werd in 1787 overgegaan tot het droogmalen. Het laatste deel werd pas in 1802 drooggelegd. Ondertussen ontstond in 1788 een zelfstandige polder. Deze werd achtereenvolgens Veen- en Droogmakerij, Droogmakerij en Drooggemaakte polder genoemd. De polder werd op 1 januari 1979 formeel opgeheven en in het nieuwe waterschap De Aarlanden opgenomen.⁸⁸

Voor de droogmaking werden in 1786-1787 drie molens gebouwd. Dat waren de bovenmolen nabij de Lage Rijndijk, de middelmolen ten noorden van de ringdijk en de ondermolen ten noorden van de middenmolen. Het laatste deel van de droogmakerij werd vanaf 1801 door een vierde molen droog gemalen. Zo ontstond een molenviergang, die in 1965 in bezit kwam van de Stichting Molenviergang Aarlanderveen. In 1823, 1868 en 1924 vonden molenbranden plaats, maar in alle gevallen werden de molens weer opgebouwd of vervangen door een exemplaar van elders.⁸⁹

Landschap

Deze droogmakerij is sinds haar ontstaan betrekkelijk weinig veranderd. De verkaveling met het slotenpatroon en de grote ringdijk aan de zuidzijde zijn nog intact. Datzelfde geldt voor de tochten en de wegen binnen de droogmakerij. Aan de noordzijde is de ringdijk deels vergraven door uitbreiding van erven / bebouwing van Aarlanderveen naar het zuidwesten. Het aantal erven in de droogmakerij is de afgelopen eeuw geleidelijk gegroeid. De nog aanwezige molenviergang, waarvan drie molens in de droogmakerij zelf staan, is een belangrijke kwaliteit.

Nieuwkoopse Droogmakerij

Polderontwikkeling

De Nieuwkoopse Droogmakerij komt voort uit het verveende gebied dat in de 17e eeuw een ringdijk kreeg en vanaf toen Zevenambachtspolder werd genoemd. Toestemming tot droogmaking van de Zevenhovense Plas kreeg men in 1769 van de Staten van Holland. Pas in december 1796 besloot men tot definitieve droogmaking van zowel de Zevenhovense als de Nieuwkoopse Plas. Ze kregen samen één ringdijk, maar werden door een dwarsdijk van elkaar gescheiden.⁹⁰

Opmerkelijk is dat de droogmakerij oorspronkelijk geen deel uitmaakte van het hoogheemraadschap van Rijnland. Na verzet vanuit de droogmakerij moest men er uiteindelijk in 1857 toch aan geloven. Met een verandering van het polderreglement in 1863 werd één en ander een feit.⁹¹

In 1863 werden de aldus ontstane Nieuwkoopse en Zevenhovense polders, die samen één bestuur hadden en de Nieuwkoopse Droogmakerij vormden, van elkaar gescheiden. Daardoor ontstond een zelfstandige polder Nieuwkoop. Behalve de gronden binnen de ringdijk behoorden ook enkele stroken grond tussen de ringdijk en de ringsloot tot de polder Nieuwkoop. Evenals de bovengenoemde polder werd ook deze per 1 januari 1979 opgenomen in het waterschap De Aarlanden.⁹²

⁸⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Drooggemaakte polder aan de Westzijde te Aarlanderveen, inleiding op de inventaris

⁸⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Drooggemaakte polder aan de Westzijde te Aarlanderveen, inleiding op de inventaris

⁹⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Nieuwkoopse en Zevenhovense polders, inleiding op de inventaris

⁹¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Nieuwkoopse en Zevenhovense polders, inleiding op de inventaris

⁹² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nieuwkoop, inleiding op de inventaris

In de Nieuwkoopse Droogmakerij stonden sinds de totstandkoming 26 molens, waarvan 18 in het Nieuwkoopse deel en 8 in het Zevenhovense gedeelte. Deze vijzel- en schepradmolens bleven in hun oorspronkelijke samenstelling tot 1873 in bedrijf. Op dat moment kwam een stoombemaling tot stand. Geleidelijk werd de bemaling verder getransformeerd, uitmondend in dieselgemalen in 1941 en 1958.⁹³

Landschap

Evenals de hiervoor genoemde droogmakerij is ook de Nieuwkoopse Droogmakerij binnen de gemeente Alphen aan den Rijn gaaf bewaard gebleven. Intact zijn nog de verkavelingsstructuur met slotenpatroon, de tochten en de ringdijk met ringvaart. Ook de hoeveelheid agrarische erven is nog vrijwel identiek. De enige kanttekening is dat de erven en de schaal van de bebouwing wel fors groter geworden zijn.

4.2.3 Alphen aan den Rijn

Inleiding

Alphen aan den Rijn was samen met Rietveld een ambachtsheerlijkheid, waarvan de heerlijke rechten sinds de 18e eeuw in bezit waren van de familie De Smeth. Na de Franse Tijd werd Alphen een zelfstandige gemeente (figuur 4.3).

Polder Kerk en Zanen

Polderontwikkeling

De polder Kerk en Zanen ontstond in 1649 na de fusie van twee oudere polders. Dat waren de Groote West Mole polder (ofwel Groote Westeindsche polder) en de Zane of Zaensche polder. De eerstgenoemde polder kreeg in 1474 toestemming van het Hoogheemraadschap van Rijnland om een molen te stichten en daarmee water naar de Oude Rijn te malen.⁹⁴ Daarmee waren ze vroeg ten opzichte van omringende gebieden.⁹⁵

Daarvoor bestonden een voorboezem, de Molenvliet, en het Florissluisje in de Hoge Rijndijk. Later waterde men uit op het kanaal. Die molen werd dicht bij de Alphense kerk gebouwd. Daardoor stond deze polder ook wel als de Kerkpolder bekend. Na een besluit in 1828 werd de wipmolen afgebroken en vervangen door een schepradwatermolen. Sinds de afbraak en verplaatsing in 1908 staat de molen in 's Gravenzande. Daar doet deze dienst als stellingkorenmolen. In Alphen deed vanaf 1907 een stoomgemaal dienst, in 1960 vervangen door een elektrische installatie.

De molen van de Zaensche polder werd in 1536 op de Gouwekade gebouwd. Deze was uit de Zaanstreek overgeplaatst,⁹⁶ en maalde het water naar de Gouwe. Na vereniging van beide polders werd deze begrensd door de Rijn, de Gouwe, de korte Baanwegsche wetering en de Toegangskade, nadien de Compierekade.⁹⁷ De molen van de Zaanse polder werd afgebroken en vervangen door een grotere.

⁹³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nieuwkoop, inleiding op de inventaris

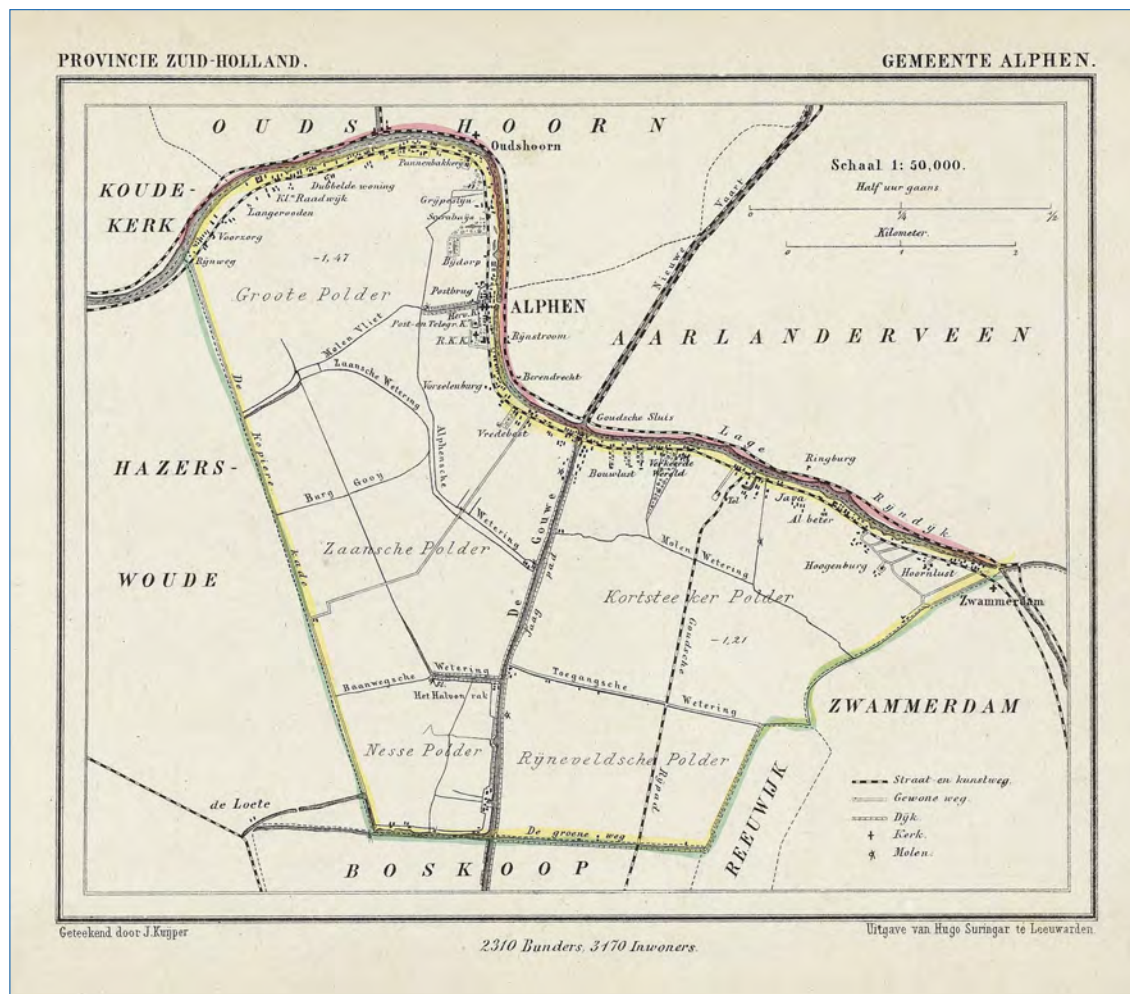
⁹⁴ Kok, 2001, 35

⁹⁵ Borger e.a., 2016, 99

⁹⁶ Kok, 2001, 35

⁹⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Kerk en Zanen, inleiding op de inventaris

Deze situatie bleef eeuwenlang bestaan. In 1909 ging de schutsluis van de polder Rietveld naar die polder over. In 1951 werd de grens aangepast toen de Baanwegsche wetering werd afgedamd. Na twee decennia discussie werd de polder Kerk en Zanen met die van Rietveld samengevoegd, waardoor per 1 januari 1969 de Alpherpolder ontstond.⁹⁸ Binnen de polder werd in 1660 het Omloopkanaal aangelegd, dat een deel van het Rijnwater kon omleiden.⁹⁹

Figuur 4.3. De vroegere gemeente Alphen aan den Rijn met haar grenzen van omstreeks 1865, volgens de gemeenteatlas van Kuiper (bron: www.atlas1868.nl).

Landschap

De oude polder Kerk en Zanen is met een zeer kleine uitzondering in het zuiden, ten oosten van de hoeve Polderflora, door de stedelijke uitbreiding van Alphen aan den Rijn 'geraakt'. Van de oude polder is weinig meer aanwezig. Een uitzondering zijn de erven aan de randen langs de Hoge Rijndijk en het genoemde kleine gebied aan het oostelijke uiteinde van het Rietveldsepad. Daarnaast zijn enkele waterstaatkundige structuren in het stedelijk gebied opgenomen, zoals de Alphense Wetering, de Burggooi en – in het noordwesten – de Compierrekade.

⁹⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Kerk en Zanen, inleiding op de inventaris

⁹⁹ Kok, 2001, 36

Alphens Rietveld

Polderontwikkeling

De polder Rietveld onder Alphen zou deel hebben uitgemaakt van een gebied dat in 1357 toestemming van graaf Willem V kreeg om een uitwatering op de IJssel te maken.¹⁰⁰

Een windwatermolen zou echter pas geplaatst worden naar aanleiding van toestemming van het Hoogheemraadschap van Rijnland van 16 september 1530.¹⁰¹ Zestien jaar later kregen enkele particulieren toestemming om een molen te plaatsen in het Rietveld. Die plek lag bij de Kopierenkade of Compieriekade, die in 1521 was aangelegd.¹⁰² Enkele malen daarna werd nog toestemming aangevraagd een molen op het Rietveld te mogen plaatsen. Enkele veranderingen na 1909 hebben we hiervoor bij de polder Kerk en Zanen beschreven.¹⁰³

Landschap

Evenals de aangrenzende polder Kerk en Zanen is ook de polder Alphens Rietveld sterk door de uitbreiding van het stedelijk gebied van Alphen aan den Rijn geraakt. De gevolgen waren hier wat minder groot. Oostelijk van de Compieriekade en noordelijk van het Rietveldsepad is nog een flink deel van de polder betrekkelijk gaaf bewaard gebleven. Belangrijke kenmerken zijn nog de verkaveling met slotenpatroon, groen en erven langs het Rietveldsepad. Ook is de polder niet geraakt door de sterke expansie van de sierteelt van Boskoop, in tegenstelling tot de naastgelegen polder Hazerswouds Rietveld.

Polder Steekt

Polderontwikkeling

Essentieel in de afwatering van de polder Steekt is de toestemming die de bewoners van een gebied tussen de Gouwesluis en de Zwammerdam in 1360-1361 kregen van de ruwaard van Holland. Men kreeg toen toestemming om een uitwatering naar de IJssel te maken. De naam van deze uitwatering werd Alpherwetering of Alphens, en was van betekenis voor zowel Steekt als Rijnveld.¹⁰⁴

In de late 15e eeuw krijgen we meer zicht op de polder Steekt. In 1483 wordt over een kade tussen de Damkade en de Gouwekade, de huidige Toegangskade, gesproken. Deze fungeerde als waterkering tussen de polders Rijnveld en Steekt. Toestemming voor een molen kreeg men drie jaar later. Vanaf dat moment mocht men uitwateren op de Oude Rijn. Zeker vóór 1615 kwam er een tweede molen op de Gouwe.¹⁰⁵ De Alpherwetering bleef functioneel voor het zuidelijke deel van de polder. Kort vóór 1583 werd dat zuidelijk deel vermoedelijk onder de naam Rijnveld van de polder Steekt afgescheiden. Die polder had een eigen watermolen aan de Gouwe. De oude watermolen van de polder Steekt werd vanaf 1947 gemoderniseerd, en tevens werden in 1969 twee onderbemelingsinstallaties gebouwd. De molen zelf is bewaard gebleven.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rietveld, inleiding op de inventaris

¹⁰¹ Kok, 2001, 36

¹⁰² Kok, 2001, 36

¹⁰³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rietveld, inleiding op de inventaris

¹⁰⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Steekt, inleiding op de inventaris

¹⁰⁵ Deze molen werd in 1824 voor afbraak verkocht, nadat gebleken was dat de andere molen het gebied makkelijk alleen kon bemalen

¹⁰⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Steekt, inleiding op de inventaris

In 1962 vonden enkele kleine grenscorrecties van de polder Steekt plaats, waarna de polder per 1 januari 1979 werd opgeheven en het gebied werd opgenomen in het nieuwe waterschap De Gouwelanden.¹⁰⁷

Landschap

De polder Steekt werd net als andere polders langs de Oude Rijn gekenmerkt door een opstreckende verkaveling vanaf die rivier. Dit patroon is in de polder goed bewaard gebleven. Waardevolle kenmerken zijn de kavelscheidende sloten, enkele onregelmatigheden (zoals de bochtige begrenzing met de Dam- of Binnenpolder) en het bebouwingslint langs de Rijndijk. Belangrijkste aantastingen zijn de doorsnijdingen door de spoorlijn Woerden – Leiden en de naastliggende autoweg N11. Verder zien we vooral nabij de Gouwe zich industriële bebouwing ontwikkelen. In het oosten vormen de uitbreiding van Zwammerdam en de ontwikkeling van de Hooge Burch belangrijke aantastingen van het open karakter van het polderlandschap.

Polder Rijnveld

Polderontwikkeling

In 1547 werd het zuidelijk deel van de polder Oostzijde van Alphen bekaad.¹⁰⁸ De zelfstandige geschiedenis van de polder Rijnveld startte op 12 april 1597. Toen dienden de grondbezittende inwoners van Rijnveld een aanvraag indienden om zelf, met een eigen molen, te mogen afwateren op de Gouwe. Na een herhaling van dit verzoek werd op 3 mei 1601 toegestaan te mogen afwateren op de Rijn. Die toestemming kwam omdat afwatering op de dichtgeslibde IJssel niet meer mogelijk was. In augustus 1602 kwam de formele toestemming om te mogen uitwateren op Rijnlandse boezems. De oude molen brandde in 1824 af en werd vervangen. Deze nieuwe molen moest op zijn beurt in 1905 wijken voor een motor, die in 1924 werd gemoderniseerd.¹⁰⁹

Er was een nauwe band met de polder Spoelwijk onder Middelburg (zie ook § 4.2.11). In 1711 ging Spoelwijk namelijk op de polder Rijnveld uitwateren. Een formele samenvoeging kwam in 1874 tot stand, waarbij Spoelwijk nog tot 1952 bepaalde vrijheden behield vanwege de slechtere bodemkwaliteit.¹¹⁰

Kleine grenswijzigingen kwamen in 1916 en 1940 tot stand. Een belangrijker wijziging was de samenvoeging van de polder Rijnveld met de Verenigde Polder aan de Gouwe, waarover al sinds 1944 gesproken werd en waarbij zelfs al in 1941 gesproken werd over een gecombineerde bemaling. Nadat de gezamenlijke bemaling in 1950 daadwerkelijk tot stand gekomen was, werd de oude bemaling van de polder Rijnveld verkocht zodat de provinciale weg langs de Gouwe doorgetrokken kon worden.¹¹¹

¹⁰⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Steekt, inleiding op de inventaris

¹⁰⁸ Borger e.a., 2016, 97

¹⁰⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rijnveld, inleiding op de inventaris

¹¹⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rijnveld, inleiding op de inventaris

¹¹¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rijnveld, inleiding op de inventaris

Landschap

De polder Rijnveld kenmerkt zich door een noord-zuid-gerichte strokenverkaveling met kavelscheidende sloten. Langs de Groeneweg (nu: Rijnveld) was vanouds een bebouwingslint aanwezig. In de late 19e eeuw had het Boskoopse kwekerijbedrijf zich inmiddels uitgebreid naar de percelen achter de erven aan de Groeneweg. Na de Tweede Wereldoorlog trad een stroomversnelling op. Het aantal kwekerijen breidde zich hier snel uit. Inmiddels is vrijwel de hele polder met kwekerijen gevuld. Slechts op een enkele plek herkennen we vanaf de Toegangswetering nog het open polderlandschap van een eeuw geleden. Daar moet wel bij worden opgemerkt dat ondanks de sterke verandering in het landgebruik dit maar betrekkelijk weinig invloed op verkaveling en 'blauwe dooradering' heeft gehad. Het oude slotenpatroon is hier derhalve nog intact. Wel toegevoegd is een nieuwe oost-westroute, de Halve Raak.

Nespolder

Polderontwikkeling

De polder Nesse bestond in elk geval al in 1527. In dat jaar werd er illegaal een watermolen op de Gouwekade gebouwd. Het poldertje dat daardoor was ontstaan was ongeveer 50 hectare groot en lag tegen de Gouwekade. Na 1527 werd de polder vergroot tot de 196 morgen die het in 1577 had. Een eigen bemaling hield het poldertje niet, want in 1548 nam de polder Alphens Rietveld de bemaling van de Nespolder over. De polders werden door een duiker in de Naaldwijkse Kade met elkaar verbonden. Op een kaart uit 1565 wordt dan een wipwatermolen afgebeeld. Toen de polder in 1624 weer zelfstandig werd, werden er een nieuwe molen en een verlaat gebouwd. In 1658 werd de molen vervangen. Ook in de 20e eeuw zou de bemaling periodiek worden overgenomen, namelijk in de perioden 1906-1932 en 1941-1946 door de polder Kerk en Zanen. De eerste overname werd noodzakelijk door afbraak van de oude molen. Door de stichting van een dieselmemaal in 1932 werd weer zelfstandige bemaling mogelijk. In 1960 werd het gemaal tenslotte geëlektrificeerd.¹¹²

Per 1 januari 1979 werd de polder opgeheven en onder een nieuw waterschap gevoegd.¹¹³

Landschap

Voor de Nespolder geldt eigenlijk min of meer hetzelfde als voor de polder Rijnveld. De oude verkaveling en het slotenpatroon zijn voor een belangrijk deel nog aanwezig, maar door de sterke uitbreiding van de kwekerijen is het landschap toch sterk getransformeerd. Ook hier is ten behoeve van de ontsluiting het gebied door nieuwe wegen, weliswaar langs oude kavelgrenzen, doorsneden. De erven, oorspronkelijk gelegen langs de Otweg en langs de Gouwe, zijn in aantal toegenomen.

¹¹² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nesse, inleiding op de inventaris

¹¹³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nesse, inleiding op de inventaris

4.2.4 Benthorn

Inleiding

Benthorn was aanvankelijk een zelfstandig ambacht, en later een zelfstandige gemeente. Door bevolkingsafname werd de gemeente in 1846 bij Benthuisen gevoegd.

Benthorner en Benthuiser Noord- en Zuidpolder

Polderontwikkeling

Om de context van deze polders te begrijpen, moeten we ons eerst verdiepen in de totstandkoming van de grote droogmakerij van de Noordplas. In dit gebied was in de 17e en 18e eeuw op grote schaal turf weggegraven met behulp van baggerbeugels. Daarmee werd het veen onder de waterspiegel opgebaggerd. De gezamenlijke ambachten Hazerswoude, Benthuisen, Noord-Waddinxveen, Hoogeveen, Zoeterwoude en Benthorn kregen op 12 mei 1759 van de Staten van Zuid-Holland toestemming om de Noordplassen te mogen bedijken en droogmaken. Twisten zorgden er echter voor, dat er uiteindelijk meerdere polders binnen de ene droogmakerij werden opgericht. In 1766 werd hierover een overeenkomst gesloten. De ringdijk zou gezamenlijk worden beheerd. Alleen Benthorn had daarin geen rol. De omringdijk werd daarmee ook een afzonderlijke polder. Uiteindelijk zouden de kleine polders in 1969 worden samengevoegd tot één polder De Noordplas.¹¹⁴ Deze polder ging op 1 januari 1979 op in het waterschap Noordwoude.¹¹⁵

De Benthuiser Noord- en Zuidpolder met de Benthornerpolder bestonden uit drie afzonderlijke delen, maar stelden samen in 1924 één reglement op. Het gebied werd door een kade gescheiden van de Drooggemaakte Gelderswoudsche Polder, door de Hogeveense weg van de Hazerswoudsche Droogmakerij en grensde op diverse plekken aan de omringdijk.¹¹⁶

Tot 1787 werd er met de Gelderswoudsche Polder gezamenlijk bemalen. In dat jaar werd de bemaling gescheiden. In de Noordpolder stonden voor dat doel drie ondermolens. Deze voerden het water van de Noord- en Zuidpolder via de Hoogeveense Vaart af naar een bovenmolen in de aangrenzende Bent- en Delf- of Generale Polder. In de vroege 20e eeuw functioneerde dit systeem echter niet naar behoren. Vanaf dat moment werd er afgewaterd via de Hazerswoudse Droogmakerij. In de jaren 20 werd nagedacht over een nieuw systeem, waarbij eerst sprake was van elektrische installaties in de bestaande molens en vervolgens van een elektrisch gemaal. In 1938 werden de drie ondermolens gesloopt. De bovenmolen werd in 1960 grotendeels afgebroken.¹¹⁷

De polder De Noordplas maalde via het gemaal De Omringdijk aan de Gouwe en het gemaal Palenstein aan de Elleboogse Wetering.¹¹⁸

¹¹⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Benthuiser Noord- en Zuidpolder met de Benthornerpolder, inleiding op de inventaris

¹¹⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Noordplas, inleiding op de inventaris

¹¹⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Benthuiser Noord- en Zuidpolder met de Benthornerpolder, inleiding op de inventaris

¹¹⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Benthuiser Noord- en Zuidpolder met de Benthornerpolder, inleiding op de inventaris

¹¹⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Noordplas, inleiding op de inventaris

Landschap

De droogmakerijen ten noorden en zuiden van Benthuisen werden gekenmerkt door een strokenverkaveling. Deze kavels stonden haaks op de aanwezige tochten. De stroken lagen daarmee in een noord-zuid-lengterichting. Als gevolg van de schaalvergroting in de landbouw is die strokenverkaveling voor een belangrijk deel verdwenen, inclusief de kavelscheidende sloten. Alleen tussen Benthuisen en de Eerste Tocht in de Noordpolder vinden we dit patroon nog terug. De Noordpolder is van de beide delen nog het beste bewaard gebleven, althans nog in agrarisch gebruik en open. Ook het merendeel van de tochten, de hoofdontwatering van de droogmakerij, vinden we er nog terug. In de Zuidpolder en de Benthorner polder is het beeld wel anders. Door de stedelijke uitbreiding van Benthuisen is de Zuidpolder vrijwel volledig verstedelijkt. De Benthorner polder is als parkbuffer tussen Benthuisen en Zoetermeer ingericht, waardoor de openheid grotendeels verdwenen is. Alleen hier en daar zijn nog historische structuren te vinden. De tochten zijn daarvan nog wel de belangrijkste.

4.2.5 Benthuisen

Inleiding

Benthuisen was tot 1991 een zelfstandige gemeente (figuur 4.4). Vanaf 1991 ging het onderdeel uitmaken van Rijnveld, het latere Rijnwoude. In 1846 was de gemeente vergroot door uitbreiding met Benthorn, en in 1855 werd Hoogeveen bij de gemeente Benthuisen gevoegd.

Benthuisen

Het is niet bekend tot welke waterstaatkundige eenheid het dorp Benthuisen ging behoren na de instelling van de polders in de Noordplas.

Benthorner en Benthuiser Noord- en Zuidpolder

Zie § 4.2.4.

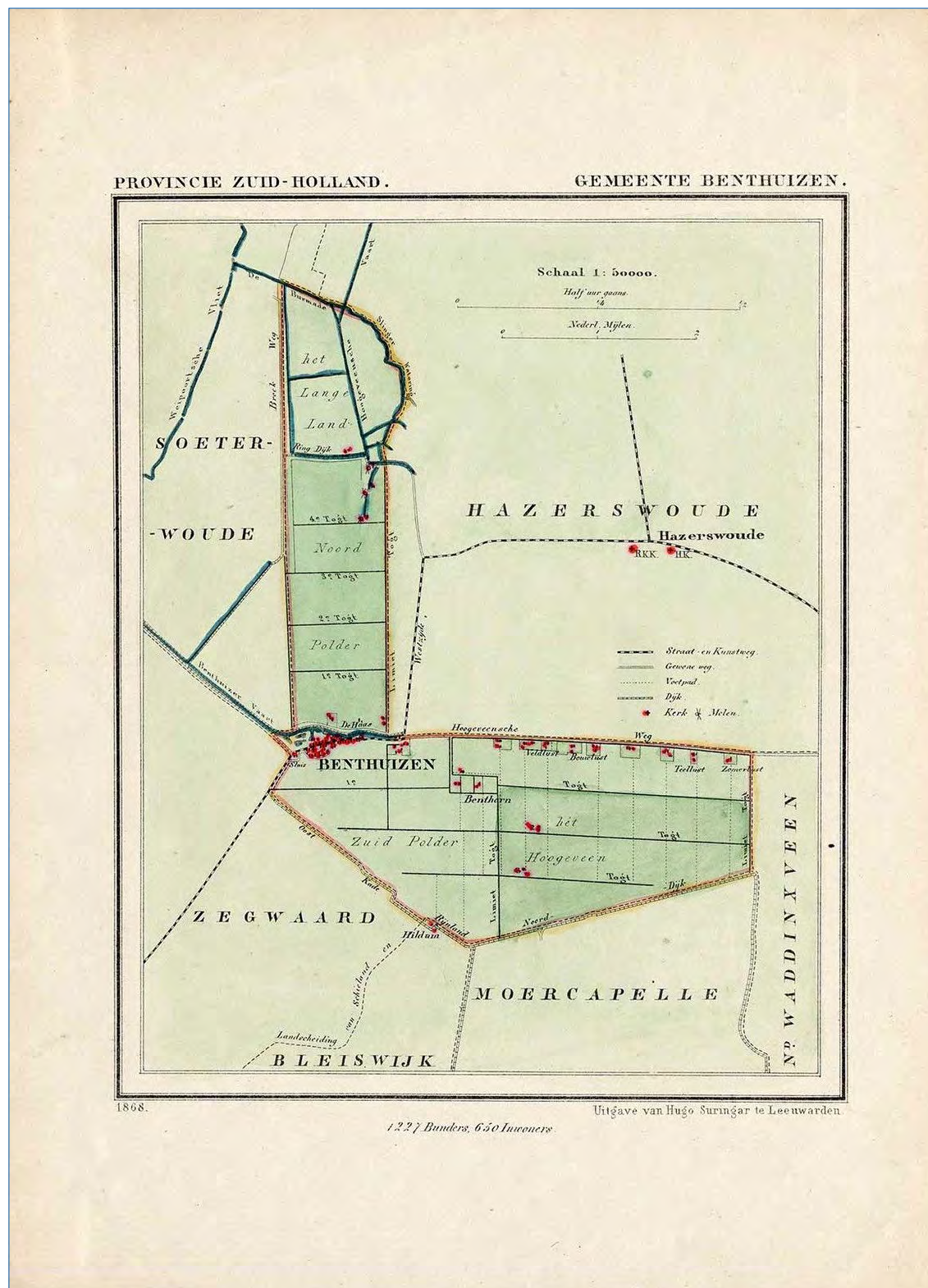
Langeland en Delf of Generale Polder

Polderontwikkeling

In wat in de 19e eeuw 'Langeland en Delf of Generale Polder' werd genoemd lagen meerdere historische onderdelen. Dat is ook te begrijpen als we zien dat de historische grens tussen Benthuisen en Hazerswoude door deze polder loopt.

In het Benthuiser deel, waartoe ook het Langeland behoorde, ontstonden in de tweede helft van de 16e eeuw kleine polders. Het Hazerswoudse deel, ten oosten van de Padesche Wetering, werd de Delfpolder genoemd. De instelling daarvan zou op 2 januari 1598 hebben plaatsgevonden. Deze beide polders werden in de jaren 1649-1651 samengevoegd tot een Generale Bepoldering. Hiermee wilde men uitgeveende landerijen droogmalen. In 1767 viel deze Generale Bepoldering weer uiteen, en ontstond de eenheid zoals we die vanaf dat moment zouden kennen, onder de naam Bent- en Delf of Generale Polder.¹¹⁹

¹¹⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Bent- en Delf of Generale Polder, inleiding op de inventaris

Figuur 4.4. Ingekleurde gemeentekaart van Benthuisen, uit de gemeenteatlas van Kuyper uit 1868.

Aan de Hoogeveense Vaart stond een windschepradmolen uit 1761 die de polder bemaalde. De molen stond op een smalle strook land die diep de Oude Groenendijksche en Barrepolder instak. In 1926 plaatste men een hulpmotor in de molen. In 1938 werd een overeenkomst gesloten met de aangrenzende Benthuiser polder over het wegmaken van water uit de Bent- en Delf of Generale Polder. De oude Langelandse molen werd daarna omstreeks 1939 afgebroken. Eind jaren 60 werd een nieuw gemaal gebouwd dat een groter gebied bemaalde.¹²⁰

Op 1 juli 1971 vond een samenvoeging van de polder met de Oude Groenendijkse en Barrepolder en de polder Nieuw Groenendijk plaats, waarmee de polder Groenendijk ontstond.¹²¹

Landschap

De polder werd gekenmerkt door een noord-zuid-gerichte strokenverkaveling met kavelscheidende sloten in het Langeland en de vroegere Delpolder. Het tussenliggende gebied, westelijk van de Slingerwetering, kende in grote lijnen een oost-westgerichte strokenverkaveling. Deze verkaveling inclusief het bijbehorende water is vrij goed bewaard gebleven. De belangrijkste transformatie is de komst van boomkwekerijen met bijbehorende erven in het zuidelijk deel van het gebied. Dat heeft het landschap hier sterk veranderd. Een verdere aantasting is het verval van waterstaatkundig niet meer relevante kades, zoals langs de Slingerwetering. De Slingerkade is nu nog slechts als welving in het terrein en op hoogtebeelden zichtbaar.

4.2.6 Bodegraven

Inleiding

Bodegraven was tot 2011 een zelfstandige gemeente (figuur 4.5), toen zij met Reeuwijk werd samengevoegd.

Noordzijder Polder

Dit kleine stukje voormalig Bodegraven binnen de gemeente Alphen aan den Rijn kenmerkt zich door een strokenverkaveling van de Rijndijk. Het landschap hier is in de afgelopen decennia slechts beperkt veranderd. De belangrijkste verandering is de uitbreiding van de bebouwing van een erf langs de Rijndijk.

4.2.7 Boskoop

Inleiding

Boskoop was een zelfstandig ambacht en tot 2014 een zelfstandige gemeente (figuur 4.6).

Laag Boskoopse Polder

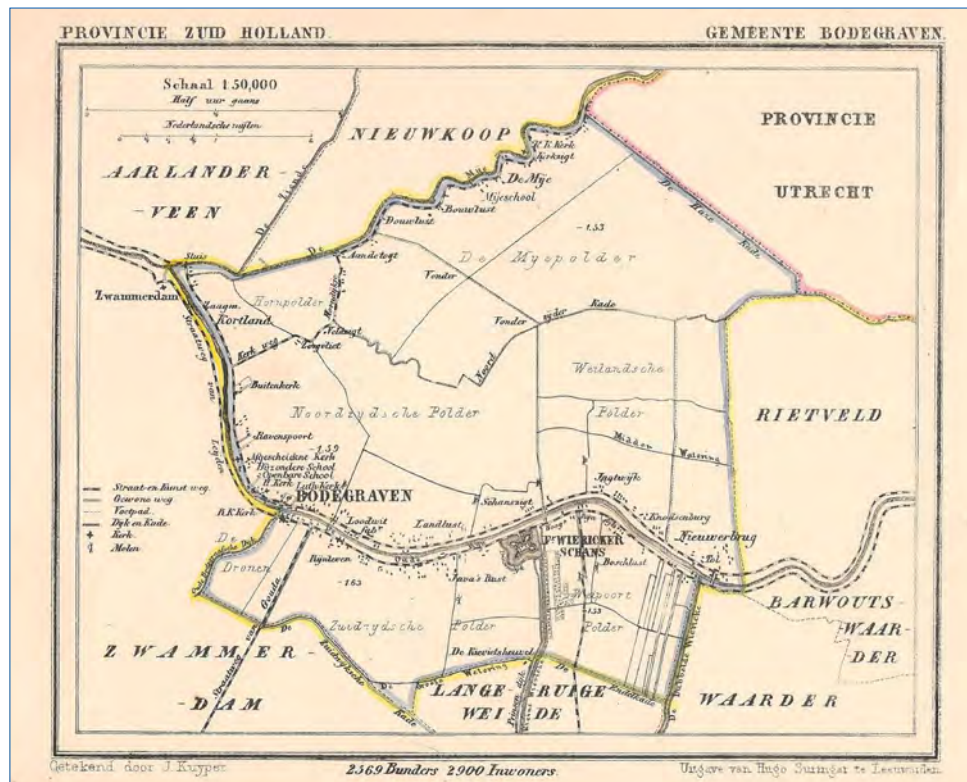
Polderontwikkeling

De vroegste aanwijzing voor bemaling van het gebied Laag Boskoop dateert uit 1485. Inwoners van het gebied kregen toen van de hoogheemraden van Rijnland toestemming een gebied van ongeveer 300 morgen te bemalen. In februari 1486 werd daadwerkelijk een polder gesticht. De polder was toen vermoedelijk nog groter. In de 16e eeuw zou de polder zijn huidige omvang gekregen hebben.¹²²

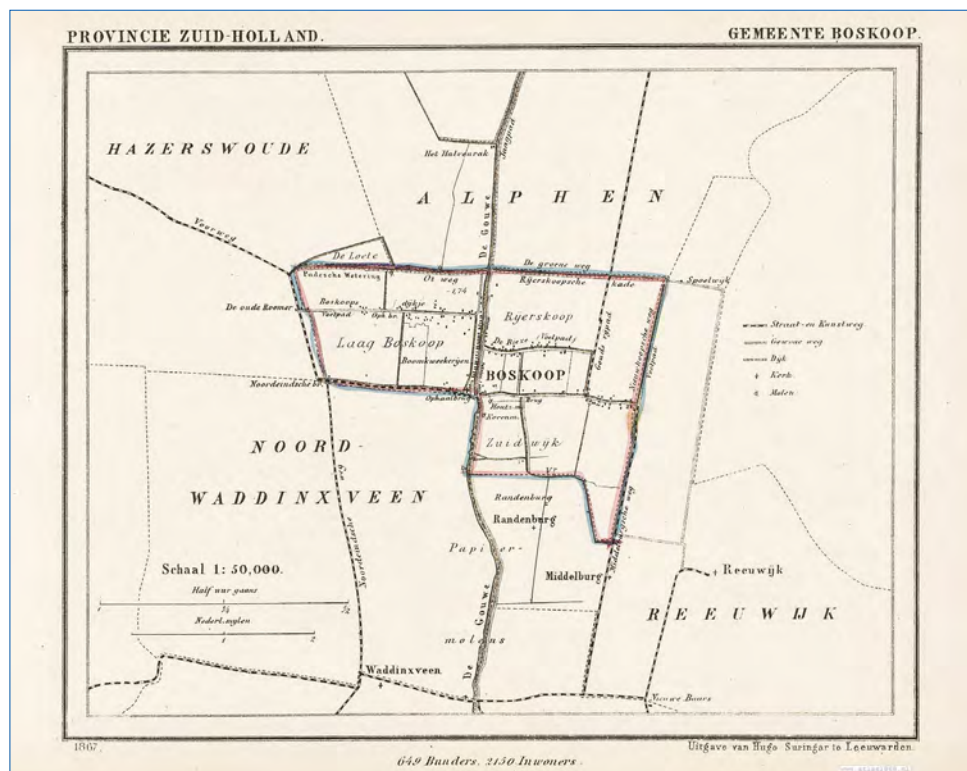
¹²⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Bent- en Delf of Generale Polder, inleiding op de inventaris

¹²¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Bent- en Delf of Generale Polder, inleiding op de inventaris

¹²² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Boskoop, inleiding op de inventaris

Figuur 4.5. Bodegraven in de gemeentatlas van Kuijper uit 1868, met helemaal links het kleine stukje Bodegraven dat nu binnen de gemeente Alphen aan den Rijn ligt.

Figuur 4.6. De grenzen van Boskoop in het midden van de 19e eeuw, volgens de gemeentatlas van Kuijper uit 1868 (bron: www.atlas1868.nl).

De oude windmolen werd in 1875 voorzien van een stoommachine. In 1914 verving men deze installatie door een dieselmola. Elektrische bemaling verving in 1953/1954 de oude machine.¹²³

De polder Laag Boskoop vormde één van de kiemgebieden van de sierplantenteelt van Boskoop. Om het transport naar de Gouwe goed te laten verlopen werd in 1906 een schutsluis gebouwd.¹²⁴

Per 1 januari 1979 werd het nieuwe waterschap De Gouwelanden ingesteld, waar de polder Laag Boskoop in opging. Een klein deel van de polder lag toen overigens binnen de gemeente Hazerswoude.¹²⁵

Landschap

De polder Laag Boskoop kenmerkt zich door een strokenverkaveling haaks op de Zijde en de weg Laag Boskoop. Die verkaveling loopt in het westen enigszins taps toe. Deze verkaveling met kavelscheidende sloten is vrijwel volledig bewaard gebleven. Datzelfde geldt voor het oude bebouwingslint langs de Laag Boskoop en de dorpsbebouwing langs de Gouwe. Die gaafheid is deels bedrieglijk. In de afgelopen eeuw is het gebruik van het landschap hier namelijk veel intensiever geworden. Waar de kwekerijen zich in de late 19e eeuw nog vooral beperkten tot de oostelijke helft van de polder, is inmiddels de hele polder voor dit doel in gebruik. Langs de Zijde ontwikkelde zich ook een bebouwingslint. Bovendien werd in het tweede kwart van de 20e eeuw de spoorlijn naar Gouda door het gebied getrokken. Hier verrees ook het stationscomplex. Historisch betekenisvol zijn nog de houtakkers (windsingels) als scheiding tussen de kwekerijen, die vooral in het oostelijk deel van de polder liggen.

Verenigde Polder beoosten de Gouwe

Polderontwikkeling

Zoals de naam al aangeeft gaat het bij deze polder om een combinatie van een aantal deelgebieden. Specifiek gaat het om Middelburg met Spoelwijk, Randenburg, Zuidwijk, Reijerskoop en de Biezen. Al in 1357 waren de besturen van Boskoop, Spoelwijk, Middelburg en Randenburg gezamenlijk verantwoordelijk voor het schouwen van een watergang waarmee men op de IJssel kon uitwateren. Wel kenden diverse onderdelen door de eeuwen heen eigen bemalingen. Zo kreeg Spoelwijk in 1494 zijn eigen bemaling, en Randenburg in 1526.¹²⁶

Een daadwerkelijke samengestelde polder werd het gebied in de 16e eeuw. Diverse partijen gaan dan een overeenkomst aan om gezamenlijk een kade aan te leggen van de *Blommedaelsche Brugge* tot de *Groene Wech aen die Goutkade*. In 1577 werd de eerste gezamenlijke rekening opgesteld. Eerder al was in 1543 toestemming verkregen een molen te plaatsen voor Reijerskoop en Middelburg, terwijl in 1544 de afgebrande molen van Randenburg mocht worden vervangen. Ook in 1575 deed men een verzoek een afgebrande molen te mogen vervangen. In die periode wordt het totale beeld aan molens duidelijk, namelijk de Kleine Molen in Randenburg en de Grote Molen in Zuidwijk. Beide maalden naar de Gouwe.¹²⁷

¹²³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Boskoop, inleiding op de inventaris

¹²⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Boskoop, inleiding op de inventaris

¹²⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Boskoop, inleiding op de inventaris

¹²⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Verenigde Polder aan de Oostzijde van de Gouwe, inleiding op de inventaris

¹²⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Verenigde Polder aan de Oostzijde van de Gouwe, inleiding op de inventaris

Enkele veranderingen in de afgelopen eeuwen waren van betekenis voor de omvang van de polder. Spoelwijk had binnen de polder een afzonderlijke positie, reden waarom we er in dit kader een afzonderlijke eenheid van hebben gemaakt. Het gebied kende zijn eigen bemaling, aanvankelijk op de Alpherwetering en vanaf 1665 naar de Rijn. Afscheiding en samenvoeging met de polder Rijnveld vond eerst in 1874 plaats. Een andere verkleining was de vervening van de polder Middelburg. Voor die vervening werd in 1802 toestemming verkregen, en in 1864 vond afscheiding van de 'moederpolder' plaats. In 1868 werd het een volledig zelfstandige polder. Kleinere grenscorrecties werden in 1941 doorgevoerd. Uiteindelijk vond na enige discussie in juni 1966 de samenvoeging met de polder Rijnveld plaats.¹²⁸

Toen Middelburg in 1864 werd afgescheiden, werd de Kleine Molen afgebroken. In 1879 werd de Grote Molen vervangen door een stoomschepradgemaal. Dat gemaal moest in 1907 plaatsmaken voor een stoommachine. In 1934 kwam er een dieselmotor voor in de plaats, in 1964 vervangen door een volledig nieuw dieselgemaal. Dit gemaal werd ten opzichte van het vorige meer naar het oosten gebouwd om een doorgaande parallelweg langs de provinciale weg te kunnen aanleggen.¹²⁹

Landschap

Evenals de polder Laag Boskoop stond en staat ook de Verenigde Polder in het kader van het Boskoopse kwekerijbedrijf. Dat was ook de afgelopen eeuwen al zo, vooral ten noorden van de weg Reijerskoop. Binnen de zeer gaaf bewaard gebleven, noord-zuid-gestreckte verkaveling met kavelscheidende sloten vinden we daar dan ook nog altijd de nodige houtakkers. Ten zuiden van de weg Reijerskoop strekte en strekt de strokenverkaveling zich op vanaf de Gouwekade. Ook hier is deze zeer gaaf bewaard gebleven, met kavelscheidende sloten. Daar vinden we nog enkele houtakkers, zij het veel minder dan in het noordelijk deel van deze polder. Het aantal bebouwingslinten was hier in de afgelopen eeuwen al groter dan in de polder Laag Boskoop, zoals langs het Reijerskoop en de Biezen. Bebouwing ontwikkelde zich later ook langs de Goudse Rijksweg. De belangrijkste ruimtelijke verandering is, net zoals in de polder Laag Boskoop, de uitbreiding van het aantal en de dichtheid van de kwekerijen, vooral in het oostelijk deel van de polder.

4.2.8 Hazerswoude

Inleiding

Het ambacht Hazerswoude werd na de Franse Tijd de gemeente Hazerswoude (figuur 4.7). Deze gemeente bleef tot 1991 bestaan. Toen ging zij met Benthuisen en Koudekerk de gemeente Rijnveld, later Rijnwoude, vormen.

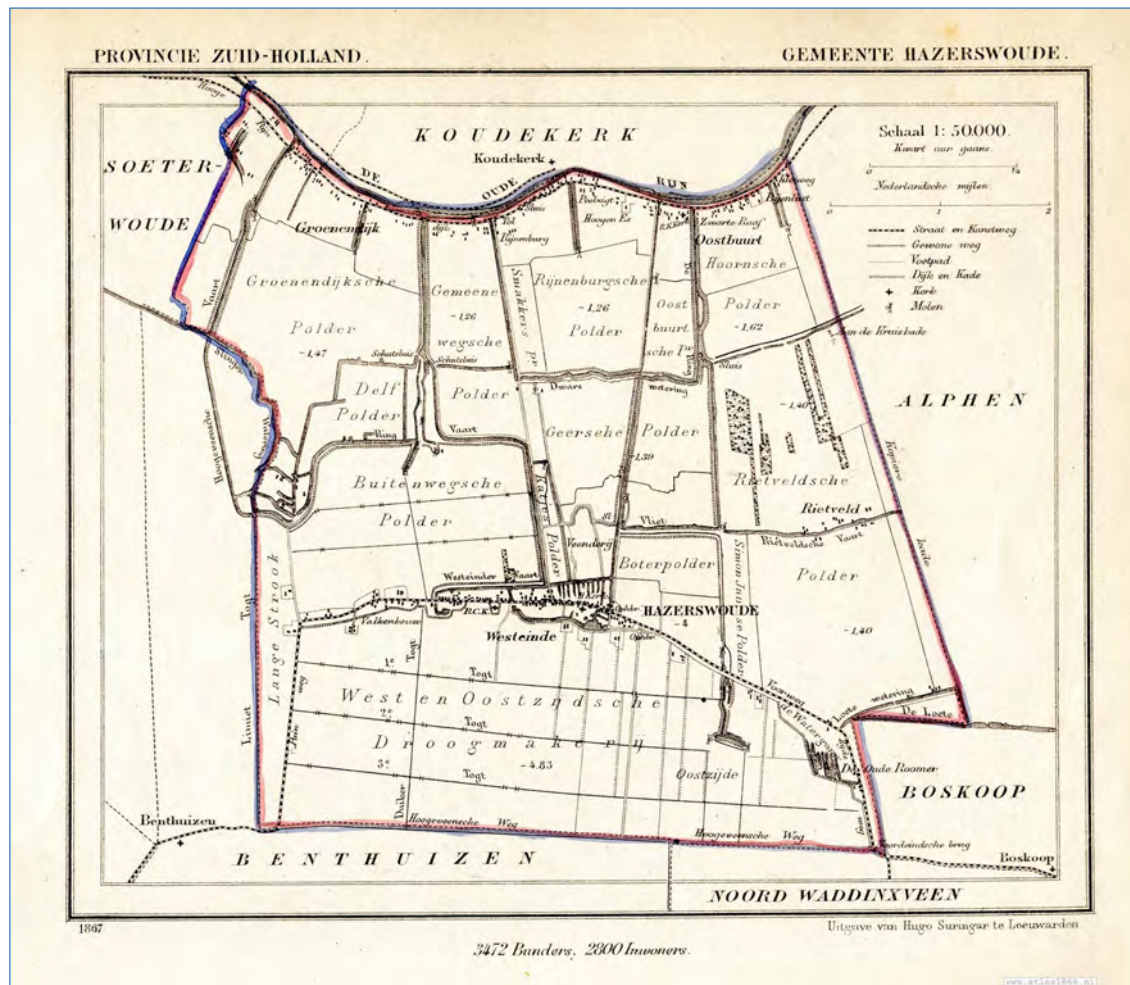
Oude Groenendijkse en Barrepolder

Polderontwikkeling

Deze polder ontstond uit meerdere polders, die we eerst afzonderlijk behandelen.

¹²⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Verenigde Polder aan de Oostzijde van de Gouwe, inleiding op de inventaris

¹²⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Verenigde Polder aan de Oostzijde van de Gouwe, inleiding op de inventaris

Figuur 4.7. De gemeente Hazerswoude met haar grenzen in 1868, volgens de gemeentatlas van Kuijper (bron: www.atlas1868.nl).

De Barrepolder wordt voor het eerst vermeld in 1399. Het hoogheemraadschap gaf toen een keur uit om de Hoogeveense Vaart te graven. Alhoewel de Barrepolder toen al zijn latere grenzen kende, was van bemaling nog geen sprake. Toestemming daarvoor kregen de ingelanden pas in 1484. Die molen mocht worden geplaatst tussen de Zwetsloot en de Hoogeveense Vaart. In 1551 bleek de omgeving van de molen inmiddels zo sterk bebouwd te zijn, dat men een aanvraag voor verplaatsing indiende. Daartegen bestonden bezwaren, maar die bleken een jaar later, toen de molen omwaalde, niet vastgehouden te zijn. De nieuwe molen werd in 1661 vervangen. Deze molen bestaat nog altijd. Vanaf 1745 mochten ook landerijen buiten de Hoge Rijndijk op de polder afwateren.¹³⁰

De Oude Groenendijkse Polder bestond in elk geval vóór 1549. De polder maalde via een molen naar de Hoogeveense Vaart.¹³¹

¹³⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Barrepolder, inleiding op de inventaris

¹³¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oude Groenendijkse Polder, inleiding op de inventaris; idem, archief Oude Groenendijkse- en Barrepolder, inleiding op de inventaris

In 1813 vond de fusie van de Oude Groenendijkse Polder met de Barrepolder tot de Oude Groenendijkse en Barrepolder plaats. De Barrepolder viel oorspronkelijk onder het ambacht Zoeterwoude. Het gebied westelijk van de Hoogeveense Vaart maakte echter vóór 1832 al deel uit van de gemeente Hazerswoude. De fusie van beide polders betekende ook dat de bemaling aangepast moest worden. De molen van de Barrepolder zou voortaan het hele gebied gaan bemalen. Tussen beide oude polders werd onder de Hoogeveense Vaart een duiker gelegd. Tenslotte ging men in 1958 over op een nieuw bemalingssysteem. Daarna kon de oude molen verkocht worden.¹³²

De polder fuseerde in 1971 opnieuw, nu met de Bent- en Delf of Generale polder en de polder Nieuw Groenendijk tot de polder Groenendijk.¹³³

Landschap

Het landschap van de Oude Groenendijkse en Barrepolder is betrekkelijk gaaf bewaard gebleven. Daarbij zijn vooral de verkaveling en het slotenpatroon waardevol. We herkennen de opstreckende verkaveling vanaf de Weipoortse Vliet, evenals de noord-zuid-gestreckte verkaveling aan weerszijden van de Hoogeveense Vaart. De belangrijkste veranderingen zijn de vestiging van enkele grotere agrarische bedrijven en de aanleg van de spoorlijn en daarlangs de N11. Door de ligging van deze grote infrastructuur op maaiveldniveau is de visuele aantasting nog enigszins beperkt gehouden.

Nieuw Groenendijkse Polder

Polderontwikkeling

De polder Nieuw Groenendijk bestond in elk geval al vóór de vroege 17e eeuw. We kennen namelijk een document met toestemming tot vervanging van de bestaande molen uit 1627. Toen werd een wipmolen met buitenscheprad geplaatst. In de jaren 50 van de 20e eeuw werd een dieselmotor als hulpmotor geplaatst.¹³⁴

Zoals hiervoor al aangehaald ging de polder Nieuw Groenendijk in 1971 mee in de fusie naar de nieuwe polder Groenendijk. In aanloop daar naartoe was enkele jaren eerder al een gemaal aan de Hoogeveense Vaart gebouwd. De windmolen ging in 1965 over naar de Rijnlandse Molenstichting.¹³⁵

Landschap

De polder Nieuw Groenendijk kenmerkte zich door een opstreckende strokenverkaveling met kavelscheidende sloten vanaf de Hoge Rijndijk. Die structuur is nog vrijwel gaaf aanwezig. Kanttekening is dat de spoorlijn en de N11 ook deze polder doorsnijden. Verder is de bekading rond de polder aangepast door de waterstaatkundige veranderingen van de afgelopen halve eeuw. Zo is de kade langs de Padesche Watering verdwenen. Ook de doorsnijding door de Vierheemsekinderenweg en de aanleg van een agrarisch bedrijf aan die weg zijn relevante landschappelijke veranderingen in de polder.

¹³² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oude Groenendijksche- en Barrepolder, inleiding op de inventaris

¹³³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oude Groenendijksche- en Barrepolder, inleiding op de inventaris

¹³⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nieuw Groenendijk, inleiding op de inventaris

¹³⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Nieuw Groenendijk, inleiding op de inventaris

Langeland en Delf of Generale Polder

Zie § 4.2.5.

Gemenewegse Polder

Polderontwikkeling

In 1567 en 1570 kwamen bij het hoogheemraadschap meerdere aanvragen binnen om een gebied in Hazerswoude, ter plaatse van de latere Gemenewegse Polder, te mogen bemalen. In februari 1570 werd een plan goedgekeurd dat deze initiatieven in één plan verenigde. Men werd het echter niet meteen eens over de locatie van de molen. In mei 1573 werd daarover een akkoord bereikt. De uitwatering zou naar de Rijn plaatsvinden via een houten duiker van 15 meter lang. Die verstopte echter regelmatig. Daarom werd in 1592 toestemming voor de aanleg van twee verlaten gegeven. In 1639 koos men uiteindelijk voor een nieuwe molen aan de Schoutenvaart.¹³⁶

Afwatering van Hazerswoude

De afwatering van Hazerswoude vond in 1639 via drie watergangen plaats, namelijk de Oostvaart, de Westvaart en de Schoutenvaart. De eerste en de laatste waren betrekkelijk ondiep. De Westvaart daarentegen was wel bevaarbaar en werd door de bakkers van Hazerswoude gebruikt om bij de korenmolen te komen (Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Gemenewegse Polder, inleiding op de inventaris).

De polder werd per 1 januari 1979 opgenomen in het nieuwe waterschap Noordwoude.¹³⁷

Landschap

Voor de Gemenewegse Polder is in grote lijnen hetzelfde landschappelijke beeld te schetsen als voor de Nieuw Groenendijkse Polder. Ook hier gaat het om een opstreckende strokenverkaveling vanaf de Hoge Rijndijk. Het verkavelingsbeeld met de kavelscheidende sloten is ook hier relatief goed bewaard gebleven. Belangrijke landschappelijke veranderingen zijn de aanleg van de spoorlijn en de N11. Daarnaast noemen we de vestiging van enkele agrarische bedrijven en de aanleg van daartoe benodigde infrastructuur, meer specifiek de Vierheemskinderenweg en aangrenzende wegen. Anders dan bij de polder Nieuw Groenendijk is hier nog dat in het noordoosten en zuidoosten sprake is van boomteelt, vermoedelijk op opgehoogd terrein. Hierbij is het grootschalige open karakter met grondgebruik als grasland ten dele verloren gegaan.

Rijnenburgse en Smakker polder

Polderontwikkeling

De Rijnenburgerpolder moet al vóór 1517 hebben bestaan. In dat jaar werd namelijk toestemming gevraagd om de wetering van de Rijnenburgermolen te verleggen. De polder was nog zeker in 1571 kleiner dan we uit latere kaarten kennen. De molen stond in het noordelijk deel, en maalde het water

¹³⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Gemenewegse Polder, inleiding op de inventaris

¹³⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Gemenewegse Polder, inleiding op de inventaris

uit een molenwetering naar de Rijn. In 1663 werd een nieuwe molen naar voorbeeld van die van de Geerpolder gebouwd. De molen werd wat verder van de dijk vandaan geplaatst. In 1722 werd de molen vernieuwd, een jaartal dat zowel in schriftelijke bronnen als op de molen zelf te lezen is.¹³⁸

In 1744 vond de vereniging met het kleine Smakkerspoldertje plaats naar aanleiding van het disfunctioneren van de Kleine Rijnenburgermolen, de molen van het Smakkerspoldertje. Dit poldertje maakte het zuidwesten van de gecombineerde polder uit. In dit poldertje lag een eendenkooi.¹³⁹

In 1964 werd de bemaling overgenomen door een elektrisch gemaal aan de Oostvaart; de molen werd verkocht. Op 1 januari 1979 werd de polder opgenomen in het nieuwe waterschap Noordwoude.¹⁴⁰

Landschap

In de Rijnenburgerpolder zien we enkele landschappelijke veranderingen die we bij meer polders langs de zuidzijde van de Oude Rijn terugzien. De aanleg van de spoorlijn en de N11 zijn hiervan belangrijke voorbeelden. Dat geldt ook voor de nieuwvestiging van agrarische bedrijven in het laatste kwart van de 20e eeuw aan nieuwe wegen, in dit geval de Galgweg. Deze weg lijkt op een kade langs de, overigens gedempte, dwarswetering aangelegd te zijn. Veel ingrijpender is bovendien de stedelijke uitbreiding van Hazerswoude-Rijndijk tot aan de spoorlijn. Het historisch cultuurlandschap is ten noorden van de spoorlijn volledig verdwenen, terwijl het zuidelijk van de N11 nog goed herkenbaar is.

Oostbuurtse Polder

Polderontwikkeling

Enkele belanghebbenden deden in juli 1565 een verzoek een gebied van ongeveer 85 morgen onder Hazerswoude te willen bemalen. In augustus 1565 werd deze toestemming verleend. Een halve eeuw later vernemen we voor het eerst de naam van deze polder, die dan als *Galchpolder* bekend staat. Hier stond de galg van Hazerswoude, waarnaar ook de *Galch Mole* in de polder genoemd werd. Deze molen maalde via een lange voorboezem naar de Rijn. Twee decennia later pas lezen we voor het eerst de naam zoals we die op kaarten uit de afgelopen eeuwen kennen, namelijk de *Oostbuijersche Polder*. Op dat moment, in 1633, werd ook toestemming verkregen de molen te verplaatsen. Vanaf dat moment werd op de Oostvaart uitgewaterd. In 1726 werd de molen van de Hoornse Polder ingeschakeld op het moment dat de eigen molen van de Oostbuurtse Polder het niet meer aankon.¹⁴¹

Op 27 januari 1966 werd het besluit genomen de polder op te nemen in de nieuwe Geer- en Buurtpolder. Vijftien jaar eerder was al besloten de polder door de molen van de polder Oost- en Westgeer te laten bemalen.¹⁴² Beide polders hadden grote overeenkomsten en voor een belangrijk deel dezelfde ingelanden. Een belangrijke stap van de nieuwe polder was de afsluiting van de Westvaart, Lodewijks- of Schoutenvaart en Geer- of Papenvaart, waardoor dit van boezem- naar polderwater werd.¹⁴³

¹³⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Rijnburgerpolder, inleiding op de inventaris

¹³⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Rijnburgerpolder, inleiding op de inventaris; idem, archief Smakkerspoldertje, inleiding op de inventaris

¹⁴⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Rijnburgerpolder, inleiding op de inventaris

¹⁴¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oostbuurtse Polder, inleiding op de inventaris

¹⁴² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oostbuurtse Polder, inleiding op de inventaris

¹⁴³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Geer- en Buurtpolder, inleiding op de inventaris

De fusiepolder was geen lang leven beschoren, want het gebied werd op 1 januari 1979 opgenomen in het waterschap Noordwoude.¹⁴⁴

Landschap

Het historisch en huidig landschapsbeeld van de Oostbuurtse Polder is vrijwel identiek aan dat van de Rijnenburgerpolder (zie hiervoor), zodat we daarnaar verwijzen voor een analyse voor de historische en huidige toestand.

Geerpolder

Polderontwikkeling

In de tweede helft van de 16e eeuw werden in deze omgeving op grote schaal nieuwe molens gebouwd. We weten echter niet altijd in welke later bekende polder ze stonden. In 1636 is voor de eerste keer daadwerkelijk sprake van de *Geerepolder*, een naam die wijst op een taps toelopende vorm van een stuk land of gebied. De formele naam werd Oost- en Westgeerpolder, genoemd naar het feit dat de Geerpolder door de Oostvaart in twee delen werd verdeeld. De molen staat aan de westzijde van de Oostvaart, en slaat daar op uit.¹⁴⁵

In 1808 werd een reglement opgemaakt voor het vervenen, bedijken en droogmaken van een deel van de polder, maar dat lijkt niet uitgevoerd te zijn. De grens van de polder werd later die eeuw gewijzigd toen de Dwarswatering ten dele gedempt werd.¹⁴⁶

Zoals hiervoor al beschreven werden de Oost- en Westgeerpolder en de Oostbuurtse Polder in 1966 samengevoegd, en vervolgens in 1979 opgenomen in het waterschap Noordwoude.¹⁴⁷

Landschap

In tegenstelling tot de hiervoor genoemde polders lag de Oost- en Westgeerpolder niet aan de Rijn, maar in het 'binnenland'. De verkaveling lag hier in het verlengde van de noordelijke polders. Zoals de naam van de polder al aangeeft loopt de verkaveling naar het zuiden taps toe. Bebouwing stond in de polder vrijwel niet, met uitzondering van een erf aan de Vliet dat in de tweede helft van de 19e eeuw gesticht werd. Tot na de Tweede Wereldoorlog bleef dit landschappelijk beeld intact. Belangrijke veranderingen daarna zijn de vergroting van De Kleine Droogmakerij ten koste van de Geer- en Buurtpolder en de daarmee samenhangende verplaatsing van een kade. In de vergrote polder werd een sportpark aangelegd, behorend bij de kern Hazerswoude-Dorp. Later volgde vooral in de Oost-Geerpolder de vestiging van nieuwe kwekerijbedrijven en de aanplant van opgaand groen (wilgen) bij nieuwe erven. Ook in het westen van de West-Geerpolder vestigde zich een kwekerij.

¹⁴⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Geer- en Buurtpolder, inleiding op de inventaris

¹⁴⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oost- en Westgeerpolder, inleiding op de inventaris

¹⁴⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oost- en Westgeerpolder, inleiding op de inventaris

¹⁴⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Oost- en Westgeerpolder, inleiding op de inventaris

Rietveldse Polder

Polderontwikkeling

De Rietveldse Polder ontstond in 1648 door samenvoeging van de Kijfpolder, Molpolder, Behoudenkostpolder, Rietveldse polder, Opdamspolder, Buitenhoornsepolder en enkele voorheen onbepolderde landen. De geplande samenvoeging riep nogal wat commotie op, maar klaarblijkelijk is deze toch doorgegaan.

Naar aanleiding van de samenvoeging van 1648 werd een molen gebouwd in de oude Rietveldse polder, aan de westelijke rand van de nieuwe polder. Het water werd uitgemalen naar de Papenvaart. In 1926 kwam er elektrische hulpaandrijving.¹⁴⁸

Ook hier ontstond een initiatief tot vervening. Nadat daar bij Koninklijk Besluit van 3 april 1841 mee werd gestart, werd daar al in 1857 voor onbepaalde tijd mee gestopt omdat de turf van slechte kwaliteit was. In 1895 werd daarop de vergunning ingetrokken.¹⁴⁹ Plaatselijk herkennen we in de polder nog de relictten van de vervening in de vorm van veenplassen, zoals ten zuiden van de Burgemeester Smitweg.

Interessant is dat er in de polder Rietveld eendenkooien aanwezig waren. Al in 1631 was er sprake van 15 eigenaren van eendenkooien. In 1652 werd toegestaan kleine watermolens te bouwen om de kooien van water te voorzien.

De situatie zoals die in 1648 ontstond heeft daarna ruim drie eeuwen gefunctioneerd. Pas in 1958 vonden wijzigingen plaats, maar die waren beperkt. Wel was twee decennia eerder al het initiatief genomen de polder in open verbinding te brengen met de Hoornse polder. Daardoor kon er gezamenlijk bemalen worden. Daarvoor werden doorgravingen in de Kruiskade, die de polders van elkaar scheidde, gemaakt. Ondanks tegenstand van beide polderbesturen werden de Hoornse polder en de Rietveldse polder per 1 januari 1961 samengevoegd tot de Riethoornse polder.¹⁵⁰

Om onderhoudskosten te sparen werd in 1965 de Papenvaart afgesloten van het andere boezemwater, zodat de kaden niet meer onderhouden hoefden te worden. In 1978 ging de fusieopolder op in het waterschap De Gouwelanden.¹⁵¹

Landschap

De Rietveldse Polder kenmerkte zich door strokenverkaveling met bijbehorende kavelscheidende sloten. Ook was er een bebouwingslint langs de Rietveldse Vaart, een dwarswetering door de polder. Bij de boerderijen stonden vele boerengerief- of hakhoutbosjes, wat het lint betrekkelijk gesloten maakte. Ook in de polder zelf stonden verspreid wat hakhoutbosjes, mogelijk pestbosjes. Dit landschappelijk beeld is vooral in de tweede helft van de 20e eeuw sterk veranderd. Het kwekerijbedrijf heeft zich namelijk ook tot in deze polder uitgebreid, waardoor alleen het noorden

¹⁴⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rietveld (2.2.11.2), inleiding op de inventaris

¹⁴⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rietveld (2.2.11.2), inleiding op de inventaris

¹⁵⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rietveld (2.2.11.2), inleiding op de inventaris

¹⁵¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Riethoornse polder, inleiding op de inventaris

van de oude Rietveldse Polder nog een open polderlandschap kent. Wel gaat het hier om betrekkelijk lage teelten, maar de bedrijfsgebouwen beperken de openheid ook plaatselijk. In verband met de komst van de kwekerijen zijn enkele nieuwe bewoningslinten aangelegd, namelijk de Burgemeester Smitweg en de Burgemeester ten Heuvelhofweg. Die zijn voor de moderne kwekerijen veel efficiënter ingericht dan het moeilijk toegankelijke lint langs de Rietveldse Vaart.

Hoornse Polder

Polderontwikkeling

Een molen in Alphenerhorn die in 1491 wordt genoemd was vermoedelijk de molen in deze polder. In 1517 mocht de Oostkade weer als waterkering in gebruik worden genomen. De polder zou uiteindelijk begrensd worden door de Hoge Rijndijk, de Compierekade, de Dwarswetering en de Papenvaart.¹⁵²

De genoemde poldermolen maalde het polderwater naar de Rijn via een voorboezem van 480 meter lengte. Om de bemaling niet optimaal was, sloot men in 1927 een contract om de molen van Kerk en Zanen de polder te laten bemalen. Daartoe werd in 1929 een doorgraving in de Compierekade gemaakt. De bestaande molen werd daarna afgebroken en de voorboezem toegedamd. Na afloop van het contract werd de Compierekade weer gedicht en de bemaling aan de polder Rietveld opgedragen.¹⁵³

Vanaf 1939 stond de Hoornse Polder in open verbinding met de Rietveldse Polder, waardoor er zoals hiervoor al benoemd een gezamenlijke bemaling ontstond. In juni 1959 werden beide polders formeel verenigd.¹⁵⁴ Later volgde een verdere fusie in het waterschap De Gouwelanden.¹⁵⁵

Landschap

De Hoornse Polder kenmerkt zich door een strokenverkaveling vanaf de Rijndijk, waarbij de percelen door sloten van elkaar gescheiden worden. Niet alleen is het landschap hier veranderd door de aanleg van de spoorlijn en de N11, maar ook merken we hier de nabijheid van de bebouwde kom van Alphen aan den Rijn. De N11 buigt hier namelijk naar het zuidoosten af, om de kom van Alphen heen, waardoor het ruimtebeslag in de polder veel groter is dan bij westelijker gelegen polders. De aanleg van het Spookverlaat is een infrastructurele wijziging in het zuidelijk deel van de oude polder. Ook hier zijn enkele bedrijven gevestigd, terwijl tussen Spookverlaat en Kruiskade natuurontwikkeling heeft plaatsgevonden.

Simon Jansepolder

Polderontwikkeling

Het kleine Simon-Jansepoldertje was lange tijd ongereguleerd. Pas op 1 mei 1969 maakte het onderdeel uit van een groter verband, toen het opging in de polder De Noordplas. Daarvoor waterde het uit op de Hazerswoudsche Droogmakerij.¹⁵⁶

¹⁵² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hoornse polder, inleiding op de inventaris

¹⁵³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hoornse polder, inleiding op de inventaris

¹⁵⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hoornse polder, inleiding op de inventaris

¹⁵⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Riethoornse polder, inleiding op de inventaris

¹⁵⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Noordplas, inleiding op de inventaris

Landschap

De Simon Jansepolder sloot qua landschappelijke structuur deel aan op de Rietveldse Polder. Het gebied dat deze polder besloeg is inmiddels, net als een groot deel van de Rietveldse Polder, bij kwekers in gebruik. Het nieuwe lint van de Burgemeester Smitweg loopt door deze voormalige polder. De verkaveling met slotenpatroon is hier volledig bewaard gebleven.

Grote Polder onder Hazerswoude en Hoogeveen (Hazerswoudsche Droogmakerij)

Polderontwikkeling

Onder § 4.2.4 beschreven we al de totstandkoming en opbouw van de droogmakerij van de Noordplas. Het grootste deel van die droogmakerij werd binnen de huidige gemeente Alphen aan den Rijn ingenomen door de Grote Polder onder Hazerswoude en Hoogeveen, kortweg de Hazerswoudsche Droogmakerij. Daartoe behoorde ook de Butterpolder, die we hierna afzonderlijk zullen bespreken. In de 19e eeuw werd de droogmakerij zelfs in zes delen verdeeld. De polder liep door tot in het vroegere ambacht Hoogeveen en de latere gemeenten Moerkapelle en Waddinxveen, naast de gemeenten Hazerswoude en Benthuisen.¹⁵⁷

Bemaling vond plaats door vier gangen van schepradmolens die maalden naar de Westvaart en de Oostvaart. De molens die naar de Westvaart maalden stonden in de Buitenwegse Polder en op een stuk boezemland tussen de Bent- en Delf of Generale Polder en de Gemenewegse Polder. De gangen op de Oostvaart kenden twee bovenmolens, vier middelmolens en twee ondermolens. Daarvan lagen er enkele in de Butterpolder en in boezemland tegen de Oostgeerpolder. In totaal kende de droogmakerij 15 molens. In november 1912 werd besloten tot opheffing van de windbemaling. Aan de Oostvaart werden enkele molens gesloopt en drie elektrische gemalen gebouwd. Eén van de gemalen werd in 1969 gesloopt.¹⁵⁸

De polder werd per 1 januari 1969 opgeheven en opgenomen in de nieuwe polder De Noordplas.¹⁵⁹

Landschap

Net als in de Benthuiser en Benthorner polders was de Hazerswoudse droogmakerij heel rationeel opgebouwd. Haaks op de evenwijdig lopende tochten lagen strookvormige percelen, die deels als grasland, deels als akkerland in gebruik waren. Bebouwing lag ten zuiden van de Hoogeveenseweg. Aan deze doorgaande weg lagen wat rijkere boerderijen op regelmatige erven met veel opgaand groen. Verdere bebouwing lag buiten de polder, in het dorp Hazerswoude. Na de Tweede Wereldoorlog zien we de eerste landschappelijke veranderingen in de polder optreden. Net als in de Benthuiser polders werd de verkaveling sterk opgeschaald, wat de openheid echter niet beïnvloedde. Langs vroegere paden, die nu tot volwaardige wegen werden uitgebouwd, verrezen nieuwe erven. Dat was ook voor de noordzijde van de Hoogeveenseweg het geval. Weliswaar betekende dit een intensivering van het agrarisch landschap, maar verder betekenden de wijzigingen voor het beeld nog niet heel erg veel. Zo bleven de tochten bestaan en sloot de infrastructuur op het reeds bestaande patroon aan. In de laatste 15 jaar zijn de veranderingen

¹⁵⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Hazerswoudsche Droogmakerij, inleiding op de inventaris

¹⁵⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Hazerswoudsche Droogmakerij, inleiding op de inventaris

¹⁵⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Hazerswoudsche Droogmakerij, inleiding op de inventaris

echter wezenlijker van aard. Er zijn ook hier kwekerijen gekomen, terwijl in het zuidelijk deel bos is aangeplant en een groot golfterrein is aangelegd. Bovendien is de HSL-Zuid door het gebied aangelegd. In het nieuw ingerichte gebied ten zuiden van de Hoogeveenseweg is de oude landschappelijke structuur nog slechts ten dele bewaard gebleven.

Butterpolder

Polderontwikkeling

De Butterpolder bestond reeds in 1615 als middeleeuwse agrarische veenontginning. Reeds vóór 1746 werd het zuidelijk deel voor een belangrijk deel ontveend. Na onenigheid tussen de noordelijke en zuidelijke ingelanden sloot het zuidelijk deel zich in 1757 aan bij het initiatief van de droogmakerij van de Noordplassen. Het noordelijk deel werd in veel lager tempo ontveend, waardoor de droogmaking daar pas in 1815 tot stand kwam. De Butterpolder werd opgenomen in de Hazerswoudsche Droogmakerij, maar kreeg in 1825 haar eigen reglement.¹⁶⁰

De oude polder werd bemalen door de Buttermolen in het noorden van de polder, die loosde op de Rietveldsevaart of Kerkvaart. Tussen 1733 en 1815 deed een nieuwe wipwatermolen dienst. Daarna werd het geheel vanuit de Hazerswoudsche Droogmakerij bemalen. De molen werd verplaatst naar Hazerswoude-Dorp en staat daar nog altijd.¹⁶¹

Landschap

De Butterpolder of Boterpolder sloot in verkaveling aan bij de aangrenzende droogmakerij van de Noordplas. De polder kende een noord-zuid-gestreckte strokenverkaveling met kavelscheidende sloten en een tocht die het gebied van west naar oost doorsneed. Afgezien van de uitbreiding van het bebouwingslint langs de Voorweg en de aanleg van een waterzuiveringsinstallatie en een ijsbaan is de landschappelijke structuur vrij gaaf bewaard gebleven. In tegenstelling tot het aangrenzende gebied is de sierteelt hier nauwelijks aanwezig.

Ambachtspolder

Polderontwikkeling

Nadat de grote droogmakerij van de Noordplassen tot stand was gekomen, ontstond de noodzaak voor een eigen peilbeheer voor het dorp Hazerswoude. Met dat doel werd de Ambachtspolder ingesteld. Diverse percelen buiten het dorp werden in deze Ambachtspolder opgenomen.¹⁶²

De bemaling van de polder vond plaats vanuit de droogmakerij. In 1773 kreeg de polder haar eigen bemaling, bestaande uit een schepradmolen die op de Lodewijkswatering loosde. In 1917 werd de bemaling opnieuw door de Hazerswoudsche Droogmakerij overgenomen. Een jaar later werd de molen van de Ambachtspolder verkocht.¹⁶³

¹⁶⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Butterpolder, inleiding op de inventaris

¹⁶¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Butterpolder, inleiding op de inventaris

¹⁶² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Ambachtspolder, inleiding op de inventaris

¹⁶³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Ambachtspolder, inleiding op de inventaris

Landschap

De Ambachtspolder is landschappelijk een sterk van andere polders afwijkende polder, gezien het feit dat de polder vooral het dorp Hazerswoude en een landelijk gebied bij de Roemer omvat. Landschappelijk gezien kunnen we vooral iets over dat laatste gebied zeggen. De verkaveling, stroken in het verlengde van die van de polder Rietveld, is hier met het slotenpatroon en de aanwezige veenplas volledig intact gebleven. De belangrijkste verandering uit de afgelopen decennia is dat ook hier het kwekerijbedrijf aanwezig is. Dat was al zo voor de Tweede Wereldoorlog, maar na die tijd – of wellicht al net voor de oorlog - is het gebied vlakdekkend met sierteelten gevuld. Het is daarmee een vrij vroeg uitbreidingsgebied van de sierteelt.

Kleine Droogmakerij

Polderontwikkeling

De veenplas De Kat, ook wel bekend als de Katjespolder, bleef buiten de droogmakerij van de Noordplas. In 1846 werden het zuiden van de Westgeerpolder en de Katjespolder samen drooggemaakt. Daardoor ontstond de polder De Kleine Droogmakerij. Per 1 januari 1969 ging deze droogmakerij op in de nieuwe polder De Noordplas.¹⁶⁴

Landschap

Zoals hiervoor al opgemerkt is de belangrijkste vroege verandering van De Kleine Droogmakerij dat het gebied, dat een noord-zuid-gestreekte strokenverkaveling kende, in de jaren 60 sterk vergroot is door de noordwaardse verlegging van de ringkade. Deze verlegging werd vermoedelijk uitgevoerd in verband met de aanleg van een sportpark, wat naast een deels agrarisch gebruik nog steeds de belangrijkste functie van de droogmakerij is. Daarmee zien we dus deels nog het oude landschap van graslandpercelen en deels een nieuw landschap van sportterreinen en gebouwen in het gebied.

4.2.9 Hoogeveen

Inleiding

Hoogeveen of Hogeveen was een zelfstandige heerlijkheid in Rijnland, en werd na de Franse Tijd een zelfstandige gemeente. In 1855 ging Hoogeveen op in Benthuisen, dat daardoor sterk vergroot werd.

Grote Polder onder Hazerswoude en Hoogeveen

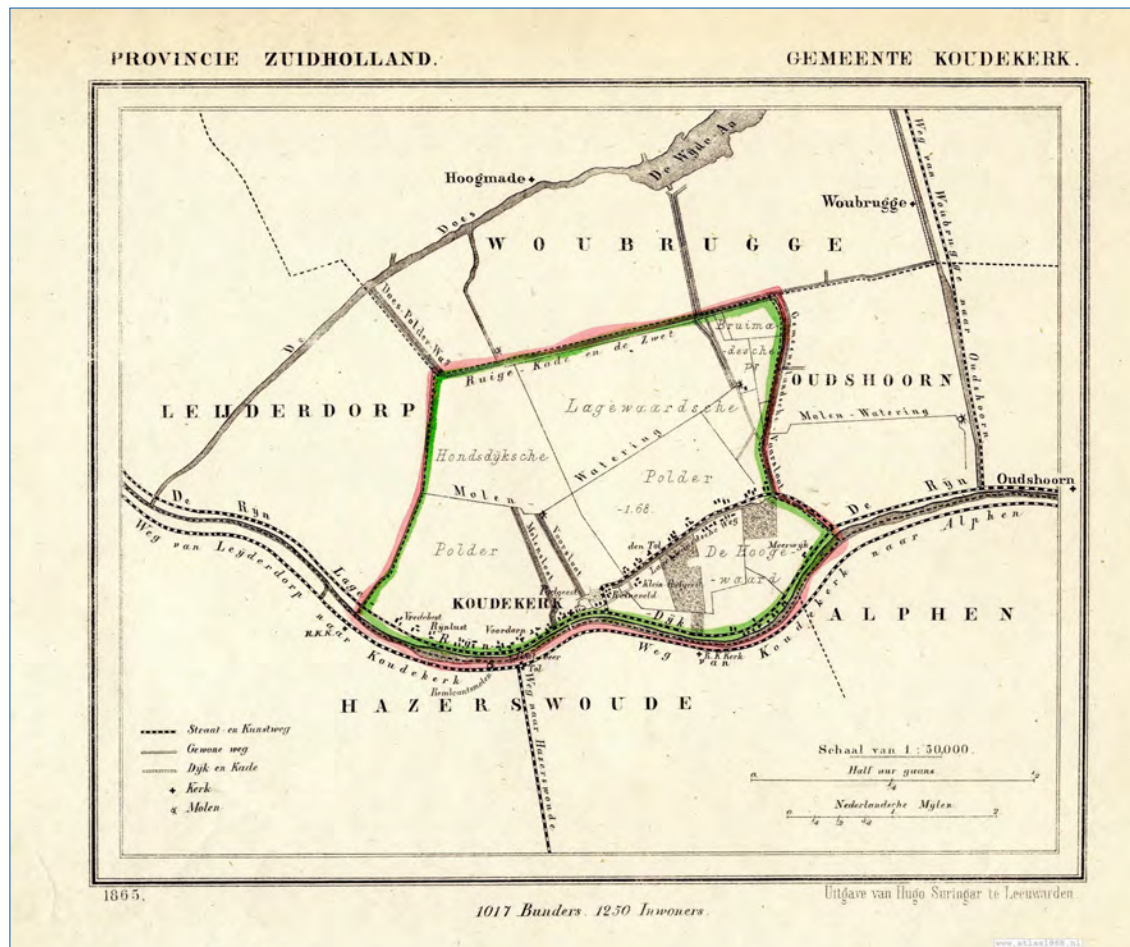
Zie onder § 4.2.8.

4.2.10 Koudekerk

Inleiding

Koudekerk was een zelfstandige gemeente (figuur 4.8), die haar naam per 1 januari 1938 formeel liet wijzigen ter onderscheid van het dorp Koudekerke in Zeeland. In 1991 ging de gemeente op in de nieuwe gemeente Rijnveld, later Rijnwoude.

¹⁶⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder De Kleine Droogmakerij, inleiding op de inventaris

Figuur 4.8. Kaart van de vroegere gemeente Koudekerk in 1868, volgens de gemeentatlas van Kuijper (bron: www.atlas1868.nl).

Hondsdijsche Polder

Polderontwikkeling

In 1485 kregen de inwoners van Koudekerk van de hoogheemraden van Rijnland toestemming om in een polder van ongeveer 600 morgen groot, gelegen in de Lagenwaard, een molen te plaatsen. Deze nieuwe polder overlapte vermoedelijk met de latere Hondsdijsche Polder en een deel van de Lagenwaardse Polder. De molen waterde via een watergang uit op de Oude Rijn, en was onderwerp van een geschil in 1488.¹⁶⁵

In 1509 vond een splitsing plaats. Daarbij gingen de Hondsdijsche Polder en de Lagenwaardse Polder als afzonderlijke polders verder. Eerstgenoemde had daarbij een oppervlakte van ruim 447 roeden. Op de grens met de Lagenwaardse Polder lag een scheisloot. De Ruigekade vormde de noordelijke begrenzing.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hondsdijsche Polder, inleiding op de inventaris

¹⁶⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hondsdijsche Polder, inleiding op de inventaris

De molen, hiervoor al genoemd, werd enkele malen vervangen. In 1657 werd te Amsterdam een molen aangekocht, terwijl na een brand in 1693 een molen uit Leiden werd gekocht. Deze deed enkele eeuwen dienst. In 1959 werd een dieselmolaal aangeschaft. De oude molen werd verkocht en gerestaureerd.¹⁶⁷

Naast een later teruggedraaide fusie met een polder onder Woubrugge speelde in het midden van de 20e eeuw vooral de spellingswijziging van Hondsdijksche naar Hondsdijkse Polder. Per 1 januari 1979 ging de polder op in het nieuwe waterschap De Oude Veenen.¹⁶⁸

Landschap

De verkaveling van de polder Hondsdijk heeft een tweeledig karakter. In het zuiden is sprake van een strokenverkaveling met kavelscheidende sloten haaks op de Lage Rijndijk. Door de bocht die de Rijn en de dijk hier maken, loopt de verkaveling naar het noorden taps of gerend¹⁶⁹ toe. De verkaveling in het noordelijk deel van de Hondsdijkse polder is een voortzetting van de Lagenwaardse polder, die zijn basis op de weg Lagewaard heeft. Deze verkaveling loopt ongewijzigd in de Lagenwaardse Polder door, ook niet zo raar als we bedenken dat het ooit één polder was. Deze verkavelingsstructuur loopt nog verder door, aan de noordzijde van de Molenwetering die ooit de achterste begrenzing van de ontginning van de Hondsdijkse Polder zal zijn geweest. De oostelijke voortzetting daarvan doorsnijdt de verkaveling van de Lagenwaardse Polder en is duidelijk secundair. In het verleden lagen langs de Lage Rijndijk enkele buitenplaatsen, herkenbaar aan de groenopstanden rond enkele erven.

De situatie in de polder is vrijwel niet veranderd. De buitenplaatsen zijn wat 'uitgekleed', maar zelfs inclusief de voorboezem van de molen is het patroon van verkaveling, slotenpatroon, openheid en bebouwing ongewijzigd gebleven. Een enkel perceel is als bouwland in gebruik en enkele erven kennen wat meer bebouwing, maar dat is het dan wel.

Lagenwaardse en Bruimaadse Polder

Polderontwikkeling

De Lagenwaardse Polder ontstond in 1509, nadat zij van de Hondsdijkse Polder was afgesplitst. De zuidelijke begrenzing werd gevormd door een oude Rijnloop (*Luttike Rijn*), waarlangs een wetering was aangelegd. De oostelijke begrenzing was de Ambachtskade of *Laeege Waerts Kade*, in 1442 aangelegd. Na de afsplitsing in 1509 werd een eigen molen gebouwd. Deze mocht in 1528 verplaatst worden naar de buitenkant van de kade bij de Lagenwaardse Dwarswetering. Vervolgens kon men het water in noordelijke richting lozen.¹⁷⁰

De Bruimaadse of Bruimadese Polder ontstond toen in 1566 toestemming werd verkregen om een molen te plaatsen om daarmee een gebied van 70 morgen te bemalen. Dat gebied lag tussen de Lagenwaardse molenkade en de Gnephoek. Men wilde het water lozen op de Hogenwaard.¹⁷¹

¹⁶⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hondsdijkse Polder, inleiding op de inventaris

¹⁶⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hondsdijkse Polder, inleiding op de inventaris

¹⁶⁹ Geren is taps toelopen. De polder De Geer ontleent zijn naam daaraan

¹⁷⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Lagenwaardse polder, inleiding op de inventaris

¹⁷¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Bruimadese Polder, inleiding op de inventaris

In 1748 werden beide polders samengevoegd om te kunnen voorzien in de bemaling van de Bruimaadse Polder, nadat de molen van die polder was omgewaaid.¹⁷² Het was dan ook de wipmolen van de Lagenwaardse Polder die de bemaling ging verzorgen. Via een voorboezem van ruim 700 meter ging het water naar de Gemeenlandse Wetering. In 1824 werd de molen vernieuwd, in 1928 door een Amerikaanse windmotor vervangen en in 1962 door een elektrisch gemaal. In 1951 werd de naam van de polder vereenvoudigd tot Lagenwaardse polder. De polder ging per 1 januari 1979 op in het nieuwe waterschap De Oude Veenen.¹⁷³

Landschap

De Lagenwaardse en Bruimaadse Polder zijn landschappelijk de oostelijke voortzetting van de hiervoor besproken Hondsdijkse Polder. Het landschap is daarom vrijwel identiek. We verwijzen voor de karakterisering dan ook naar voorgaande paragraaf. Daarbij merken we op dat er hier alleen sprake is van een verkaveling die haaks op de weg Lagewaard staat, en aan de overzijde van de Molenwetering ongewijzigd doorloopt tot aan de Ruigekade, als achterkade. De bebouwing bevindt zich op de ontginningsas, aan de inmiddels verlande Lutlike Rijn. De veranderingen bevinden zich vooral in het lint. Houtopstanden bij de erven zijn deels verdwenen en er zijn meer grote bijgebouwen bijgekomen.

Hogenwaardse Polder

Polderontwikkeling

In de Hoge Waard lagen aanvankelijk meerdere kleine poldertjes, die in 1651 tot één polder verenigd werden. In 1655 werd de polder verder uitgebreid. De omvang die het toen kreeg, ingeklemd tussen de Hondsdijk en de Lagenwaardse Wetering, zou eeuwenlang zo blijven bestaan, tot de polder per 1 januari 1979 opging in het nieuwe waterschap De Oude Veenen.¹⁷⁴ Er wordt ook wel gesteld dat het geheel tot een boezem zou horen en geen polder is.¹⁷⁵

De vele kleine poldertjes beschikten elk over een eigen molen. Na de vereniging werd in plaats daarvan één nieuwe molen gebouwd. De wipmolen die hier later stond loosde via een lange voorboezem op de Rijn. De molen werd in 1936 vervangen door een Amerikaanse windmotor. In 1965 vond er gedeeltelijke sloop plaats om de vijzel te kunnen aandrijven door een tractor.¹⁷⁶

Landschap

Van de Koudekerkse polders is de Hogenwaardse Polder het meest ingrijpend veranderd. Het historisch beeld was een mix van meerdere verkavelingstypen. De polder was immers een fusie van meerdere, deels onafhankelijk van elkaar ontstane poldertjes gaat. De noordelijke stonden haaks op de gebogen Lagewaardse Wetering, de zuidelijke op de gebogen Hondsdijk. Langs beide linten lagen erven, zowel gewone boerderijen als kleine buitenplaatsen. Den Tol was een wat grotere buitenplaats. Vanaf de jaren 50 zien we vanuit de zuidwesthoek, het dichtst bij de kerk, een toenemende verstedelijking van het polderlandschap. Dit zette zich voort in de volledige breedte tussen Rijndijk en Wetering,

¹⁷² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Lagenwaardse polder, inleiding op de inventaris

¹⁷³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Lagenwaardse polder II, inleiding op de inventaris

¹⁷⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hogenwaardse polder, inleiding op de inventaris

¹⁷⁵ Verhoef en Van 't Riet, 2013, 35

¹⁷⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Hogenwaardse polder, inleiding op de inventaris

waarbij de noordelijke strook voor een park en een zwembad werden bestemd. Vanuit de bestaande industrie direct langs de Oude Rijn ontwikkelde zich bovendien langs de binnendijkse zijde van de Oude Rijn een gebied met bedrijven. Nadat ongeveer de helft van de totale polder bebouwd was, werd nog een sportpark aangelegd. Alleen het noordoostelijke deel is nog landelijk, maar kent in de verkaveling nog slechts overblijfselen van de oude structuur. De bewaard gebleven openheid is echter van belang voor het historisch karakter van het lint langs de weg Lagewaard.

4.2.11 Middelburg

Inleiding

Middelburg was een zelfstandige ambachtsheerlijkheid. Na een korte tijd als onderdeel van de gemeente Boskoop (1812-1817) werd het een zelfstandige gemeente. In 1855 viel alweer het doek, toen Middelburg bij Reeuwijk werd gevoegd.

Polder Spoelwijk

Polderontwikkeling

De polder Spoelwijk waterde oorspronkelijk via een bemaling uit op de Alpherwetering. In 1665 werd die situatie aangepast om te kunnen lozen naar de Rijn bij Zwammerdam. In 1711 werd de oude molen afgebroken en waterde men op de polder Rijnveld onder Alphen af (zie § 4.2.3). In 1874 werd Spoelwijk bij Rijnveld gevoegd, waarna in 1952 de laatste vrijdommen vervielen.¹⁷⁷

Landschap

De Spoelwijkerlaan is de hoofdas van de polder Spoelwijk. De strokenverkaveling met slotenpatroon staat daar haaks op, maar kent enkele afwijkingen die te maken lijken te hebben met de schuin weglopende oostelijke poldergrens. In de afgelopen decennia is het landschap van Spoelwijk in rap tempo veranderd door de ontwikkeling van de sierteelt. Alhoewel de verkaveling en het slotenpatroon nog intact zijn, hebben de bouw van nieuwe bijgebouwen en de aanplant van het groen het landschap sterk beïnvloed. Datzelfde geldt voor nieuwe infrastructuur en nieuwe erven. Het gaat hiermee, net als verder westelijk, om een recent uitbreidingsgebied van een teelt die nog niet zo lang geleden vooral direct rond Boskoop aanwezig was.

Polder Middelburg

Polderontwikkeling

Het gebied van Middelburg maakte oorspronkelijk deel uit van de Verenigde Polder aan de Oostzijde van de Gouwe (zie § 4.2.7). In 1801 werd een aanvraag ingediend om Middelburg en een deel van Spoelwijk te mogen vervenen. In 1812 werd een deel van het octrooi ten aanzien van Spoelwijk ingetrokken, waarna dit deel van Spoelwijk aan Rijnveld toeviel. Het overige deel, Middelburg, werd uitgeveend. In 1842 werd het werk aan de ringdijk voltooid en in 1862 werd de dijk ook daadwerkelijk gesloten. De toenmalige grenzen van de polder waren de Spoelwijksekade in het noorden, de Alphens en het Schinkeldijkje en de weg naar Reeuwijk in het oosten, de ringvaart in het zuiden en in het westen de Middelburgseweg, de noordzijde van de boezemkade en het Nieuwkoopse dijkje.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Rijnveld, inleiding op de inventaris

¹⁷⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Middelburg, inleiding op de inventaris

In 1860 werd ten behoeve van de droogmaking de Potterskade aangekocht en als boezem ingericht. Er werden twee molens geplaatst, later door pompen vervangen.¹⁷⁹

Na voltooiing van de droogmaking en de plaatsing van een eigen gemaal werd de polder per 9 november 1864 van de 'moederpolder' afgescheiden. Over het beheer van de Gouwekade werden afspraken gemaakt. Een nieuwe situatie voor de polder Middelburg ontstond toen in 1965 de Verenigde Polder en de polder Rijnveld werden samengevoegd en enkele grenzen werden gecorrigeerd. De bezwaren werden door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland echter ongegrond verklaard.¹⁸⁰

In 1893 werd met de Tempelpolder afgesproken dat de polder Middelburg ook voor die polder zou malen.¹⁸¹

Landschap

De droogmakerij Middelburg ligt voor een deel in de gemeente Alphen aan den Rijn, en loopt naar het zuiden toe door. De bebouwing lag en ligt deels verspreid en deels langs de westelijke zijde van de polder (Spoelwijkschedijk). De belangrijkste ingrepen zijn de aanleg van een weg door de polder en de bouw van het veilingcomplex. Verder is de droogmakerij relatief gaaf bewaard gebleven. Waardevolle kenmerken zijn de min of meer oost-westlopende strookverkaveling en de kavelscheidende sloten. Van opgaande beplanting was en is in de polder nauwelijks sprake.

4.2.12 Noord-Waddinxveen

Inleiding

Noord-Waddinxveen was vóór de Franse Tijd een zelfstandig ambacht, en was van 1812 tot 1817 onderdeel van één gemeente Waddinxveen. In 1817 vond er een scheiding plaats, waardoor Noord-Waddinxveen weer een zelfstandige gemeente werd (figuur 4.9). In 1870 werd de scheiding ongedaan gemaakt.

Voorofse Polder

Polderontwikkeling

Vanaf 1759 werd overgegaan tot droogmaking van de Noordplas. De oostelijke begrenzing werd vastgelegd op de weg Noordeinde in Noord-Waddinxveen. Oostelijk daarvan bleef een gebied met enkele veenplassen en een stuk niet-afgeveend terrein over, dat deel uitmaakte van het ambacht Noord-Waddinxveen. Dit werd de Voorofse Polder of de polder Buitenweg genoemd. In het zuiden grensde de polder aan het gebied van Schieland; de Dorrekade vormde de grens.¹⁸²

De aangrenzende Achterofse Polder beschikte over een molengang met vier molens, waarvan de bovenmolen, de Kleine Noordeindse Molen, in de Voorofse Polder aan de Gouwe stond. De boezem liep tussen kaden door de Voorofse Polder. De molen van de Voorofse Polder zelf stond verder zuidelijk, de Grote Noordeindse molen. Beide systemen bestonden al vóór 1610. Sloop van zowel de Kleine als de Grote Noordeindse molen vond in 1872 plaats. De veenputten werden met

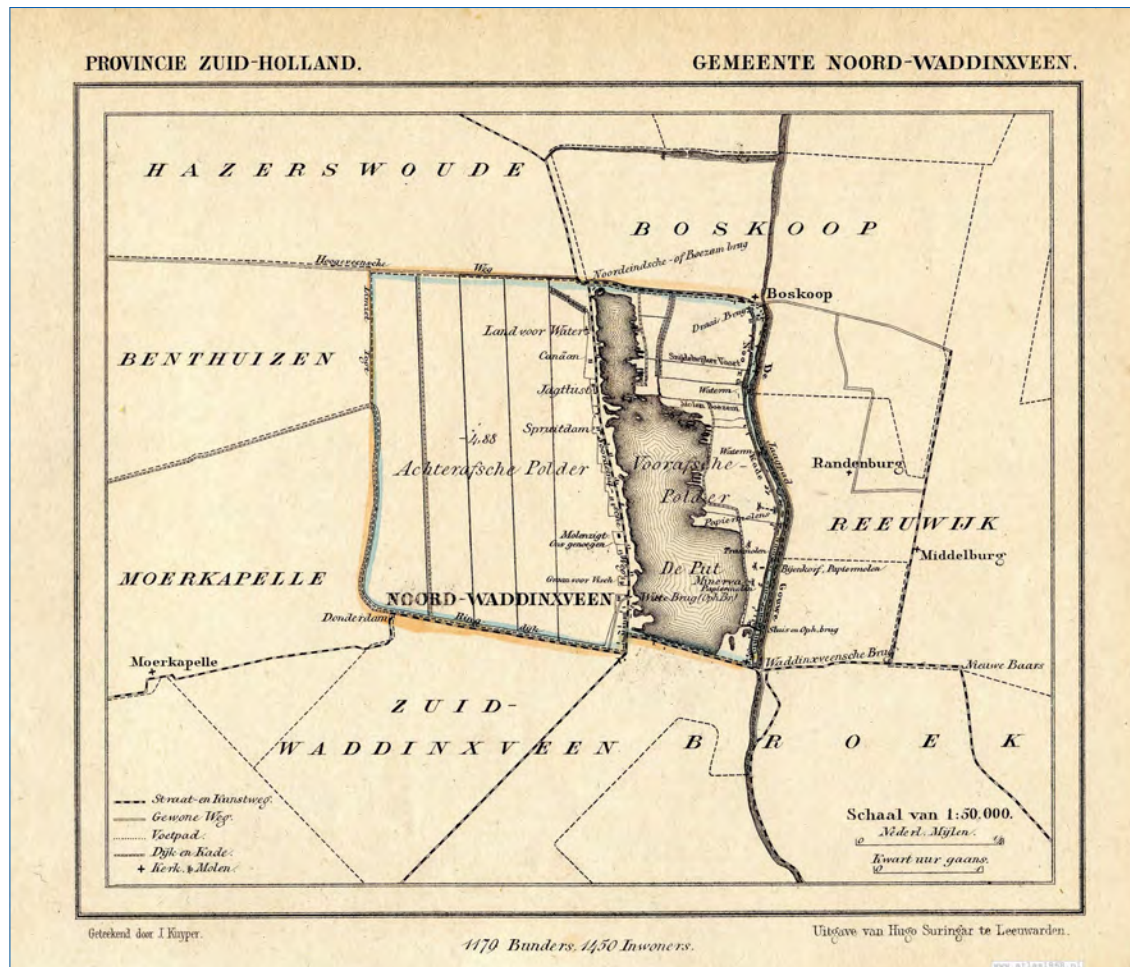
¹⁷⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Middelburg, inleiding op de inventaris

¹⁸⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Middelburg, inleiding op de inventaris

¹⁸¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Middelburg, inleiding op de inventaris

¹⁸² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Voorofsche Polder, inleiding op de inventaris

In 1978 ging de polder op in het nieuwe waterschap Noordwoude.¹⁸⁴

Landschap

De Voorofse Polder kende, net als de polder aan de oostzijde van de Gouwe, een verkaveling die haaks op de Gouwekade stond. De strookvormige percelen werden ook hier door sloten van elkaar gescheiden. Een boezemsloot met kaden vormde de achterzijde van de verkaveling. In het westen lag een soortgelijk georiënteerde verkaveling. Het feit dat deze verkaveling niet doorliep is een teken dat de boezemsloot met kaden op een oude lijn in het landschap werd gelegd. Het gebied was al vroeg, tenminste in het noorden, in gebruik voor de sierteelt. Geleidelijk heeft zich dit over de hele polder uitgebreid, vermoedelijk al voor de Tweede Wereldoorlog. Het dichtst bij het dorp werden delen ook bebouwd. De verkaveling met het slotenpatroon is grotendeels nog intact. De polder wordt

¹⁸³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Voorofsche Polder, inleiding op de inventaris

¹⁸⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Voorofsche Polder, inleiding op de inventaris

bovendien sinds de jaren 30 door de spoorlijn Alphen – Gouda doorsneden. Interessant is bovendien nog dat de boezemkaden met sloot zijn verwijderd en vervangen door een weg, de Boezemlaan. Ook dat lijkt al voor de Tweede Wereldoorlog zijn beslag te hebben gekregen.

Polder De Drooggemaakte Putten

Polderontwikkeling

In het octrooi van 1759 had men zich verplicht ook de resterende veenplassen in de Voorofse Polder droog te maken. Het zou tot 1873 duren voordat die droogmaking ook daadwerkelijk een feit was en er sprake was van een zelfstandige polder. Reeds in 1883 was er sprake van een samenvoeging met de Achterofse Polder tot de polder Achterof en de Putte.¹⁸⁵

Zoals hiervoor al beschreven werd het gebied drooggemalen door middel van een gemaal. Dit gemaal bemaalde ook de Voorofse en Achterofse Polder.¹⁸⁶

Landschap

Deze polder is in de afgelopen halve eeuw sterk van karakter veranderd. In de jaren 50 was nog sprake van een intacte droogmakerij met een oost-westgerichte verkaveling en bebouwing langs de westelijke ringdijk. Na die periode werd de hele polder in stappen bebouwd. Datzelfde deed men in Waddinxveen, zodat alleen tussen beide uitbreidingswijken nog een groen gebied in de polder over is: het Gouwebos, op Waddinxveens grondgebied.

Achterofse Polder

Polderontwikkeling

Toen vanaf 1759 werd gewerkt aan het droogmaken van de Noordplassen en de nieuwe droogmakerij een ringdijk kreeg, kwam ook een deel van het ambacht Noord-Waddinxveen binnen de ringdijk te liggen. Dit werd de Achterofse Polder genoemd. Een deel hiervan ligt nu in de gemeente Alphen aan den Rijn. De limiettocht vormde binnen de droogmakerij de scheiding met de Hazerswoudsche Droogmakerij.¹⁸⁷

De polder Achterof werd bemalen door drie ondermolens die in de polder zelf stonden, alsmede een bovenmolen aan de Gouwe in de polder Voorof. De bemaling was niet optimaal, en in 1872 werd dan ook besloten de bemaling te laten overnemen door het gemaal dat de Putte droog maalde en de molens te verkopen.¹⁸⁸ Na jaren van plannen maken en kleine aanpassingen werd in 1933 de stoommachine door een elektrisch gemaal vervangen. Het ketelhuis werd in 1951 afgebroken.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Voorofse Polder, inleiding op de inventaris; idem, archief polder De Drooggemaakte Putte, inleiding op de inventaris

¹⁸⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Voorofse Polder, inleiding op de inventaris

¹⁸⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Achterof, inleiding op de inventaris

¹⁸⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Achterof, inleiding op de inventaris

¹⁸⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polders Achterof en De Putte, inleiding op de inventaris

In 1882 werd de polder opgeheven toen er een samenvoeging plaatsvond met de Drooggemaakte Putte, eertijds onderdeel van de polder Voorof.¹⁹⁰ Deze nieuwe polder werd de 'polders Achterof en De Putte' genoemd. Die fusiepolder werd in 1969 in zijn geheel opgenomen in de nieuwe polder De Noordplas.¹⁹¹

Landschap

De grote Achterofse Polder lag voor het grootste deel op Waddinxveens grondgebied. Alleen in het noordoosten lag een klein stukje in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn. Hier gaat het om oost-westgerichte stroken, parallel aan de Hogeveenseweg. Langs het Noordeinde lag de bebouwing. De verkaveling van de hele polder is opgeschaald, zoals elders in de droogmakerij. Alleen dicht achter de erven – tot aan de tocht – vinden we nog een intacte verkaveling. Mogelijk bleef hier een eigendomsrelatie met de verschillende erven bestaan en was opschaling daar dan ook niet logisch. Later zou echter ook dat blok een grootschaliger verkaveling krijgen. In het kleine Alphenese deel werd een skibaan gebouwd, zodat dit gebied enigszins verstedelijkt is.

4.2.13 Oudshoorn

Inleiding

De polders Gnephoek en Vrouwgeest vormden tot de Franse Tijd samen de heerlijkheid Gnephoek, gelegen binnen het ambacht Oudshoorn.¹⁹² Na de Franse Tijd werd Oudshoorn een zelfstandige gemeente (figuur 4.10). Evenals Aarlanderveen werd Oudshoorn in 1918 samengevoegd met enkele andere gemeenten tot de nieuwe gemeente Alphen aan den Rijn.

Verenigde Grote Polder

Polderontwikkeling

De Verenigde Grote Polder was een samenvoeging, tot stand gekomen in 1740, van de Groote Polder, de Kleine Polder en de Kalkovensche Polder. Die waren op hun beurt tussen 1565 en 1572 tot stand gekomen.¹⁹³ In 1962 werd de naam gewijzigd in polder Oudshoorn.¹⁹⁴

De Kalkovensche Polder heette oorspronkelijk de Tussepolder en is nog te herkennen op de polderkaarten van Balthasarsz uit 1615. Gemalen werd door elk een eigen molen met lange voorboezems naar de Oude Rijn. Na de vereniging in 1740 nam de molen van de Grote Polder de taak over.¹⁹⁵

Landschap

De Verenigde Grote Polder werd gekenmerkt door een verkaveling haaks op de Rijndijk. Het meest klassiek was het beeld oostelijk van de Heimanswetering, waar de verkaveling van strookvormige percelen, gescheiden door sloten, doodliep op de later aangelegde ringdijk van de Vierambachtspolder. Deze verkaveling liep naar het oosten parallel door, maar sloot vervolgens onder een hoek aan op de Lage Rijndijk, noordelijk van de Korte Aar. Vermoedelijk gaat het

¹⁹⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Achterof, inleiding op de inventaris

¹⁹¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polders Achterof en De Putte, inleiding op de inventaris

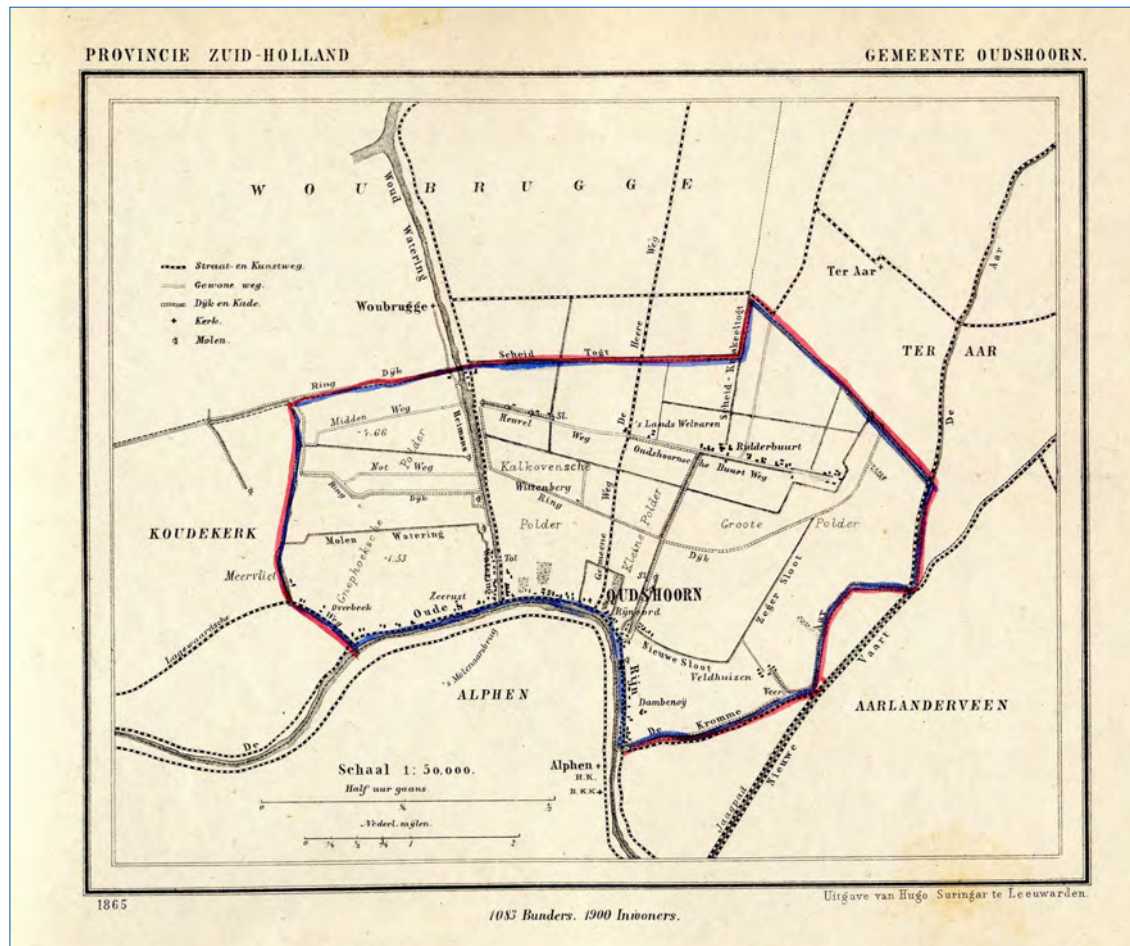
¹⁹² Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Gnephoek, inleiding op de inventaris

¹⁹³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vierambacht, inleiding op de inventaris

¹⁹⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Oudshoorn, inventaris

¹⁹⁵ Kok, 2001, 77

hier om een ooit separaat poldertje. Het laatste deel van de polder kende een opstrekken van strokenverkeveling vanaf de Korte en Kromme Aar. De bebouwing stond merendeels langs de Rijndijk en de kade langs de Aar, maar langs die laatste ook wat verder de polder in.

Figuur 4.10. Oudshoorn volgens de gemeentatlas van Kuijper, 1868 (bron: www.atlas1868.nl).

Van dit landschappelijke beeld is tegenwoordig weinig meer over door de stedelijke uitbreiding van Alphen. Alleen in het noordoosten zien we nog een enigszins landelijk overblijfsel, in de polder Oudshoorn. Daar is met de aanleg van het golfterrein ook het nodige aangepast. Slechts op onderdelen – relictten van verkeveling in de polder Oudshoorn en de lintbebouwing langs de Rijndijk en Aarkade – is er nog iets van het vroegere landschap te herkennen.

Vierambachtspolder

Polderontwikkeling

De Vierambachtspolder ontstond als droogmakerij in een gebied waar voor de verveening al meerdere andere polders bestonden, zoals de bovengenoemde Groote, Kleine en Kalkovensche Polders en de Heuvelpolder. Toen in november 1731 besloten werd om de verveende gebieden droog te maken, vielen daar veenplassen in de vroegere Grote Polder en Heuvelpolder in. De

ringdijk moest tevens om een nog uit te venen gebied ten zuiden en oosten van de Oudhoornse Buurt worden gelegd. In 1736 werd het octrooi verleend.¹⁹⁶

Tot 1744 werd aan de bedijking en droogmaking gewerkt, en in 1766 werd het alsnog uitgeveende gebied bij de droogmakerij gevoegd. Kort na 1736 stond het gebied bekend als de Vierambachtspolder, vanwege de ligging in vier ambachten, en sinds 1858 is 'polder Vierambacht' de officiële naam.¹⁹⁷

De bemaling gebeurde door drie molengangen van elk vier molens. Binnen de gemeente Alphen aan den Rijn liggen de molengangen bij de Heuvelweg in het westen en die op de grens van Oudshoorn en Ter Aar in het oosten. In 1868 brandden twee van de molens aan de Heuvelweg af, waarna er maar één herbouwd werd. De molengang nabij de Heimanswetering bleef tot 1879 in gebruik. Toen kwam er een stoomgemaal voor in de plaats. In 1893 werden ook de molens op de grens met Ter Aar stilgelegd. Het stoomgemaal aan de Heimanswetering werd in 1923 vervangen door een elektrisch gemaal.¹⁹⁸

Op 1 januari 1979 werd de polder opgeheven en bij het nieuwe waterschap De Aarlanden gevoegd.¹⁹⁹

Landschap

De Vierambachtspolder werd gekenmerkt door een ringdijk. Daarbinnen lag een rationeel patroon van tochten en kavelsloten. De strookkavels strekten zich zowel vanaf de Heuvelweg – Ridderbuurt als vanaf de Heerenweg op. De meeste bebouwing lag aan de weg langs de Heimanswetering en langs de Ridderbuurt. Het beeld van de huidige situatie is tweeledig. Ten noorden van de Ridderbuurt herkennen we het oude polderlandschap nog, zelfs met een relatief intacte strokenverkaveling met slotenpatroon. De Ridderbuurt zelf is ook vrij gaaf bewaard gebleven. Zuidelijk van die lijn is het gebied evenwel helemaal verstedelijkt. In de wijk zijn de ringdijk en ringsloot ingepast.

Gnephoeke Polder

Polderontwikkeling

De vroegste vermelding van een omkading van deze polder, westelijk van de Heimanswetering, dateert uit 1442. Kort daarop zou ook sprake zijn geweest van een bemaling. De molen werd in elk geval vóór 1491 gebouwd. Voor Rijnland is dat heel vroeg. De polder waterde vanaf 1501 af op de Heimanswetering. De oude wipmolen werd in 1847 vervangen door een schepradmolen. In 1926 werd gedeeltelijk afgebroken en vervangen door een windmotor met vijzel. In 1933 vervolgens kwam een motor op ruwe olie daarvoor in de plaats.²⁰⁰

¹⁹⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vierambacht, inleiding op de inventaris

¹⁹⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vierambacht, inleiding op de inventaris

¹⁹⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vierambacht, inleiding op de inventaris

¹⁹⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vierambacht, inleiding op de inventaris

²⁰⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Gnephoeke, inleiding op de inventaris

De polder was ruim 357 morgen groot. Die omvang nam af nadat er een vervening op gang kwam. In 1756 werd de polder Gnephoek met die van Vrouwgeest gecombineerd en werd het gebied gedurende enkele decennia uitgeveend, en vervolgens bedijkt en drooggemaakt. Daarna werd het niet-verveende deel van het drooggemaakte gesplitst. Het niet-verveende deel kreeg de naam Gnephoeksche polder buiten de Veenderij, of kortweg polder Gnephoek. De polder was nu aanmerkelijk kleiner dan oorspronkelijk. Daarbij kreeg de polder Vrouwgeest zijn eigen molen.²⁰¹

De polder werd in het westen begrensd door de Burma, verder stroomopwaarts ook wel de Esselijke genoemd.²⁰²

Per 1 januari 1979 werd de oude polder Gnephoek opgeheven en opgenomen in het nieuwe waterschap De Oude Veenen.²⁰³

Landschap

De Gnephoekse Polder kende een strokenverkaveling, gescheiden door sloten, vanaf de Lage Rijndijk. Langs de dijk lagen erven, met hier en daar kleine bosjes en boomgaarden. Vooral langs de Heimanswetering bevond zich bovendien, enkele eeuwen geleden al, enige industrie in de 's-Molenaarsbuurt. In het noorden liep de verkaveling dood tegen de ringdijk van de Vrouwgeestpolder. Het landschappelijk beeld is slechts op kleine onderdelen veranderd. Verkaveling en slotenpatroon zijn feitelijk onveranderd gebleven. Een deel van de percelen is nu als akkerland in plaats van grasland in gebruik. De bedrijvigheid achter de erven heeft zich naar het westen uitgebreid, maar is nog altijd aan erven verbonden. De vele bosjes zijn verdwenen, maar de erven zijn nog altijd groen. De belangrijkste ingreep is wellicht wel de aanleg van de Máximabrug. Verder wordt het beeld van de polder zelf beïnvloed door de industrie van Alphen aan de overzijde van de Rijn.

Polder Vrouwgeest

Polderontwikkeling

De veel kleinere Vrouwenpolder bestond al in 1627, toen er in het noordwesten van de polder een windmolentje stond. Zeven jaar later kreeg men toestemming om een windmolentje te bouwen, ter vervanging van een vervallen oudere molen. Dat mocht, maar men werd verplicht een eendenkooi aan te leggen en de kaden te verhogen. Bij de vergroting met enkele buitenlanden stond er in 1652 al een molen op een andere plek dan in 1627. Die molen waaide in 1755 om, en de molen van de polder Gnephoek nam de bemaling over.²⁰⁴

Om te kunnen vervenen werden de polders Vrouwgeest en Gnephoek zoals hiervoor al beschreven verenigd. Daarna werd het noordelijk deel van het gebied verveend. Na de vervening werd het gebied bedijkt en drooggemaakt. De droogmakerij, groter dan de oude gelijknamige polder, kreeg uiteindelijk de naam 'polder Vrouwgeest'. Aan de Heimanswetering verrees een nieuwe, eigen

²⁰¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Gnephoek, inleiding op de inventaris

²⁰² Kok, 2001, 73

²⁰³ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Gnephoek, inleiding op de inventaris

²⁰⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vrouwgeest, inleiding op de inventaris

molen. De molen bleef in bedrijf en werd nog in de jaren 50 gemoderniseerd. In september 1968 kwamen er nieuwe gemalen, en de molen werd verkocht.²⁰⁵

Per 1 januari 1979 ging de polder op in het nieuwe waterschap De Oude Veenen.²⁰⁶

Landschap

Het landschap van de Vrouwgeestpolder kenmerkte zich door een opstreckende strokenverkaveling met sloten, die doorsneden werd door een weg (Middelweg) en een tochtsloot. In het zuiden lag nog de Notweg. Een enkel erf lag aan de Heimanswetering in het noordoosten, als uitloper van Woubrugge, maar verder was de polder onbebouwd. Dat laatste aspect is veranderd, omdat er een bewoningscluster aan de Middelweg ontstaan is. Samen met de aanplant van een bosperceel heeft dit de openheid van het polderlandschap, dat verder betrekkelijk goed bewaard is gebleven, wel beïnvloed. Ten noorden van de Middelweg is de verkaveling ook wat opgeschaald, terwijl ook aan de Ringdijk een tweetal erven is aangelegd.

4.2.14 Reeuwijk

Inleiding

Een deel van de huidige gemeente Alphen aan den Rijn lag voorheen in de gemeente Reeuwijk (figuur 4.11). Het gaat om een deel van Middelburg en Spoelwijk, alsmede een stuk ten zuiden van Boskoop.

Verenigde Polder beoosten de Gouwe

Zie § 4.2.7.

4.2.15 Zoeterwoude

Benthorner en Benthuiser Noord- en Zuidpolder

Zie § 4.2.4.

4.2.16 Zuidwijk

Inleiding

Zuidwijk was een zelfstandige heerlijkheid. In 1812 werd dit gebied als gemeente bij Boskoop gevoegd. Van 1817 tot 1846 had het enige decennia de status van zelfstandige gemeente, waarna in 1846 opnieuw een samenvoeging met Boskoop plaatsvond.

Verenigde Polder beoosten de Gouwe

Zie § 4.2.7.

²⁰⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vrouwgeest, inleiding op de inventaris

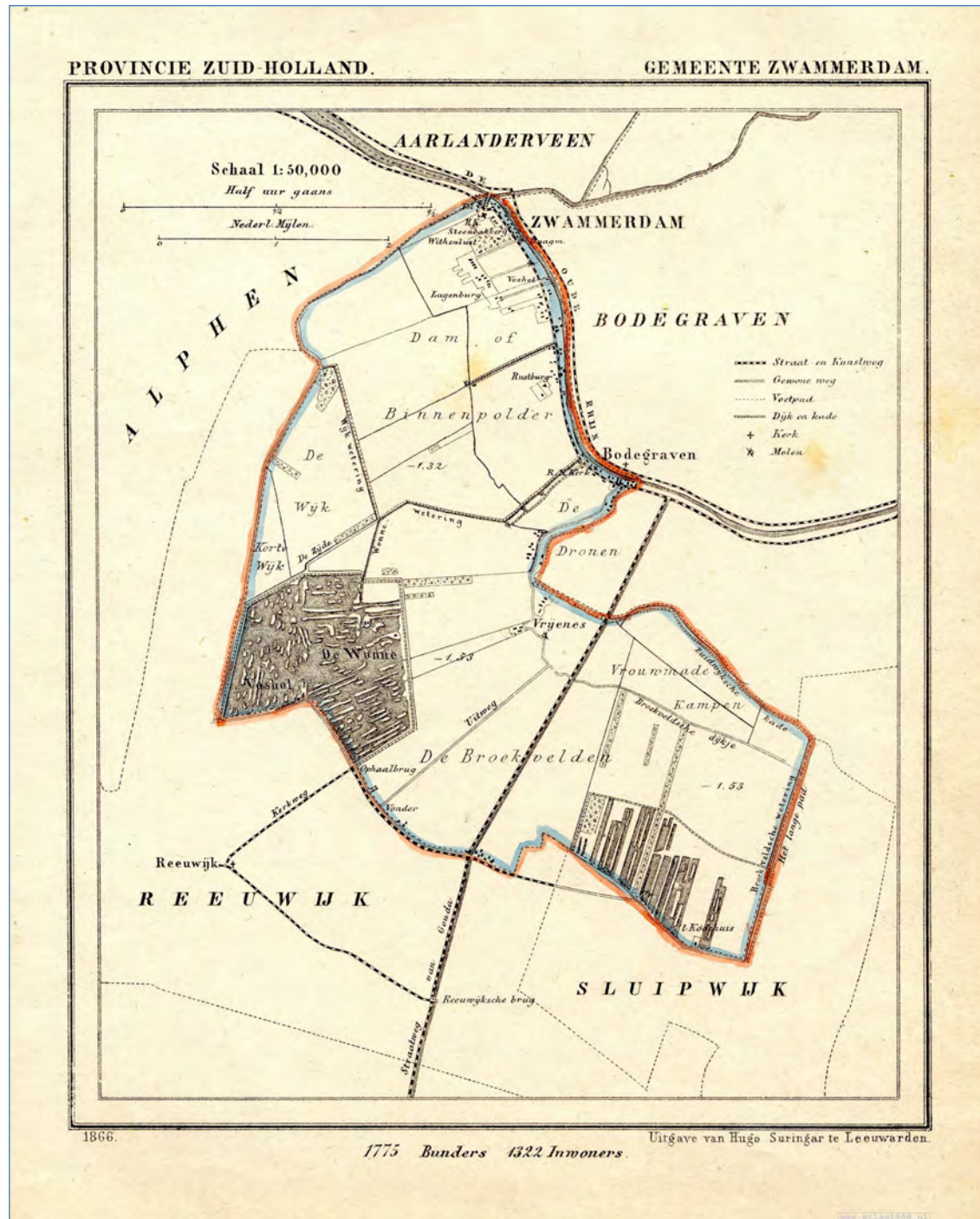
²⁰⁶ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Vrouwgeest, inleiding op de inventaris

4.2.17 Zwammerdam

Inleiding

Zwammerdam was een zelfstandige gemeente tot 1964 (figuur 4.12), toen zij werd verdeeld over de gemeenten Alphen aan den Rijn, Bodegraven, Boskoop en Reeuwijk.

Figuur 4.12. Zwammerdam als zelfstandige gemeente volgens de gemeentatlas van Kuijper, 1868 (bron: www.atlas1868.nl).

Polder Reeuwijk

Polderontwikkeling

Bemaling vindt sinds 1543 plaats. Eerder was er al wel een waterstaatkundige gemeenschap in het gebied, waartoe ook de zogenaamde achterlanden van Zwammerdam behoorden. In dat jaar 1543 kregen de verschillende ambachten in het gebied toestemming om op de Rijn te mogen afwateren. Op de IJssel was dat door dichtslibbing niet meer mogelijk. De nieuwe polder moest wel met een kade worden omsloten.²⁰⁷

Het gaat om het ontginningsblok 'De Wijk', vermoedelijk in 1543 beschreven als het deel van het ambacht Wijk. Dit deel werd niet verveend. Het bleef bij de polder Reeuwijk behoren, terwijl de verveende delen in de 19e eeuw werden afgesplitst. In 1874 vond er een grenscorrectie plaats, waarbij een deel aan de polder Rijnveld werd afgestaan.²⁰⁸

De bemaling vond plaats via diverse molens en later gemalen buiten de huidige gemeente Alphen aan den Rijn.²⁰⁹

Op 1 januari 1979 werd de polder opgeheven en gevoegd bij het waterschap De Gouwelanden.²¹⁰

Landschap

Het Alphense deel van de polder Reeuwijk, met de ontginningsblokken Korte Wijk en De Wijk, kende een verkaveling die deels De Alphens als basis had, en deels de Dammekade. De strokenverkaveling met perceelsscheidende sloten was betrekkelijk onregelmatig, en in het noorden kwam wat opgaand groen voor. Na de Tweede Wereldoorlog verdween dit opgaand groen en werden langs de westzijde enkele erven gesticht; daarvoor was het gebied vrij van bebouwing. Later verrees ook bebouwing langs de Dammekade. Enkele decennia geleden werd bovendien ook het westelijk deel van de polder in gebruik genomen door kwekers, waarbij weliswaar de verkaveling niet gewijzigd werd, maar het aanzien van het polderlandschap weldegelijk.

Dam- of Binnenpolder

Polderontwikkeling

De Dampolder, ook wel Binnenpolder genoemd, werd genoemd naar de dam die in de 12e eeuw illegaal bij Zwammerdam in de Rijn was gelegd. Slechts een klein deel van de polder lag binnen de huidige gemeente Alphen aan den Rijn.²¹¹

De Dampolder moet aanvankelijk op de Rijn hebben afgewaterd. Vanaf 1367 lijkt de Dampolder via de Reeuwijkse Wetering te hebben afgewaterd op de IJssel.²¹² De eerder gebruikelijke natuurlijke afwatering vond toen, mogelijk vanwege het dalende maaiveld, al niet meer plaats.

²⁰⁷ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Reeuwijk, inleiding op de inventaris

²⁰⁸ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Reeuwijk, inleiding op de inventaris

²⁰⁹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Reeuwijk, inleiding op de inventaris

²¹⁰ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief polder Reeuwijk, inleiding op de inventaris

²¹¹ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Binnenpolder, inleiding op de inventaris

²¹² Borger e.a., 2016, 83

Bepalend in de geschiedenis van de polder is de toestemming die men in 1494 van het hoogheemraadschap van Rijnland kreeg om op de Rijn in plaats van de IJssel af te wateren, omdat die laatste was dichtgeslibd. In 1504 kreeg de polder haar nieuwe omkading. Men behield wel het recht om in de winter op de IJssel af te wateren.²¹³ De molen, die enkele malen vervangen en ook verplaatst werd, stond buiten de gemeentegrenzen van het huidige Alphen aan den Rijn.²¹⁴

Binnen het onderzoeksgebied veranderden de poldergrenzen eerst in 1958, toen de kern en het uitbreidingsplan voor Zwammerdam buiten de polder werden gebracht. Per 1 januari 1979 werd de polder opgeheven en bij het waterschap De Gouwelanden gevoegd.²¹⁵

Landschap

De Binnenpolder kende een verkaveling die haaks op de Oude Rijn stond. De achterzijde van deze verkaveling laat een gebogen vorm tegen de polder Steekt zien. Het is juist dat deel dat in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn ligt. De bebouwing langs deel aan de Hoge Rijndijk en deels daar wat verder vandaan. Door de bandbreedte die het bebouwingslint kent is er het nodige groen aanwezig, vooral in de vorm van boomgaarden. Ook lagen er enkele buitenplaatsen, zoals Withenlust, en bedrijvigheid. In de noordoosthoek van de polder bevond zich bovendien de oude kern van Zwammerdam. De spoorlijn Woerden – Leiden doorsneed vanaf de 19e eeuw de polder, maar leverde niet al te grote landschappelijke veranderingen op. Een ingreep was ook de aanleg van de weg buiten de kern van Zwammerdam om, alsmede de totstandkoming van een (vermoedelijk) ruilverkavelingswegenpatroon met boerderijen door de polder (Hoogendoornlaan, Voshol). De N11 vormde de meest recente ingrijpende aanpassing. De aanleg daarvan ging gepaard met natuurontwikkeling tussen spoor en autoweg. Het gebied is daardoor weliswaar niet verstedelijkt en de verkaveling is nog goed herkenbaar, maar toch wel sterk gefragmenteerd geraakt.

4.3 Waardering landschap

Uit de waardering komt naar voren dat het gebied noordelijk van de Rijn alsmede de omgeving van Boskoop tot de hoog en zeer hoog gewaardeerde landschappen behoren. Het verschil met het gebied ten zuiden van de Rijn is vooral een gevolg van de aanwezigheid aldaar van de spoorlijn en de N11 als doorsnijdingen. Daarnaast hebben vooral de droogmakerijen van de Noordplas veel te lijden gehad van opschalingen van de verkaveling en natuurontwikkeling.

Het verschil tussen zeer hoog en hoog gewaardeerde gebieden is soms relatief subtiel. Soms kan de aantasting van bijvoorbeeld een boezemstructuur al net het verschil maken voor een zeer hoge waardering (vrijwel onveranderd) in plaats van een hoge waardering (op enkele ondergeschikte aspecten veranderd). Het verschil met gebieden met een gemiddelde waardering is vaak groter, bijvoorbeeld waar het gaat om opschaling van de verkaveling, zoals in de Noordplaspolder, of om verandering van landgebruik.

²¹³ Borger e.a., 2016, 85

²¹⁴ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Binnenpolder, inleiding op de inventaris

²¹⁵ Hoogheemraadschap van Rijnland, archief Binnenpolder, inleiding op de inventaris

Gebieden die een lage of zeer lage waardering hebben gekregen zijn wel als zodanig in de database identificeerbaar, maar zijn niet op de kaart weergegeven. Verder is er geen directe relatie tussen de aanwezigheid van hoog gewaardeerde elementen en de waardering van een gebied als geheel. Zo zijn vrijwel alle tochten in de Noordplas hoog gewaardeerd, maar zit de gemiddelde waardering van de polder zelf 'm vooral in de opschaling van de verkaveling. Indirect draagt de waardering danwel aanwezigheid van specifieke elementen uiteraard wel bij aan de totaalwaardering van een gebied.

5 Landschapselementen (kaartbijlagen 1a en 2a)

5.1 Waterstaat

5.1.1 Inleiding

In de gemeente Alphen aan den Rijn is een veelheid aan historische watergangen en waterkeringen aanwezig. Het vraagt de nodige studie te begrijpen waartoe elk onderdeel diende, wanneer het werd aangelegd en hoe ze zich tot elkaar verhouden. In de voorgaande twee hoofdstukken hebben we in grote lijnen, en niet voor elk onderdeel individueel, getracht het watersysteem toe te lichten. We gaan dat hier uiteraard niet herhalen. Wel willen we proberen, typologisch één en ander nog wat verder uit elkaar te trekken, zodat begrijpelijk wordt wat de plek van elk type waterloop of waterkering in het totale systeem is.

5.1.2 Dijken en kaden

Dijken en kaden waren in het verleden, zoals nu ook, bedoeld om vreemd water van het eigen land te weren. Ze werden in de late middeleeuwen vooral noodzakelijk toen het maaiveld van het veen zover ging dalen dat men onder normale omstandigheden geen droge voeten meer kon houden.

Ontginningsgebieden zelf moesten omkaad worden. Daarmee werd voorkomen dat water het gebied in kon komen. De vroegste kaden waren vermoedelijk de achterkaden, die ervoor moesten zorgen dat het zure veenwater niet naar de nieuwe ontginningen kon stromen. De Ruigekade in het noordwesten van de gemeente is een voorbeeld van zo'n bewaard gebleven achterkade. Naarmate de ontginning verder naar achter werd uitgelegd, werd de achterkade ook verplaatst. Vroegere achterkaden werden soms afgegraven, maar soms ook gebruikt als nieuwe bewoningsas.

Waarschijnlijk van later datum is de bedijking van de Oude Rijn. Deze kwam ongetwijfeld pas tot stand nadat de samenwerking in hoogheemraadschapsverband in de late 12e en 13e eeuw vastere vormen had aangenomen.²¹⁶ Het is mogelijk dat deze doorlopende dijk voorafgegaan werd door voorkaden in elk ambacht.

Nadat bemaling noodzakelijk werd, ontstonden zogenaamde voorboezems. Die moesten het water via een boezemslot van de molen naar de boezemwateren brengen. Om te voorkomen dat het weggemalen water weer de polder zou instromen, werden kaden langs deze boezemsloten aangelegd. Ook die kaden vinden we op meerdere plekken in de gemeente nog terug langs huidige en vroegere boezemsloten.

²¹⁶ Van Tielhof & Van Dam, 2006

Om veenplassen te kunnen droogmaken was een ringdijk noodzakelijk, waaruit men het water dat in de veenplassen stond, kon wegmalen. Men loosde veelal op een ringsloot, die de ringdijk aan de buitenzijde omgaf. Door de onregelmatige vorm van de droogmakerijen doorsnijdt de ringdijk veelal de bestaande, oudere verkaveling.

Naar veren tenslotte liep in een enkel geval een verhoogde dam, een veerdam, zodat men met droge voeten de veerstoept kon bereiken.

5.1.3 Waterlopen

De vroegste 'blauwe dooradering' van het gebied wordt gevormd door de Oude Rijn en de verschillende veenrivierviertjes, zoals de Kromme Aar en de Oude Wilck. Deze waterlopen werden naarmate de mens meer greep op het landschap begon te krijgen vastgelegd. Hun oude dynamiek – de loop kon zich over de eeuwen verplaatsen – werd daarmee weggenomen. Nog in de ondergrond vinden we op de oude meanders van de Oude Rijn terug. Andere rivierviertjes verlandden, zoals de Luttkie Rijn, of werden vergraven door turfwinning, zoals de Oude Wilck.

Aanvankelijk woonde men vooral op de oevers van de Oude Rijn (zie § 3.2). Vanaf de 9e eeuw begon men met de ontginning van het veenlandschap. Het graven van sloten haaks op de Oude Rijn was in het begin voldoende voor de afwatering. Nadat het maaiveld begon te dalen en er bovendien sprake was van een verzandende Rijnmonding waren aanvullende maatregelen nodig (zie § 3.3). Zo zorgde men er met de Heimanswetering, een nieuw boezemwater, voor dat het Rijnwater weer makkelijker kon afstromen. Het doortrekken van de bovenloop van de Gouwe naar de Rijn was vooral van betekenis voor transportdoeleinden. Deze ingrepen betekenden een forse verandering voor de structuur van de boezemwateren.

Naarmate het maaiveld in de veenontginningen daalde werd het steeds lastiger om de natuurlijke afwatering naar de Rijn vol te houden. In de 14e eeuw werd de afwatering van een groot aantal polders aan weerszijden van de Gouwe naar de IJssel verlegd. Daarvoor werden twee grote weteringen aangelegd die het water naar de IJssel konden vervoeren. Oostelijk van Gouda mondden ze, samen met nog een derde wetering, in de IJssel uit. Het betreft de Alphens ten oosten van Boskoop en de Alphense Wetering ten westen daarvan, zuidelijk van Alphen aan den Rijn. Pas met de verzanding van de IJssel zien we in de 16e eeuw de afwatering weer naar de Rijn toekeren. Daarbij kon inmiddels gebruik worden gemaakt van vele windwatermolens, die vanaf de 15e eeuw de gebieden bemaalden. Vanaf dat moment spreken we ook van polders. De definitie daarvan is 'omkade gebieden die werden bemalen'.

Deze bemaling functioneerde als volgt. Binnen een polder werd het water via een wetering, de belangrijkste aanvoersloot van een polder en ook wel als molenwetering aangeduid, naar een molen geleid. Daar werd het water, soms via meerdere (boven-, middel-, ondermolen) en soms via één molen, naar een boezem gemalen. Waar de molens niet direct aan een groter boezemwater lagen of waar sprake was van meerdere molens in een molengang, om het hoogteverschil te kunnen overbruggen, werden voorboezems ingericht. Dit waren sloten met kaden aan weerszijden, om het reeds weggemalen water niet weer de boezem te laten instromen. Enkele (dwars)

weteringen werden ook wel 'vliet' genoemd. Deze dwarsweteringen markeerden de plekken van vroegere achterkades. Een enkele dwarswetering werd wel zwetsloot genoemd, en daarom hebben we de sloot langs de Ruigekade dat type meegegeven. Voor het overige staan alleen sloten erop die op basis van de kartering een belangrijke afwateringsfunctie gehad lijken te hebben.

In de 13e eeuw was al de Gouwe geschikt gemaakt voor transportdoeleinden. De Heimanswetering werd ook in die tijd ook aangelegd, en over de Rijn was van oudsher al gevaren. In de 19e eeuw werd daar nog het Aarkanaal aan toegevoegd. Dit kanaal verbond de Drecht met de Oude Rijn en werd in 1825 aangelegd. De Noord- en Zuideinderpolder werd daardoor doorsneden, waardoor het kleine deel dat ten westen van het kanaal beland was, Coupépolder werd genoemd.

Om de locaties langs de Oude Rijn van waaruit gebruik werd gemaakt van de transportmogelijkheden ook daadwerkelijk met het vaarwater te verbinden, werden de perceelsscheidende sloten aan de Rijnzijde uitgegraven en tot kleine insteekhavens omgevormd. Langs de Rijn hebben er vele gelegen, waarvan er nu nog een aantal over is. Bij Boskoop werden de sloten, die we niet integraal op de kaarten hebben aangegeven, gebruikt voor de aan- en afvoer van de kwekerijproducten.

Om droogmakerijen werden ringsloten aangelegd, waarnaar het water vanuit het drooggelegde gebied kon worden gemalen. De ringsloten lagen buitendijks. Binnen de droogmakerijen zorgden tochtsloten of tochten, ook wel molentochten genoemd, voor de afwatering naar de molens en gemalen.

Enkele watergangen in de 'relict-polders' van Hazerswoude en Benthuisen hebben we nog niet aan een type kunnen toeordenen en hebben we derhalve als 'watergang, overig' gekarakteriseerd.

5.2 Infrastructuur

5.2.1 Wegen

Doorgaande wegen

De Oude Rijn vormde al in de prehistorie de belangrijkste bovenlokale verbindingroute door de regio. De *Tabula Peutingeriana*, een kopie van een Romeinse kaart uit de 3e of 4e eeuw, laat de route langs de zuidelijke Rijnzijde, met daaraan plaatsen als Matilone (Leiden-Roomburg), Albanianis (Alphen) en Nigrum Pullum (Zwammerdam) al zien.

Door de eeuwen heen veranderde er aan het daadwerkelijke tracé weinig. In de late middeleeuwen werd op de plek van de doorgaande route een dijk aangelegd, die de dalende veenontginningen tegen overstroming moesten beschermen. Deze zuidelijke dijk werd de 'Hoge Rijndijk' genoemd. Ten behoeve van het transport over water werd aan de buitendijkse zijde in de 17e eeuw een jaagpad aangelegd, waarvan grote delen nog altijd bestaan (zie § 3.8).

Met de ontwikkeling van de natiestaat, die in de Franse Tijd (1795-1813) begon, kwam ook het planmatig aanleggen en verbeteren van de Nederlandse wegen op gang. Nadat de Fransen al een plan van keizerlijke wegen hadden vastgesteld, werd onder koning Willem I op 25 juni 1816, en opnieuw op 13 maart 1821, bij Koninklijk Besluit nummer 73, een plan voor grote wegen van de

eerste klasse vastgesteld. Grote Weg 5 was de route van Utrecht naar Leiden langs de zuidzijde van de Oude Rijn.²¹⁷ Deze wegen werden ook wel rijksstraatweg genoemd.

In volgende rijkswegenplannen was deze route steeds opgenomen. Zowel in 1915 als 1927 werd de weg opgenomen, en in het rijkswegenplan van 1932 kreeg de reeds bestaande weg Leiden – Bodegraven formeel het nummer 11. In 1938 kwam de hefbrug over de Gouwe tot stand. Tot en met het laatste rijkswegenplan van 1984 stond de weg nog op de kaart. De Steekterweg is nog steeds rijksweg en draagt het nummer RW712. De rijksweg door Alphen werd gaandeweg steeds verbeterd (verhard) en verbreed, waarbij in 1935 de oude laanbomen aan de Emmalaan sneuvelden.²¹⁸

Na de Tweede Wereldoorlog werd gestart met het maken van plannen voor een alternatief, omdat de bestaande rijkswegen, die door veel kernen liep, vanwege het toenemende verkeer niet meer voldeed. De A11 kwam er door planologische en milieubezwaren echter niet. Na een vaststelling van het tracé in 1979 werd vanaf 1984 in etappes de autoweg aangelegd die de N11 zou worden. De openstelling van de hele N11 vond in mei 2004 plaats.²¹⁹

Lokale wegen

De oudere lokale wegen liggen merendeels op dijken en kaden. Een gecombineerde waterstaatkundige en infrastructurele functie was lange tijd heel normaal. Daarbij zal door verschillende oorzaken de infrastructurele de waterstaatkundige functie op een gegeven moment zijn gaan overvleugelen, bijvoorbeeld omdat er een nieuwe waterkering werd aangelegd.

Met name vanaf de 18e eeuw zien we een toenemende ontwikkeling van nieuwe infrastructuur die niet over bestaande waterkeringen liep. Vooral in de droogmakerijen, waar een ringdijk bestond die voor droge voeten zorgde, werd een rationeel patroon van wegen en paden naar de percelen aangelegd die niet meer over waterkeringen liepen.

Pas in de 20e eeuw is er sprake van een dusdanige uitbreiding van het stedelijk gebied dat we ook kleinschalige buurt- en wijkontsluitingswegen op de kaart zien verschijnen.

5.2.2 Spoorwegen

Spoorlijn Woerden - Leiden

De spoorlijn van Woerden naar Leiden werd aangelegd naar aanleiding van een concessie van de rijksoverheid van 27 april 1860. De aanleg werd uitgevoerd door de Spoorweg-Maatschappij Leiden-Woerden. In oktober 1878 kon de lijn in gebruik worden genomen, maar niet nadat veel boeren bezwaar hadden gemaakt.²²⁰

Achtereenvolgens verzezen aan de lijn de halte Zwammerdam (1878-1935), station Alphen aan den Rijn (1878) en de halte Hazerswoude-Koudekerk (1878-1934). Dat laatste station werd wegens te weinig reizigers gesloten.²²¹ Het laatste originele stationsgebouw langs de lijn tussen Woerden en Leiden verdween in 2007 met de sloop van het Alphense station.

²¹⁷ www.wegenwiki.nl

²¹⁸ <http://www.histveralphenadrijn.nl/nieuw2/geschiedenis-van-rijksstraatweg-tot-autoweg-n11/>

²¹⁹ <http://www.histveralphenadrijn.nl/nieuw2/geschiedenis-van-rijksstraatweg-tot-autoweg-n11/>

²²⁰ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 135

²²¹ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 137

Spoorlijn Gouda – Alphen aan den Rijn

De lijn van Gouda naar Alphen aan den Rijn is één van de jongere spoorlijnen voor personenvervoer in Nederland. De opening vond op 7 oktober 1934 plaats. Naast personenvervoer werd de lijn ook gebruikt voor afvoer van materiaal uit Boskoop. Het oorspronkelijke station in Boskoop is bewaard gebleven.

Spoorlijn Uithoorn-Alphen aan den Rijn

Alhoewel inmiddels verdwenen behandelen we hier toch kort de lijn van Uithoorn naar Alphen aan den Rijn. De lijn werd geopend op 1 augustus 1915 en sloot alweer op nieuwjaarsdag 1936. De lijn werd daarna opgebroken; diverse wegen lopen over het oude tracé van de spoorlijn. Bewaard gebleven zijn de stations Gouwsluis en Aarlanderveen en wachtpost 64.

5.3 Opgaand groen

5.3.1 Inleiding

Ondanks het open polderkarakter is er het nodige interessante opgaand groen in het landschap aanwezig. We hebben daarbij op gemeentelijk schaalniveau het belangrijkste groen opgenomen. Op het niveau van erfbeplanting, individuele bomen en boomgroepen zien we nog de nodige omissies. Daar komt bij dat op basis van grofschalige historische topografische kaarten, zoals de Chromotopografische Kaart des Rijks, de ligging van oud groen, zoals kleine singels op de grenzen van erven, niet altijd duidelijk vast te stellen zijn zonder detailonderzoek per locatie. We hebben er bewust voor gekozen om eerst de hoofdstructuur op orde te hebben, zodat daarna op erven ingezoomd zou kunnen worden. Enkele typen groen lichten we er hieronder uit.

5.3.2 Boerengeriefbosjes

Zowel verspreid in de polder als langs kades en weteringen vinden we kleine boerengeriefbosjes, ook hakhoutbosjes genoemd. Deze waren bedoeld om geriefhout te winnen, waarbij eens in de 7 tot 15 jaar, afhankelijk van de groeisnelheid van het hout, het bosje gehakt werd. Landschapsbeheer Zuid-Holland karteerde en beschreef de groene waarden in het buitengebied van Alphen aan den Rijn, en daarnaast is er een soortgelijke studie over de omgeving van Aarlanderveen.²²²

5.3.3 Boomgaarden

Met name tussen en achter de boerderijen langs de Lage Rijndijk en Hoge Rijndijk, alsmede in andere oude bebouwingslinten zoals de Ridderbuurt en Rietveld, staan hoogstamboomgaarden die belangrijke onderdelen van ensembles rond huis en erf vormen. Omdat ze niet altijd meer actief beheerd worden, is hun onderhoudstoestand soms matig, zoals geldt voor een boomgaard aan de Ridderbuurt in Oudshoorn.²²³

²²² Landschapsbeheer Zuid-Holland, 2013; de studie over Aarlanderveen kent noch auteur, noch jaartal

²²³ Landschapsbeheer Zuid-Holland, 2013

5.3.4 Houtakkers

Naast hakhoutbosjes en boomgaarden, die we in vele landschappen wel terugvinden, vormen houtakkers een bijzonder element in de oude kern van het sierteeltgebied van Boskoop. De smalle stroken met opgaande houtige gewassen dienden als windvang om de sierteeltproducten te beschermen. In § 7.4 zoomen we hier nader op in. Voor de inventarisatie konden we dankbaar gebruik maken van het inventarisatiewerk dat verricht is door de Stichting Houtakkers Boskoop. In de database is hun nummering, die aansluit bij de nummering uit de gemeentelijke houtakkerdocumentatie, opgenomen.

5.3.5 Laanbomen

Verspreid door de gemeente vinden we verschillende typen lanen. Allereerst zijn er de kenmerkende knotwilgenrijen langs de oude kades, zoals langs het Rietveldsepad. Planmatiger zijn de bomenrijen langs de doorgaande wegen, al dan niet bij een verbreding gekapt en in de nieuwe berm opnieuw aangeplant. Meer recent is de laanbeplanting in de uitbreidingswijken en nieuwe grote infrastructuur van de verschillende kernen, vooral Alphen aan den Rijn.

5.4 Waardering landschapselementen

Op kaartbijlage 2b hebben we naast de waardering van de gebieden ook de waardering van de elementen opgenomen. Opnieuw hebben we hier alleen de gemiddeld, hoog en zeer hoog gewaardeerde items in het kaartbeeld opgenomen, maar is in de achterliggende databases wel informatie over de zeer laag, laag of niet-gewaardeerde objecten opgenomen.

De spreiding van waardevolle elementen is vrij homogeen over de gemeente Alphen aan den Rijn. Dat hangt ook samen met het feit dat we veel elementen als systeem gewaardeerd hebben, waarbij de rol van een element in het totale sfeerbeeld van een gebied een rol speelde. Waar nodig geacht en mogelijk hebben we op individueel niveau wel weer nuances aangebracht, zoals bij de houtakkers in Boskoop. Houtakkers met binnensloot zijn hoger gewaardeerd dan die zonder binnensloot, doch nog steeds komen alle houtakkers in de hoogste waarderingsklasse terecht. De afwezigheid van een binnensloot was naar onze mening geen doorslaggevende reden om het object als zodanig (veel) af te waarderen.

Zoals bij de gebieden al is toegelicht heeft de waardering van een gebied niet altijd direct een relatie met de waardering van objecten, omdat de hoge of juist lage waarde van een gebied te maken kan hebben met andere aspecten, die niet in een individueel element te vatten zijn, zoals de verkaveling. Daardoor kunnen er ook waardevolle elementen aanwezig zijn in gebieden die als geheel landschappelijk minder waardevol zijn, zoals het stedelijk gebied.

6 Historische bouwkunst en stedenbouw (kaartbijlagen 1b en 2b)

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt in het kort ingegaan op de geïnventariseerde bouwkunst en stedenbouw in de gemeente Alphen aan den Rijn (figuur 6.1). De inventarisatie is breed en gevarieerd en omvat gebouwen (objecten, complexen en ensembles), stedenbouwkundige ensembles, maar ook historisch straatmeubilair, grenspalen, herinneringsmonumenten, windmotoren, etc. In de inventarisatie is in principe de tijdspanne tot circa 1970 onderzocht, tot en met de wederopbouwperiode. Incidenteel zijn jongere objecten in de inventarisatie opgenomen, bijvoorbeeld wanneer de planvorming en het ontwerp van voor 1970 zijn, maar de bouw na 1970 plaats vond. Ook bevat de inventarisatie enkele objecten en ensembles van na 1970, die vanwege hun bijzondere architectuurhistorische waarde relevant zijn voor de cultuurhistorische waardenkaart.

In § 6.2 belichten we het bouwkundige erfgoed van Alphen aan den Rijn aan de hand van een aantal voor de gemeente kenmerkende categorieën en typologieën.

§ 6.3 geeft voor iedere kern een beknopt overzicht van de dorpsontwikkeling, waarbij aandacht is voor markante stedenbouwkundige ensembles.

Figuur 6.1. Historische huizen aan de Dorpsstraat in Hazerswoude (foto: CeesJan Frank).

6.2 Historische bouwkunst

6.2.1 Toelichting op de inventarisatie (kaartbijlage 2a)

De cultuurhistorische waardenkaart bevat bijna 1700 'gebouwde' objecten, die op enigerlei wijze karakteristiek zijn voor de gemeente Alphen aan den Rijn, de dorpen en het buitengebied. Het betreft objecten in sterk uiteenlopende categorieën, van woonhuizen tot boerderijen, van fabrieken en werkplaatsen tot kerken, bruggen en transformatorhuisjes. De oudste bebouwing dateert uit de late middeleeuwen, zoals de laatgotische dorpskerken van Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam. Uit de jaren 70 van de vorige eeuw dateren de jongste inventarisaties: het woningbouwcomplex Groenord in Alphen aan den Rijn uit 1973 en het multifunctioneel centrum Het Anker in Hazerswoude Rijndijk, gebouwd in 1975.

In deze paragraaf wordt kort stilgestaan bij enkele veel voorkomende gebouwtypen en de voor de gemeente Alphen aan den Rijn typerende kenmerken.

6.2.2 Agrarische bouwkunst: boerderijen en bijgebouwen²²⁴

Het meest gangbare boerderijtype in de gemeente Alphen aan den Rijn is de zogenaamde langhuisboerderij. Het type is ontwikkeld uit het klassieke hallenhuis en wordt gekenmerkt door zijn langgerekte opzet met woongedeelte en driebeukige stal in elkaars verlengde, onder één, meestal doorgaand zadeldak. De korte voorgevel is vrijwel altijd gericht op de openbare weg, in de Alphenese context meestal een rivierdijk, een kade of de dorpsstraat, en bevat de hoofdingang van het woongedeelte. Soms is het woongedeelte naderhand naar één of beide zijden uitgebouwd en kan van een krukhuis of T-huis worden gesproken. Bij veel 17e- en 18e-eeuwse boerderijen heeft zo'n uitbouw een hoge (kaas)kelder en daarboven een opkamer. Het langhuistype is eeuwenlang in zwang geweest, maar er vonden wel voortdurend aanpassingen plaats, in het bijzonder vanaf het einde van de 19e eeuw. Hogere zijgevels brachten meer ruimte in het woongedeelte én in de achtergelegen stallen en de deel, waar ook de houtconstructies veranderden. In de uitvoering en decoratie van de voorgevel zijn de stijlontwikkelingen in de late 19e en vroege 20e eeuw te volgen. Hoe welgestelder de boer, hoe representatiever het woongedeelte werd uitgevoerd. Vanaf circa 1900 zien we dat bij nieuw gebouwde boerderijen het woongedeelte een zelfstandiger element gaat vormen in de hoofdopzet, door het voorhuis iets te verbreden of te verhogen ten opzichte van het achterhuis en soms zelfs door het voorhuis uit te voeren als een burgerwoonhuis. In de jaren 20 en 30 komt een boerderijtype op waarbij het woonhuis grotendeels los komt te staan van het bedrijfs gedeelte en er alleen nog zijdelings of via een tussenlid mee verbonden is. Het woongedeelte kreeg het uiterlijk van een burgermanswoning. De bouwstijl kon variëren van traditioneel (in de trant van de Delftse school) tot een meer zakelijke, maar wel op traditionele basis gestoelde architectuur. Na de Tweede Wereldoorlog zet de ontwikkeling van de functionele scheiding van woon- en bedrijfs gedeelte verder door.

Zeer kenmerkend voor de regio is het zogenaamde zomerhuis (figuur 6.2), een parallel aan de boerderij geplaatst gebouw met vaak meerdere functies: een woongedeelte aan de voorzijde, bestemd voor gebruik in de zomer of voor huisvesting van de oudelui, was- en spoelruimten en lange stal aan de

²²⁴ In deze paragraaf is gebruik gemaakt van informatie uit Rijkelijkhuizen (2017) en Stenvert (2004)

achterzijde. In de waterrijke polders liggen veel zomerhuizen aan de langs het erf lopende weterring en was er voor het gebouw vaak een plaatsje aan het water, bestemd voor de was. Op den duur werden de zomerhuizen via een tussenlid aan de boerderij gekoppeld, zodat men droog kon oversteken.

Figuur 6.2. Karakteristiek voorbeeld van een langhuisboerderij met daarnaast een zomerhuis: Dorpsstraat 63 in Koudekerk aan den Rijn (foto: CeesJan Frank).

Grotere boerenbedrijven hadden vaak nog extra stalgebouwen en een wagenloods. Een bouwwerk dat zelden ontbrak was de hooiberg. Deze stond in de regel achter op het erf, dus het dichtst bij de weilanden, vaak direct achter de boerderij. De oudste bewaarde exemplaren in Alphen aan den Rijn hebben houten roeden en een rieten kap en dateren uit de 19e eeuw; in de 20e eeuw wordt het bouwtype gemoderniseerd door de toepassing van betonnen of ijzeren roeden en kappen van ijzeren golfplaat. Er kwamen zelfs speciale bedrijven op, die de onderdelen voor deze hooibergen in serie vervaardigde en leverde, zoals de firma Vis (herkenbaar aan het windvaantje in de vorm van een vis) en de firma Haring (met een windvaan in de vorm van een pijl met het jaar van de bouw). Van deze jongere typen werden in het interbellum en de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog talloze opgericht. Een aantal resteert en functioneert nog steeds, maar veel hooibergen zijn omgebouwd tot schuur, veestal of wagenberging of verkeren in deplorabele staat.

Modelboerderijen

De gemeente Alphen aan den Rijn kent enkele bijzondere boerderijen die opvallen vanwege hun min of meer eigenzinnige en experimentele opzet. Het oudste voorbeeld is de modelboerderij Voorweg 73 in Hazerswoude-Dorp, in 1883 gebouwd op U-vormige plattegrond en opvallend door de verschillende grote hoge schuren met opslagzolders. Ridderbuurt 19 is een in 1939-1940 naar ontwerp van A. Trappenburg gebouwde experimentele boerderij met een vrijstaande woning en een ellipsvormig stalgebouw.

Erven

Onderzoek van de historische erfinrichting was geen onderdeel van de inventarisatie voor de cultuurhistorische waardenkaart (figuur 6.3). Op veel Alphense erven zijn echter sporen en aspecten van de vroegere inrichting en aankleding bewaard gebleven. Denk aan de markante positie van de verschillende woon- en werkgebouwen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van het landschap: de situering van de boerderij voor op het erf, waarbij het voorhuis zicht heeft op de openbare weg en het bedrijfsgebouwe is gericht op de weilanden achter; de positie van het zomerhuis met woon- én bedrijfsgebouwe, evenwijdig aan de boerderij, vaak aan een sloot of wetering; de positie van de hooiberg, achter de boerderij; de groene aankleding van het erf, met beplantingen langs de sloten en in de siertuin; al dan niet historische bruggen om het erf te bereiken; de aanwezigheid van boenstoepen, waarvan her en der nog mooie exemplaren aanwezig zijn, zoals in Ridderbuurt. Een gedetailleerde boerenerveninventarisatie is één van de aanbevelingen die elders in dit rapport worden gedaan ten aanzien van verdiepend en aanvullend onderzoek van cultuurhistorische waarden in de gemeente Alphen aan den Rijn.

Figuur 6.3. Markant erf met boerderij, koetshuis, water met brug en historisch groen aan de Loeteweg in Hazerswoude Dorp (foto: CeesJan Frank).

6.2.3 Wooncultuur

Tot de Tweede Wereldoorlog

Naast het agrarische erfgoed is ook de categorie 'wooncultuur' zeer ruim vertegenwoordigd op de cultuurhistorische waardenkaart. Tot deze categorie worden alle mogelijke woningtypen gerekend die in de loop der eeuwen zijn gebouwd, voor alle rangen en standen en in de meest uiteenlopende bouwtradities en stijlen. Het gaat om de woningen van de burgers in de gemeente Alphen aan den

Rijn, van arbeiders tot middenstanders, notabelen en de elite. De boerenwoningen, meestal onlosmakelijk onderdeel van de boerderijen, rekenen we niet tot deze categorie.

De oudste geïnterpreteerde woonhuizen dateren uit de 17e eeuw (een enkeling misschien met nog oudere oorsprong) die zijn te vinden in de oude delen van de lintbebouwingen in Alphen aan den Rijn, het voormalige Oudshoorn, Boskoop, Hazerswoude Dorp en Koudekerk aan den Rijn. Ook in de kleine, in de 17e eeuw bij de brug ontwikkelde kern van Zwammerdam zijn ze nog te vinden. Het gaat om relatief smalle diepe rechthoekige huizen van één bouwlaag met zadeldak en een top- of lijstgevel aan de straat. Ze staan op even smalle percelen, dicht opeen, vaak van elkaar gescheiden door smalle brandgangen. In deze huizen werd het wonen vaak gecombineerd met handel en ambacht.

De inventarisatie bevat ook woonhuizen uit de 18e en vroege 19e eeuw, maar het leeuwendeel dateert uit de periode van de late 19e eeuw en de eerste helft van de vorige eeuw. Het was de periode, waarin het voor het eerst sprake was van een substantiële groei van de dorpen en er volop nieuw werd gebouwd, het eerst binnen de oude lintstructuren, vanaf circa 1900 ook in kleine en grote dorpsuitbreidingen. In Alphen aan den Rijn verzezen vanaf die tijd steeds meer woningen, speciaal gebouwd voor de vele arbeiders, die zich in het dorp vestigden vanwege de groeiende werkgelegenheid in de fabrieken. Speciale woningbouwverenigingen zorgden er voor dat de in de nieuwe woningwet (1902) gestelde bouwregels werden nageleefd en fatsoenlijke woningen werden gebouwd. In het Rode Dorp is een staalkaart aan vroeg 20e-eeuwse arbeiderswoningbouw te zien, van simpele rijtjeshuizen aan poorten tot tuindorppachtige buurtjes in verschillende in die periode gangbare bouwstijlen. Ook in Boskoop zijn markante voorbeelden van arbeiderswoningbouw bewaard gebleven, in het bijzonder uit het interbellum, zoals de kleine volkswoningbouwcomplexen aan de Julianastraat en de rijtjeshuizen aan de Tuinstraat en de Berkenweg. Lagen in Alphen de arbeiderswoningen vaak vlakbij de fabriek, in Boskoop bevonden de arbeiderswoningen zich ook pal naast de vele boomkwekerijen, verspreid over een uitgestrekt dorpsgebied.

Ook voor de midden- en hogere standen werd vanaf het einde van de 19e eeuw veel nieuwbouw gepleegd (figuur 6.4). Nieuwe voorzieningen op bijvoorbeeld het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, handel- en bankwezen, nutsvoorzieningen en vervoer leidden tot de opkomst van een goed betaalde middenklasse, die naar behoren gehuisvest wenste te worden. In alle dorpen verzezen nieuwe dokters-, schoolmeesters- en notariswoningen, vaak als kleine villa's vrijstaand in grote tuinen en gebouwd in de bouwstijl die op dat moment in zwang was. Vooral vanaf de jaren 10 en 20 van de vorige eeuw ontstonden ook grotere en vaak complexmatige buurten voor deze 'middenstand', zoals in Alphen aan den Rijn (Hazeveld, Van Boetzelaerstraat en omgeving) en in Boskoop (Rozenlaan, Valkenburgerlaan).

De meest welgestelden woonden in grote, meestal vrijstaande herenhuizen of villa's, die door hun omvang en vaak imponerende voorname voorgevel een opvallende verschijning vormden in de lange lintbebouwingen in de dorpen. Aan de Oudshoornseweg in Alphen aan den Rijn zijn er nog goede voorbeelden van te zien. Vanaf 1900 zien we ook bij deze categorie dat er meer behoefte komt aan eigen buurten, zoals de aaneengesloten herenhuisbebouwing aan de Stationsstraat en het nieuw ontwikkelde Burgemeester Visserpark laten zien. In het bijzonder in de villabouw is vanaf de late 19e eeuw zeer goed de opeenvolging van in zwang zijnde bouwstijlen te zien, van de neostijlen (neoclassicisme, neorenaissance) en de mengvormen ervan in het eclecticisme voor 1900, tot de overgangs-

Figuur 6.4. Schilderachtige villa uit het begin van de 20e eeuw in Boskoop (foto: CeesJan Frank).

architectuur in de periode rond 1900-1920, waarin traditionele stijlen en details steeds meer worden vermengd met een zakelijker en ornamentloze baksteenarchitectuur. In de jaren 20 en 30 volgen dan de uitgesproken zakelijke (zakelijkheid of zelfs het nieuwe bouwen) of juist traditionalistische stijlen (Delftse school) en mengvormen daarvan. Vooral in Boskoop zijn ook mooie voorbeelden van de cottagestijl of Gooise landhuisstijl in de villabouw bewaard gebleven. De villabouw in dat dorp vormt een categorie op zich: de (boom)kwekersvilla doet vanaf 1900 volop van zich spreken als de sierteelt een nieuw hoogtepunt bereikt en vele kwekersbedrijven tot grote bloei komen. De rijke kwekersfamilies tonen hun welstand in representatieve villa's, ook weer in de modernste bouwstijlen, vaak met bijzondere details als erkers, torentjes, kleurige tegeltableaus, etc. Langs Reijerskoop, Biezen, Burgemeester Colijnstraat, Zijde en Laag Boskoop zijn nog vele historische kwekersvilla's te bewonderen.

Na de Tweede Wereldoorlog

Ook uit de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn bijzondere voorbeelden van 'wooncultuur' geselecteerd (figuur 6.5). Er werd toen op grote schaal woningbouw gepleegd, vooral binnen het kader van de officiële uitbreidingsplannen die voor de meeste dorpen werden opgesteld. In alle dorpen verrezen zo nieuwbouwwijken met voornamelijk blokken geschakelde eengezinswoningen en in de grotere buurten ook etagewoningen volgens het portiekflattype. De hoge bouwproductie noodzaakte tot efficiënt en 'industriële' bouwen, waarbij geëxperimenteerd werd met nieuwe bouwsystemen en materialen. De nieuwe woningen kwamen te staan in ruim opgezette buurtjes met veel groen. Vaak werden daarbij in het terrein aanwezige sloten omgevormd tot watersingels of vijvers. In de grotere buurten kwamen ook bijzondere voorzieningen als winkels (vaak als strips met bovenliggende woningen), scholen en kerkgebouwen. Typische wederopbouwwijken met markante

Figuur 6.5. Woningbouw aan de Banckerstraat in Alphen aan den Rijn: schoolvoorbeeld van geschakelde doorzonwoningen uit de jaren 50 (foto: CeesJan Frank).

moderne verkavelingswijzen die in de inventarisatie zijn opgenomen zijn in Alphen aan den Rijn de naoorlogse uitbreiding van het Rode Dorp, de Zeeheldenbuurt en de Planetenbuurt. In Boskoop zijn de belangrijkste vroeg naoorlogse uitbreidingswijken te vinden aan de Wilhelminalaan en de Goudse Rijkweg. Koudekerk aan den Rijn kreeg een flinke uitbreiding tussen de Hoogewaard en de Lagewaard en Hazerswoude-Rijndijk werd in de jaren 50 en 60 voorzien van een grote uitbreiding, waarin zelfs middelhoogbouw werd gepleegd. Ook in Benthuisen (Van Leeuwenhoekweg en Oranje Nassaplantsoen), Hazerswoude-Dorp (de opmerkelijke lage portiekflatwoningen aan de Burge-meester Waraarkade) en Zwammerdam (Vinkebuurt) zijn kleine dorpsuitbreidingen in de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen.

6.2.4 Kerkelijke gebouwen

De inventarisatie bevat een groot aantal historische kerkgebouwen, van de middeleeuwse dorpskerken in Zwammerdam en Koudekerk aan den Rijn tot voorbeelden van moderne kerkbouwkunst uit de periode na de Tweede Wereldoorlog in Alphen aan den Rijn. De variatie in leeftijd en verschijningsvorm is groot en als geheel biedt de verzameling een staalkaart aan kerkarchitectuur door de eeuwen heen. De kerken zijn niet alleen vanuit architectuurhistorisch perspectief van belang, maar zijn in de meeste gevallen ook onlosmakelijk verbonden met de ruimtelijke ontwikkelingen in de dorpen, waar ze ook nog eens vaak zeer prominent in straat- en dorpsbeeld aanwezig zijn. Niet in de laatste plaats zijn deze gebouwen van hoge cultuurhistorische waarde als herinnering aan en verwijzing naar het religieuze verleden van de gemeente (figuur 6.6).

Figuur 6.6. Een voorbeeld van de vele geïnventariseerde kerkelijke gebouwen, de uit 1646 daterende dorpskerk van Hazerswoude Dorp (foto: CeesJan Frank).

6.3 Stedenbouw / dorpsontwikkeling

6.3.1 Inleiding

In de gemeente Alphen aan den Rijn zijn 50 waardevolle (steden)bouwkundige ensembles verzameld. Deze zijn in § 6.3.3 individueel toegelicht. De voorafgaande paragraaf bevat een uiteenzetting over de ruimtelijke / stedenbouwkundige ontwikkeling van de kernen.

6.3.2 Acht karakteristieke kernen²²⁵

Aarlanderveen, Alphen aan den Rijn, Benthuisen, Boskoop, Hazerswoude-Dorp, Hazerswoude-Rijndijk, Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam zijn tegenwoordig de kernen in de gemeente Alphen aan den Rijn. In verschillende van deze kernen zijn als gevolg van dorpsuitbreiding kleinere buurtschappen, kernen en bebouwingslinten in het grotere geheel opgegaan. Voorbeelden zijn de dorpen en buurtschappen Oudshoorn, Gnephoeke, Hoorn, Groenendijk en Oostbuurt.

In het onderstaande overzicht wordt de ruimtelijke ontwikkeling van de acht kernen kort beschreven vanaf het moment van de eerste al dan niet geplande 'groei' vanaf het einde van de 19e eeuw. Tot die tijd vertoonden de meeste dorpen zich nog in hun min of meer oorspronkelijke vorm, als lineaire structuren op langgerekte oeverwallen en langs dijken en (ontginnings)kades, dus sterk verbonden met het landschap en de daarin aanwezige structuren, die in de andere hoofdstukken van dit rapport worden behandeld. Rivierovergangen waren vaak de locaties waar enige verdichting plaats vond door vestiging van horeca, handel en bedrijvigheid. In de loop van de 19e eeuw raakten de lange linten wat intensiever bebouwd en groeiden bebouwingsclusters naar elkaar toe. Tussen de dorpen aan de Oude Rijn liggen van oudsher lange linten met boerderijen, soms afgewisseld door buitenplaatsen en allerlei bedrijvigheid. Ook hier nam de bebouwing in de loop van de 19e eeuw toe met de vestiging van nieuwe boerderijen, fabrieken en arbeiderswoningen, maar ook representatieve herenhuizen.

Substantiële 'dorpsuitbreiding' in de periode rond 1900 vond alleen in Alphen aan den Rijn en Boskoop plaats, in de vorm van nieuw aangelegde woonstraatjes haaks op de oude dijken en kaden. In Alphen stonden deze straatjes met lange rijen arbeiderswoningen bekend als 'poorten'. Goed bewaarde voorbeelden ervan zijn de Hedastraat en de Condordiastraat, deze laatste destijds nog onderdeel van Oudshoorn. Boskoop groeide vanaf rond 1900 vooral langs de oude rivier- en ontginningskaden als Voorkade, Zijde, Reijerskoop, Burgemeester Colijnstraat en Biezen. Eind 19e eeuw was de Nieuwstraat een nieuwe toevoeging aan de bestaande structuur. Het straatje, dat parallel loopt aan de Voorkade, werd intensief bebouwd met arbeiderswoningen, kleine middenstandshuizen en enkele winkelhuizen.

In het onderstaande overzicht wordt beknopt ingegaan op de verdere ontwikkelingen van de dorpen in Alphen aan den Rijn tot en met de periode van de wederopbouw. Hierbij is ook aandacht voor enkele kenmerkende stedenbouwkundige ensembles uit de voor- en naoorlogse tijd.

²²⁵ Informatie in deze en komende paragrafen via Stenvert (2004) en tijdens de inventarisatie vergaarde informatie

6.3.3 Aarlanderveen

De lintbebouwing van Aarlanderveen ontwikkelde zich langs de lange ontginningsas Noordeinde-Dorpsstraat-Zuideinde. De aanvankelijk voornamelijk agrarische bebouwing verdichtte zich pas vanaf omstreeks 1900 met de bouw van nieuwe boerderijen, arbeiders- en middenstandswoningen, huizen voor notabelen en het vernieuwde complex rond de RK-kerk. Rond de Hervormde kerk aan de Dorpsstraat was al eerder een vrij dichte bebouwing ontstaan op smalle, diepe kavels. Hier bevonden zich ook enkele dorpswinkels. In 1915 werd Aarlanderveen aangesloten op de spoorlijn Uithoorn – Alphen aan den Rijn, maar dit leidde niet tot nieuwe bebouwing tussen de dorpskom en het station. Pas na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich een kleine uitbreidingswijk ten zuiden van het inmiddels al weer gesloten station (Jacob van Damstraat-Van der Leeplein-Kerkvaartsweg), een buurtje met geschakelde eengezinswoningen in een eenvoudige verkaveling.

6.3.4 Alphen aan den Rijn²²⁶

Tot ver in de 19e eeuw bezat Alphen aan den Rijn de kenmerken van veel andere dorpen langs de Oude Rijn. De bebouwing bevond zich vooral langs de dijken en kades van de rivier, in een lineaire structuur. In de lange linten onderscheidde men duidelijk de dichter bebouwde ensembles in de dorpen en gehuchten op de zuidwestelijke en de noordoostelijke oever van de Oude Rijn (Alphen, Hoorn, Gouwsluis, Oudshoorn, Gnephoek). Nabij de knooppunten van water- en landwegen, bij bruggen en veren was de bebouwing een stuk intensiever dan in de perifere delen van de linten. Voorbeelden zijn bebouwingsclusters aan weerszijden van de Alphense brug, de omgeving van de Gouwse Sluis en rond de aansluiting van de Heimanswetering op de Oude Rijn. In het bijzonder in Oudshoorn en Alphen zien we dan ook delen van de dijkstructuur met een fijnmazige verkaveling en rijen dicht opeen staande smalle en diepe huizen. Buiten die knooppunten waren de linten nog niet dicht bebouwd. Boerderijen en hun landerijen, spaarzame burgerhuizen werden afgewisseld door buitens en er was ook veel bedrijvigheid langs de Oude Rijn, zoals steen- en pannenfabrieken en werven. In de loop van de 19e eeuw vond verdere verdichting van de linten plaats. Met de aanleg van korte straatjes, haaks op de hoofdstructuur, werd vanaf het einde van de 19e eeuw voor het eerst het 'achterland' in gebruik genomen. Deze, aanvankelijk vaak doodlopende straatjes, ook hier wel poorten genoemd, werden bebouwd met rijen kleine en lage geschakelde arbeidershuizen, bestemd voor de werklieden in de fabrieken, die in die periode flink in aantal toenamen. Voorbeelden ervan zijn in Alphen aan den Rijn de Hedastraat, de Tolstraat en de Brittenruststraat, in het vroegere Oudshoorn is de Concordiastraat goed bewaard gebleven. In Oudshoorn was de Aarkade een haaks op de Rijndijk uitkomende structuur die al in de 19e eeuw redelijk intensief was bebouwd. Belangrijk voor de ontwikkeling van een echte dorpskom in Alphen was de komst van de spoorlijn Leiden-Woerden en een spoorstation. Het gebied tussen spoor en Oude Rijn kwam zo in beeld als aantrekkelijke en goed ontsloten dorpsuitbreiding. Tussen Rijndijk en station werd de Stationsstraat aangelegd, die vanaf circa 1900 werd bebouwd met voornamelijk representatieve herenhuizen. Wat noordelijker werd in 1885 gestart met de bouw van de rooms-katholieke Bonifatiuskerk, gevolgd door diverse bijbehorende gebouwen als de pastorie, een verenigingsgebouw, een patronaat en een school. Het 'rooms-katholieke eiland' met begraafplaats nam een prominente plek in het gebied in. Parallel aan de Stationsstraat werd een hele reeks straatjes aangelegd, die vanaf de vroege 20e eeuw werden bebouwd, veelal met arbeiderswoningen.

²²⁶ De Kok (1996), Rijkelijkhuizen (2016)

In het bijzonder de arbeidershuisvesting vroeg vanaf circa 1900 veel aandacht. In het begin waren het vooral initiatieven van particulieren, kleine bouwbazen of aannemers, die zorgden voor de bouw van eenvoudige arbeidershuizen, vaak in de bovengenoemde poorten. Vanaf het begin van de 20e eeuw, toen de woningwet regels stelde voor een fatsoenlijke huisvesting van de laagstbetaalden, verschenen verschillende bouwverenigingen op het toneel. In Alphen waren dat bijvoorbeeld de Nutsstichting en Alphensch Belang, maar ook vanuit een religieuze achtergrond opgerichte woningbouwverenigingen deden goed werk. Voor Alphen aan den Rijn lange tijd kenmerkend was dat wonen en werken dicht bij elkaar gebeurde. De woonbuurten lagen op steenworp afstand van de fabrieken, die met hun vele hoge schoorsteenpijpen het dorpsbeeld bepaalden.

Een van de bekendste arbeidersbuurten was en is het Rode Dorp, ten westen van de Emmalaan. De kern van de buurt heeft tuindorppachtige kenmerken (complexen Nutsstichting uit 1919-1920 en Oosthoek uit 1924-1932). In de naoorlogse periode is de wijk verder uitgebreid als onderdeel van het vooroorlogse Uitbreidingsplan, in eenvoudige deels tuindorppachtige, deels modernistische setting.

Figuur 6.7. Het Burgemeester Visserpark, gezien in de richting van het raadhuis (foto: CeesJan Frank).

In het interbellum kreeg Alphen aan den Rijn zijn eerste 'planmatige' uitbreidingen, echter zonder dat hier een officieel uitbreidingsplan aan ten grondslag lag. Het Burgemeester Visserpark is de bekendste (figuur 6.7). Hier werd een representatieve woonplek geschapen voor de gegoede klasse, een fraaie parkaanleg met aan weerszijden ruime kavels voor villa's en een fraaie HBS (1924). Op de westelijke afsluiting kwam het nieuwe raadhuis (1938) te staan, belangrijk focuspunt in de aanleg, die in 1935 een grote pendant kreeg in het Bospark, dat als werkverschaffingsproject tot stand kwam. Nabij het Burgemeester Visserpark verrezen in de jaren 30 nette middenstandswoningen in straten als de Doctor Lovinklaan, de De Smethstraat, Stevinstraat en Van Velzenstraat.

In het zuidelijke deel van Alphen, destijds nog op de grens met de aanpalende gemeenten, was het Hazeveld in de jaren 30 de tweede bouwlocatie voor villa's en grote middenstandshuizen, opnieuw in een representatieve aanleg met groot centraal plantsoen.

Ook ten oosten van de Oude Rijn kwam in de eerste decennia van de 20e eeuw de dorpsontwikkeling goed op gang. Langs haaks op de dijk georiënteerde straten als de Van Boetzelaerstraat en de Jongkindt Coninckstraat ontstond lintbebouwing in de vorm van vrijstaande en dubbele middenstandshuizen. In aansluiting en tussen de eenvoudige 'poorten' ten noorden van de Aarkade groeide een eenvoudig netwerk van nieuwe straten, veelal bebouwd met arbeiderswoningen en kleine middenstandswoningen in rijen. Van meer ambitie getuigde de aanleg, midden jaren 30 ten zuiden van de Van Boetzelaerstraat. Deze kreeg een markante centrale allee (Vondellaan) met geknikte zijstraten en enkele pleinruimten (waaronder het Toussaintplein), enigszins verwant aan de stadsuitbreidingen, die Berlage op veel grotere schaal voor bijvoorbeeld Amsterdam ontwierp. De bebouwing bestaat er uit blokken geschakelde middenstandswoningen in gesloten bouwblokken. De wijk werd voltooid in de jaren 50.

In 1938 presenteerde ir. Waardenburg het definitieve uitbreidingsplan voor Alphen aan den Rijn, dat de locatie van de nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen aangaf. Pas in de periode na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe uitbreidingsplannen gemaakt, waarin voorzien werd in een moderne, op het toenemende verkeer toegeruste infrastructuur (ringweg!) en bouwlocaties voor nieuwe uitbreidingen, noodzakelijk voor het lenigen van de woningnood. Aanvankelijk werden de resterende ruimten tussen het vooroorlogse dorp en de ringweg verder ingevuld met nieuwe woonbuurten, meestal in een zakelijke stedenbouwkundige opzet: blokken lage geschakelde woningen in een halfopen verkaveling binnen een eenvoudig stratenplan. Onderwijsvoorzieningen en kerken werden geplaatst in groene zones aan de randen van de wijk. De eerste grote wijk buiten de ring was het grote complex eengezinswoningen en portiekflats, dat de Nutsstichting tot Verbetering van de Volkshuisvesting in 1955-1956 liet bouwen aan weerszijden van de J.P. Coenlaan. Het complex is ruim opgezet, met veel groen en in een zogenaamde woonpadenverkaveling. De woningen zijn bereikbaar via woonpaden vanuit de groene ruimte. Vanaf de jaren 60 werd op grote schaal gebouwd ten noorden van de Oude Rijn, waar grote uitbreidingswijken verrezen, aanvankelijk in een mix van laag- en hoogbouw. Vanaf 1965 werd druk gebouwd aan de grootschalige wijken Ridderveld I en II, de aanzet tot verdere uitbreidingen in de jaren 70 en 80 in noordelijke richting. Kerk en Zanen werd vanaf circa 1985 aangelegd ten zuidwesten van het oude dorp. In de jaren 50-60 werd tevens voorzien in de aanleg van een uitgestrekt industrieterrein met nieuwe Rijnhaven (1959-1965).

6.3.5 Benthuisen

De lintbebouwing van het ontginningsdorp Benthuisen concentreert zich van oudsher langs de Dorpsstraat. Vanaf het einde van de 19e eeuw vond verdichting plaats van het lint, dat zich bovendien langzaam uitbreidde in oostelijke richting langs de Heerewegh. Pas na de Tweede Wereldoorlog vond een kleine uitbreiding buiten het lint plaats, aan de noordzijde (Graaf van Bloisweg, Van Leeuwenhoekweg), waarbij de vaart langs de noordzijde van het dorp deels in een parkachtige setting werd geplaatst. Aan de zuidzijde van Benthuisen kwam in de jaren 60 een grotere uitbreiding met blokken geschakelde woningen aan enkele parallel aan de Dorpsstraat lopende straten (Koningin Wilhelminastraat-Koningin Julianastraat) (figuur 6.8). Het eenvoudige orthogonale stratenpatroon is in de jaren 70 verder doorgezet. Een bijzonder buurtje is het Oranje Nassaplantsoen / Prins Bernhardstraat, waar eind jaren 60 groepjes verspringend geschakelde bungalows werden gebouwd.

Figuur 6.8. Dorpsstraat in Benthuizen (foto: CeesJan Frank).

6.3.6 Boskoop

Boskoop ontstond als veenontginning, waarbij de bebouwing zich in het begin concentreerde aan weerszijden van de Gouwe, in lange, dichte linten langs de rivierkaden. Bij de brug over de Gouwe groeide een kleine compacte kern, met kerk, handelsgebouwen en winkels. In de 19e eeuw verdichtten de linten langs de Gouwe zich sterk, met nieuwe woonhuizen, maar ook veel watergerelateerde bedrijvigheid. De enorme opbloei van de sierheesterteelt en boomkwekerij vanaf het einde van de 19e eeuw betekende een grote impuls voor de verdere dorpsontwikkeling. Vanuit het kerngebied bij de Gouwebrug ontwikkelde de bebouwing zich vooral langs de bebouwingsas Zijde-Reijerskoop, waarbij opvallende aaneengesloten bebouwingslinten ontstonden langs de zuidzijde van deze oude ontginningsassen. De dichte bebouwing contrasteert sterk met de veel opener lintbebouwing aan de noordzijde, waar kwekersvilla's en boerderijen het beeld bepalen. Iets vergelijkbaars zien we aan de Burgemeester Colijnstraat. Ook op grotere afstand van het kerngebied van Boskoop ontwikkelden zich lange bebouwingslinten langs oudere wegen en kades (Laag Boskoop, Biezen, Rijneveld). Opvallend is de afwisseling van kwekersvilla's, arbeiderswoningen, bedrijven en boerderijen. Parallel aan de Voorkade werd kort voor 1900 een nieuwe straat aangelegd, de Nieuwstraat. De bebouwing bestaat hier uit kleinschalige woonhuizen, winkelpanden, een kerk en een school uit de periode 1900-1920. In het ensemble bevindt zich nog een in oorsprong 18e-eeuwse kwekerstuin.

De compacte kern bij de brug onderging in het begin van de 20e eeuw veel vernieuwingen. Bij het verbreden en kanaliseren van de Gouwe werd een deel van de oude bebouwing gesloopt en iets westelijker werd in de jaren 30 een nieuw winkelcentrum gecreëerd met de bouw van diverse grote winkelhuizen. Het 'moderne centrum' van Boskoop werd bekroond met de bouw van een nieuw gemeentehuis in 1929, de Zijdekerk (1930) en de imposante Hefbrug (1935). De nieuwe brug was

een belangrijk onderdeel in de moderne infrastructuur in het centrum van Boskoop en kreeg ruime opritten en aan de oostzijde viaducten voor auto- en fietsverkeer (figuur 6.9).

Figuur 6.9. Blik op de kern bij de Hefbrug in Boskoop (foto: CeesJan Frank).

Ook elders in het dorp zijn in deze periode veel bouwactiviteiten, vooral langs een aantal tussen de oudere oost-west gerichte structuren gespannen straten als de Rozenlaan en de Valkenburgerlaan (met middenstands- en villabebouwing) en Tuinstraat, Berkenweg en Goudse Rijkweg (mid-denstandshuizen en arbeiderswoningen). Opmerkelijk bij deze laatste straatjes is de enkelzijdige bebouwing, die uitkijkt op de kweektuinen. Ook de uitbreiding bij de Zuidkade is een ontwikkeling uit het interbellum: ze bestaat uit twee lange, parallel gelegen straten (Julianastraat en Emma-kade) haaks op de Zuidkade, bebouwd met blokken geschakelde arbeiderswoningen, veelal door woningbouwverenigingen en diverse kleine vrijstaande en dubbele arbeiderswoningen. Aan de oostzijde verbreedt de Julianastraat zich bij een groot plantsoen. Deze structuur is in de naoorlogse periode verder uitgelegd en sluit aan op Wilhelminalaan. Hier kwam een markante dorpsuitbreiding, bestaande uit een complex van laag- en middelhoogbouwblokken in een eenvoudig stempelpatroon en een voor de jaren 50 karakteristieke open verkaveling. Aan de noordzijde vormen de blokken markante hoven met U-vormige straatjes. De hoven bestaan uit door hees-tervakken omzoomde grote grasvelden, die het buurtje een groen en ruim karakter verlenen. Een tweede vroege naoorlogse uitbreiding is te zien aan het noordelijke deel van de Goudse Rijkweg, een bestaande structuur in het gebied. De uitbreiding bestaat uit een aantal lange blokken geschakelde eengezinswoningen in eenvoudige stempelstructuur aan de westzijde van de weg. In de jaren 60 is ook ten oosten van de Goudse Rijkweg een kleine nieuwe wijk ontwikkeld, langs de Aza-lealaan. De uitbreiding bestaat uit een aantal lange blokken geschakelde eengezinswoningen in eenvoudige stempelstructuur aan de oostzijde van de Goudse Rijkweg. Korte straatjes met bruggen

en een plantsoen verbinden de Goudse Rijweg en de Azaleastraat. Aan de Azaleastraat staan aan de westzijde een rij tweelaags appartementengebouwen en langs de oostzijde een lange rij vrijstaande of twee-onder-één-kap huizen in een markante zaagtandrooilijn. Aan de noordzijde is er een U-vormig woningblok rondom een hof met plantsoen.

In de jaren 60 werd langs de zuidrand van de toenmalige gemeente Boskoop een begin gemaakt met een nieuwe woonwijk aan weerszijden van de Linnaeusweg. Hier verrezen blokken geschakelde eengezinswoningen en enkele middelhoge flats in een eenvoudige halfopen verkaveling. In de loop van de jaren 60 werd de sprong over het spoor gewaagd met de aanleg van de Snijdelwijk, een woonwijk met overwegend korte blokken met geschakelde eengezinswoningen in een eenvoudige stempelstructuur. De wijk wordt dooraderd door een opvallende groenstructuur met waterpartijen en enkele onderwijsgebouwen. De noordelijke wijkrand wordt gevormd door de Snijdelwijklaan en een groene zone met waterpartijen en drie grote galerijflats.

6.3.7 Hazerswoude-Dorp

De lintbebouwing van het ontginningsdorp Hazerswoude-Dorp concentreert zich van oudsher langs de Dorpsstraat. De aanvankelijk voornamelijk agrarische bebouwing verdichtte zich met jongere boerderijen en burgerhuizen, in het gedeelte nabij de van oorsprong middeleeuwse dorpskerk hier en daar op smalle diepe percelen. Vanaf het einde van de 19e eeuw vond verdere verdichting van de lintbebouwing plaats, die zich bovendien langzaam uitbreidde in vooral westelijke richting. In het westelijke deel van het dorp verrees eind 19e eeuw een nieuwe rooms-katholieke kerk met pastorie, begraafplaats en school. In de eerste decennia van de 20e eeuw werd voor het eerst gebouwd langs nieuw aangelegde straatjes haaks op de Dorpsstraat (Tuinstraat, Torenstraat, Hugostraat), bij wijze van de 'poorten' in het grotere Alphen aan den Rijn. Aan deze straatjes verrezen kleine geschakelde arbeidershuizen. Uit het interbellum dateert de eenvoudige dorpsuitbreiding aan de noordrand van Hazerswoude. De bebouwing (vrijstaande en geschakelde middenstandswoningen en kleine villa's) is geplaatst langs de Westeindevaart. In de naoorlogse jaren, toen het buurtje verder werd uitgebreid met een bijzondere reeks lage portiekflatwoningen uit de jaren 50 kreeg de vaart een parkachtige setting en enkele schilderachtige ophaalbruggen bij de kruisende straten. Aan de Gerelaan en Kastanjelaan werden lange blokken geschakelde arbeiderswoningen gebouwd in de jaren 50. In de jaren 60 en 70 is Hazerswoude-Dorp aan de zuidzijde van de Dorpsstraat flink uitgebreid, aanvankelijk nog met blokjes geschakelde eengezinswoningen in stempelvormige structuren, later in meer woonefachtige opzet. Van oudere datum is in dit deel van het dorp de Algemene Begraafplaats die in 1936 werd geopend.

6.3.8 Hazerswoude-Rijndijk

Tot halverwege de vorige eeuw concentreerde de bebouwing zich hier langs de oude Rijndijk, met bebouwingsclusters in Groenendijk (westzijde) en Oostbuurt. De bebouwing bestond voornamelijk uit boerderijen en een enkele buitenplaats. Kenmerkend is dat de boerderijen met de voorgevel op de dijk en de Oude Rijn zijn georiënteerd. Begin 18e eeuw werd aan de Rijndijk een Rooms-Katholieke schuurkerk gebouwd. Dat was de voorganger van de latere Zwaantjeskerk, die in 1870-1871 werd gebouwd en de rooms-katholieke tegenhanger vormde van de protestantse kerk in het aan de overzijde van de rivier gelegen Koudekerk aan den Rijn. De Zwaantjeskerk was van belang voor de ontwikkeling van Hazerswoude-Rijndijk. De bouwvallig geworden kerk is in de jaren 70 van

de vorige eeuw vervangen door een nieuw kerkelijk centrum aan de Chopinstraat (Het Anker, door architect A. Alberts, 1975-1977).²²⁷

Vanaf het einde van de 19e eeuw vond in het bijzonder in het westelijke deel enige verdichting plaats met de komst van nieuwe boerderijen, enkele burgerwoningen, industriële bedrijvigheid langs de Oude Rijn (o.a. de Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust) en het ensemble rond de Scheepjeskerk (rooms-katholiek ensemble met pastorie, woningen en zusterhuis) (figuur 6.10). In het bijzonder de Oostbuurt, gelegen bij de brug over de Oude Rijn, groeide in de naoorlogse periode uit door de aanleg van een grote woonwijk in de Rijnenburgerpolder. Aanvankelijk (eind jaren 50) betrof het een eenvoudige uitleg met haaks op de Rijndijk geprojecteerde straatjes met blokken geschakelde woningen in een halfopen verkaveling. Bestaande kaden en weteringen werden in de latere uitleg opgenomen en verwerkt in ruime groenstructuren. In de omgeving van de Da Costasingel en het Frederik van Eedenplein verzeen in 1963 een nieuw gemeentehuis en in 1961 een groot woongebouw met winkels in de plint, waardoor hier een soort van dorpscentrum ontstond. In de jaren 60, 70 en 80 is de wijk verder uitgebreid, aanvankelijk met rechte blokken geschakelde woningen en enige middelhoogbouw in eenvoudige stempelachtige structuren aan rechte straten, later in de vorm van gekromde bouwblokken aan woonerven.

Figuur 6.10. Ensemble rond de Scheepjeskerk in Hazerswoude Rijndijk (foto: CeesJan Frank).

²²⁷ Informatie database RK-kerken, 4021 Hazerswoude-Rijndijk, H. Michaël, L. Driesen

6.3.9 Koudekerk aan den Rijn

Tot halverwege de vorige eeuw concentreerde de bebouwing in Koudekerk aan den Rijn zich op de oeverwallen langs de Oude Rijn en de Lutlike Rijn, de verlande Rijnarm langs de weg Lagewaard. De bebouwing bestond voornamelijk uit boerderijen en een enkele buitenplaats, maar bij de brug over de Oude Rijn was meer gevarieerde bedrijvigheid en was een bebouwingscluster ontstaan. Vanaf het einde van de 19e eeuw vond verdichting plaats van met name de lintbebouwing langs de Oude Rijn (Hogewaard, Dorpsstraat), met de komst van nieuwe boerderijen, burgerwoningen en bedrijvigheid langs de Oude Rijn. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden plannen ontwikkeld voor de aanleg van een dorpsuitbreiding, waarbij de aandacht uitging naar het wigvormige gebied tussen de Hoogewaard en de Lagewaard. Hier was in de jaren 30 al een nieuwe begraafplaats aangelegd. In de nieuwe wijk werden enkele oostwest-gerichte hoofdstraten aangelegd (Kerklaan, Prins Bernhardstraat-Poelgeestlaan, Europasingel), waartussen korte straten werden gespannen. Deze werden in de jaren 50, 60 en 70 bebouwd met blokken geschakelde eengezinswoningen in een eenvoudige halfopen verkaveling. Twee vroegere kasteelterreinen werden in het plan geïntegreerd. Hart van de uitbreidingswijk is het markante winkelcentrum op de aansluiting van de Prins Bernhardstraat op het plantsoen met vijver aan de Wilhelminastraat.

6.3.10 Zwammerdam

Zwammerdam kende aanvankelijk een lineair bebouwingspatroon op de zuidelijke oeverwal van de Oude Rijn, maar in de 17e eeuw ontwikkelde zich bij de brug over de Oude Rijn een compacte dorpskern met een vrij dichte bebouwing aan bochtige straten, die samen komen op het centrale pleintje (figuur 6.11). De oudere bebouwing staat er op relatief smalle en diepe kavels.

Figuur 6.11. Aaneengesloten bebouwing in de Brugstraat in Zwammerdam (foto: CeesJan Frank).

De middeleeuwse dorpskerk staat enigszins terzijde van dit 17e-eeuwse ensemble. Langs de oude linten verdichtte de bebouwing zich in de eerste helft van de 20e eeuw. Een voorbeeld is de Molenstraat-Akerboomseweg, waar middenstandswoningen, villa's, winkels, bedrijfspanden, een school en een kerk werden gebouwd.

De komst in 1878 van een halteplaats aan de spoorlijn Leiden – Woerden leidde tot de aanleg van de Spoorlaan ten zuiden van het dorp. Aan het begin van deze laan werden rond 1900 enkele grote villa's gebouwd en aan het uiteinde werd ruimte geschapen voor een nieuwe begraafplaats. De Burgemeester Hoogenboomstraat en de Buitendorpstraat vormen een klein buurtje dat in het interbellum aan de oude dorpskern werd toegevoegd, terzijde van de Spoorlaan. Hier vinden we blokken met geschakelde middenstandswoningen.

Zwammerdam heeft twee vroeg-naoorlogse uitbreidingen. De eerste dateert uit het midden van de jaren 50 en ligt ten zuiden van de Kerkstraat. Het buurtje heeft een eenvoudige opzet met blokken geschakelde eengezinswoningen in halfopen verkaveling in min of meer orthogonaal stratenpatroon. De tweede uitbreiding dateert uit circa 1960, aan de noordwestkant van Zwammerdam. De uitbreiding bestaat uit lange blokken geschakelde eengezinswoningen in een halfopen verkaveling, met veel ruimte voor groen en een geïntegreerde waterpartij. Opvallend is de situering van de woningblokken aan de Vinkebuurt, schuin op de straat. Aan de Buitendorpstraat is er een groenzone met onderwijsvoorzieningen.

6.3.11 Ensembles

In de gemeente Alphen aan den Rijn zijn 50 waardevolle (steden)bouwkundige ensembles verzameld. Deze worden hieronder kort toegelicht. In § 6.4 is de waardering opgenomen.

1. Aarlanderveen, Dorpsstraat-Dorpskerk

Kerngebied van het ontginningsdorp Aarlanderveen, bestaande uit lintbebouwing langs een deel van de hoofdstructuur, de Dorpsstraat, ter hoogte van de Hervormde kerk. Dit straatdeel wordt nog deels gekenmerkt door smalle diepe kavels en dicht opeen staande huizen, waarvan sommige met een oude kern. De omgeving van de kerk vormt een kleine pleinvormige onderbreking in de lintstructuur en een concentratie van bijzondere voorzieningen (kerk, winkels, horeca, muziektent). Het ensemble is van belang vanwege de gaafheid van de structuur en het historische bebouwingsbeeld en is illustratief voor de typologie van het lintdorp op een hoofdas binnen een veenontginning.

2. Aarlanderveen, Noordeinde-Dorpsstraat

Noordelijke deel van het dorp, bestaande uit lintbebouwing op smalle diepe kavels aan weerszijden van Noordeinde. Markant is de schuinsgewijze positie van de bebouwing ten opzichte van de openbare weg. De historische bebouwing bestaat uit oude langhuisboerderijen, dorpswoningen en het ensemble van de RK kerk met kerkhof en voormalige school. Het ensemble is van belang vanwege de gaafheid van de structuur en het historische bebouwingsbeeld en is illustratief voor de typologie van het lintdorp op een hoofdas binnen een veenontginning.

3. *Aarlanderveen, Machineweg*

Kleine buurtschap bij het poldergemaal Zuid- en Noordeinderpolder (gemaal Neptunus, 1871). Het ensemble bestaat uit het gemaal, de gewijzigde watergang met schutssluis in de Aarlanderveense Wetering en enige karakteristieke veelal agrarische bebouwing langs het Aarkanaal. Het ensemble is van belang vanwege de gaafheid van de structuur en het kleinschalige, deels historische bebouwingsbeeld (figuur 6.12).

Figuur 6.12. Ensemble Machineweg, Aarlanderveen (foto: CeesJan Frank).

4. *Alphen aan den Rijn, Ambonstraat*

Vroege naoorlogse uitbreidingswijk aan de westzijde van Alphen, bestaande uit brede laan met aan weerszijden markante wooncomplexen, een kerk en een schoolgebouw. De bebouwing is goed behouden gebleven en representatief voor de wederopbouwperiode. Het ensemble is van belang als in de structuur, verkavelingswijze en bebouwing markant en gaaf gebleven voorbeeld van een vroege naoorlogse uitbreidingswijk.

5. *Alphen aan den Rijn, Bonifaciuscomplex*

Rooms-katholiek 'eiland', ontwikkeld vanaf het einde van de 19de eeuw aan de toenmalige westelijke dorpsrand. Het ensemble bestaat uit een cluster van gebouwen, waaronder de Bonifatiuskerk (1885) met kerkhof, pastorie, verenigingsgebouw, patronaat en school. Het ensemble is van belang als illustratie van het 'rijke roomse leven' rond 1900 en door de opvallende representatieve bebouwing een zeer beeldbepalend element tegen het centrum van Alphen aan den Rijn.

6. *Alphen aan den Rijn, Burgemeester Visserpark en Bospark*

Dorpsuitbreiding uit het interbellum, in aansluiting op het nieuwe raadhuis van Alphen, uitgevoerd als representatief villapark rond formele parkstructuur. Het Bospark is als werkverschaffingsproject uitgevoerd. Bijzondere villabebouwing, historische school en raadhuis. De parkstructuren geven de wijk een uitgesproken groen karakter. Het ensemble is van groot belang vanwege de gaafheid van de structuur en de bebouwing en is een fraai voorbeeld van een planmatige stadsuitbreiding uit de periode van het interbellum.

7. *Alphen aan den Rijn, Concordiastraat*

Vroege dorpsuitbreiding (nog in de Oudshoornse periode), bestaande uit geschakelde arbeiderswoningen in rijen aan 'poort', haaks op de hoofdweg. De kleinschalige arbeidershuizen uit de vroege 20e eeuw zijn goed herkenbaar gebleven. Het straatje is illustratief voor de eenvoudige wijze van dorpsuitbreiden in de periode rond 1900, toen Alphen voor het eerst 'achter' de dijkstructuren ging bouwen.

8. *Alphen aan den Rijn, Da Costastraat en omgeving*

Bescheiden naoorlogse uitbreidingswijk aan de oostrand van Alphen, aansluitend op de ringweg, met orthogonaal stratenpatroon en rechthoekige bouwblokken. Markante elementen zijn het wijkgebouw aan het Lauraplein en het complex van Woningbouwvereniging Eensgezindheid aan de Jan Luijkenstraat (1948). Aan de zuidzijde een groot plantsoen. Het ensemble is van belang als typisch voorbeeld van een eenvoudige uitbreidingswijk uit de vroege naoorlogse periode, die nog binnen de nieuwe ringstructuur van Alphen aan den Rijn kwam te liggen.

9. *Alphen aan den Rijn, Gnephoek-Oudshoornseweg*

Kerngebied van de buurtschap Molenaarsbrug, deel van het vroegere dorp Oudshoorn, bestaande uit lintbebouwing langs de Oude Rijn. Gave historische bebouwing, bestaande uit deels 17de/18de-eeuwse woonhuizen in compact ensemble in 's Molenaarshoek. Voorts ook een rij representatieve villa's uit de 19de eeuw met grote tuinen in de traditie van de vroegere buitenplaatsen. Het geheel is van belang vanwege de gaafheid en de zichtbare gelaagdheid in tijd van de structuren en de bebouwing. De opmerkelijke gebouwen aan 's Molenaarshoek en de grote villa's aan de Nuovaweg zijn sterk beeldbepalend in hun omgeving (figuur 6.13).

10. *Alphen aan den Rijn, Hazeveld*

Dorpsuitbreiding uit het interbellum, in de vorm van een representatief villapark met formele parkaanleg. Grotendeels gave oorspronkelijke bebouwing, bestaande uit villa's en grote middenstandshuizen. Het ensemble is van belang door de gaafheid van de structuur en de bebouwing en is illustratief voor de planmatige uitbreiding van Alphen in het interbellum. De villa's rond het centrale park zijn door hun situering en uitstraling sterk beeldbepalend voor de omgeving.

11. *Alphen aan den Rijn, Hooftstraat*

Kerngebied van het vroegere dorp Oudshoorn, bestaande uit lintbebouwing langs de Oude Rijn, gegroeid tussen oudere bebouwingsclusters bij kerk en raadhuis. Fragmentarisch behouden historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande woonhuizen, bedrijfspanden en woon-winkelpanden, enkele

kerkgebouwen. Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. Kenmerkend is het afwisselende en in tijd gelaagde karakter van de bebouwing.

Figuur 6.13. Ensemble Gnephhoek (foto: CeesJan Frank).

12. Alphen aan den Rijn, Jan Pietersz. Coenlaan

Vroege naoorlogse uitbreidingswijk met bijzondere woonpadenverkaveling. Gave oorspronkelijke bebouwing, bestaande uit complexen geschakelde eengezinswoningen en portiekflats. Ontwerp van Bureau Van Tijen en Maaskant. In de wijk is een grote rol weggelegd voor het groen, dat de hele buurt dooradert. Het ensemble is illustratief voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Alphen aan den Rijn in de vroege naoorlogse periode.

13. Alphen aan den Rijn, Julianastraat

Kerngebied van het vroegere dorp Alphen aan den Rijn, bestaande uit compacte lintbebouwing langs de Oude Rijn. Fragmentarisch behouden historische bebouwing, bestaande uit cluster kleinschalige panden met oudere bouwrestanten en verkavelingsstructuren en erven grenzend aan het water. Adventskerk uit 1922 met erachter een grafkapel uit 1773.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. Kenmerkend is het afwisselende en in tijd gelaagde karakter van de bebouwing.

14. Alphen aan den Rijn, Kortsteekterweg

Boerderijenlint aan de dijk langs de Oude Rijn tussen Alphen aan den Rijn en Zwammerdam. Het lint bestaat uit een groot aantal boerenerven langs de noordzijde van de weg, met zicht op de Oude Rijn. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd. Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied goed herkenbaar gebleven.

15. Alphen aan den Rijn, Marthastichting

Op de voormalige buitenplaats Rijnstroom werd vanaf 1895 het complex van de Marthastichting gerealiseerd, bedoeld voor de opvang en scholing van 'onverzorgde kinderen'. In het monumentale park een fraai ensemble gebouwen uit de stichtingsperiode. Naoorlogse uitbreidingen met markante paviljoengebouwen, eveneens in parkachtige setting. Het ensemble is een kenmerkend voorbeeld van een getransformeerde buitenplaats, waarvan in de aanwezige structuren en de bebouwing de gelaagde ontwikkelingsgeschiedenis leesbaar is gebleven.

16. Alphen aan den Rijn, Oudshoornseweg

Kerngebied van het vroegere dorp Oudshoorn, bestaande uit lintbebouwing langs de Oude Rijn. Gave historische bebouwing, bestaande uit veelal representatieve woonhuizen, de 17e-eeuwse Hervormde kerk en de begraafplaats. Tevens restanten van de vroegere buitenplaatscultuur. Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. Kenmerkend is het afwisselende en in tijd gelaagde karakter van de bebouwing.

17. Alphen aan den Rijn, Planetenbuurt

Grote naoorlogse uitbreidingswijk, bestaande uit twee grote buurten aan weerszijden van de Burg. Bruins Slotsingel. Moderne open verkaveling, deels met hoven en woonpaden. Blokken met geschakelde woningen en portiekflats in markante stempelstructuur. Het ensemble is in aanleg en structuur kenmerkend voor de naoorlogse stedenbouw, in het bijzonder de tweede fase, waarin niet meer direct werd aangesloten op vooroorlogse buurten, maar grote zelfstandige uitbreidingswijken werden gerealiseerd.

18. Alphen aan den Rijn, Raadhuisstraat, lint

Kerngebied van het vroegere dorp Oudshoorn, bestaande uit deels zeer compacte, deels losse lintbebouwing langs dijkstructuur van de Oude Rijn. Fragmentarisch behouden historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande woonhuizen, bedrijfjes en woon-winkelpanden. In het noordelijke deel een cluster kleinschalige panden met oudere bouwrestanten en verkavelingsstructuren. Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. Kenmerkend is het afwisselende en in tijd gelaagde karakter van de bebouwing.

19. Alphen aan den Rijn, Ridderbuurt

Lintstructuur met voornamelijk boerderijen, oorspronkelijk de buurtschap Ridderbuurt vormend in de gemeente Oudshoorn. Het boerderijenlint ligt aan de zuidkant van de Vierambachtspolder. Het ensemble bestaat uit een aantal historische boerenerven, voornamelijk aan de noordkant van de weg. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd.

Het ensemble is een mooi voorbeeld van een historisch boerderijenlint langs een oude dijkstructuur in een gaaf ogend polderlandschap.

20. Alphen aan den Rijn, Rijnkade-Van Mandersloostraat

Kerngebied van het vroegere dorp Oudshoorn, bestaande uit lintbebouwing langs de Oude Rijn. Fragmentarisch behouden historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande woonhuizen, bedrijfjes en woon-winkelpanden. Aan de Rijnkade een ensemble dicht opeenstaande oude huizen, waaronder enkele rijksmonumenten. Het ensemble is voor een deel nog illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. Kenmerkend is het afwisselende en in tijd gelaagde karakter van de bebouwing én de sterke verdichting die hier in het dorpskern gebied heeft plaats gevonden. De verschillende oude winkelpanden herinneren aan de vanaf circa 1900 opkomende middenstand (figuur 6.14).

Figuur 6.14. Historische bebouwing aan de Rijnkade in Alphen aan den Rijn (foto: CeesJan Frank).

21. Alphen aan den Rijn, Rode Dorp

Gefaseerde dorpsuitbreiding uit de periode 1900-1965, met lintbebouwing langs de dijk, poorten, tuindorpopzet en naoorlogse fase in halfopen verkaveling. Gave historische bebouwing, bestaande uit complexen arbeiderswoningen in verschillende typen. Enige bewaard gebleven 'fabrieksdorp' in Alphen aan den Rijn. Een groot deel van de arbeiderswoningen werd gebouwd voor de arbeiders van de naastgelegen pannenfabriek Oosthoek. Ook verschillende woningbouwverenigingen hebben er gebouwd. Het ensemble is zeer kenmerkend voor de ontwikkelingen op het gebied van stedenbouw en arbeidershuisvesting gedurende een groot deel van de vorige eeuw en toont een staalkaart aan complextypologieën, verkavelingswijzen, bouwstijlen en bouwsystemen.

22. Alphen aan den Rijn, Stationsstraat

Representatieve woonstaat, ontwikkeld in relatie tot het spoorstation van Alphen. De straat verbindt de dorpskern langs de Oude Rijn met het stationsgebied. Gave historische bebouwing, bestaande uit aaneengesloten reeksen villa's, herenhuizen en middenstandswoningen uit de periode 1900-1940. Het ensemble is zeer illustratief voor de vroege stedenbouwkundige ontwikkeling van Alphen aan den Rijn en is binnen de gemeente het enige voorbeeld van een representatieve woonstraat met een vrijwel volledig aaneengesloten herenhuisbebouwing. De straat toont een staalkaart aan herenhuistypen en bouwstijlen uit de periode 1900-1940. Vele panden hebben bijzondere architectonische accenten en details en vormen samen sterk beeldbepalende gevelwanden.

23. Alphen aan den Rijn, Toussaintplein-Vondelstraat

Aanzienlijke dorpsuitbreiding uit het interbellum met monumentaal karakter, met Berlagiaanse kenmerken. Markante centrale allee met geknikte zijstraten en enkele pleinruimten. Deels oorspronkelijke bebouwing, bestaand uit blokken geschakelde middenstandswoningen in gesloten bouwblokken. Voltooid in de jaren 50. Het ensemble is een mooi en binnen de gemeente weinig voorkomend voorbeeld van een planmatige vooroorlogse dorpsuitbreiding voor de (lagere) middenstandsklasse.

24. Alphen aan den Rijn, Van Boetzelaerstraat

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum, bestaande uit middenstandswoningen in lintstructuur. Gave historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande of dubbele middenstandswoningen in de voor die periode kenmerkende zakelijk-traditionele en zakelijk-expressieve bouwstijlen, met veel karakteristieke details als siermetselwerk, grote pannendaken en erkers.

25. Benthuizen, Dorpsstraat

Lintbebouwing langs de oude hoofdas in het dorp. Deels gave historische bebouwing, bestaande uit merendeels woonhuizen uit de periode 1850-1940, kerken en het voormalige raadhuis. Het oostelijke deel van het ensemble bestaat uit een deel van de Benthuizenervaart met de erlangs gelegen dijkhuizen en de beeldbepalende Molen De Haas. Het ensemble is bijzonder door de gave structuur en het vrij gave, kleinschalige bebouwingsbeeld, hier en daar onderbroken door markante accentpanden.

26. Benthuizen, Hogeveenseweg

Oud bebouwingslint langs de Hogeveenseweg, binnen markante droogmakerijstructuur, ten oosten van Benthuizen. Het lint bestaat voornamelijk uit boerenerven met voor een deel nog waardevolle historische boerderijen van verschillende typen en leeftijd. Een aantal ervan is opgenomen in de cultuurhistorische waardenkaart. Vooral aan de noordzijde is tussen de op ruime afstand liggende erven fraai zicht op de open weiden van de droogmakerij.

27. Boskoop, Berkenweg

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum, langs oudere structuur, tussen Laag Boskoop en Otweg. Opmerkelijk is de enkelzijdige bebouwing, bestaande uit reeksen geschakelde arbeiderswoningen uit het interbellum. Het ensemble is kenmerkend als voor Boskoop typische stedenbouwkundige ontwikkeling uit de vooroorlogse periode.

28. Boskoop, Biezen

Lang lint met veelal representatieve vrijstaande villa's en middenstandswoningen in grote tuinen langs één van de hoofdassen (kades) in het kerngebied van Boskoop. Gave historische bebouwing, bestaande uit veelal vrijstaande kwekersvilla's en middenstandswoningen uit de periode 1900-1940, die samen een staalkaart tonen van bouwstijlen en typen uit deze periode.

29. Boskoop, Burgemeester Colijnstraat

Eenvoudige dorpsuitbreiding vanaf de late 19e eeuw, langs oudere structuur, in de vorm van een representatieve laan met lintbebouwing, met vaart en bruggen. Gave historische bebouwing,

Figuur 6.15. Eén van de rijk gedetailleerde (dubbele) villa's aan de Burgemeester Colijnstraat in Boskoop (foto: CeesJan Frank).

bestaande uit vrijstaande of dubbele (kwekers)villa's en middenstandswoningen uit de periode 1900-1940 aan de westzijde en merendeels aaneengesloten herenhuizen en winkelhuizen aan de oostzijde. Enkele woningen staan op de achtererven, grenzend aan de Gouwe en vormen hier beeldbepalende accenten aan het water. Aan het noordelijke uiteinde behoort een deel van de lintbebouwing aan Laag Boskoop, één van de oude kades in de ontginning, haaks op de Gouwe. Hier zet het beeld met de karakteristieke kwekersvilla's zich voort. Het ensemble valt op door de gaafheid van de structuur en het bebouwingsbeeld (figuur 6.15).

30. Boskoop, Goudse Rijweg, midden

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode langs oudere structuur (Goudse Rijweg) en straatje parallel hieraan (Azalealaan). De uitbreiding bestaat uit een aantal lange blokken geschakelde eengezinswoningen in eenvoudige stempelstructuur aan de oostzijde van de weg. Korte straatjes met bruggen en een plantsoen verbinden de Goudse Rijweg en de Azalealaan. Blokken geschakelde huizen in traditionalistische stijl. Aan de noordzijde een U-vormig woningblok rondom hof met plantsoen. Het ensemble toont een karakteristieke naoorlogse dorpsuitbreiding, zoals gebruikelijk in Boskoop sterk bepaald door de onderliggende oudere ontginningsstructuur.

31. Boskoop, Goudse Rijweg, noord

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode langs oudere structuur. De uitbreiding bestaat uit een aantal lange blokken geschakelde eengezinswoningen in eenvoudige stempelstructuur aan de westzijde van de weg. Blokken geschakelde huizen in traditionalistische stijl. Het ensemble toont een karakteristieke naoorlogse dorpsuitbreiding, zoals gebruikelijk in Boskoop sterk bepaald door de onderliggende oudere ontginningsstructuur.

32. Boskoop, Goudse Rijweg, zuid

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum langs oudere structuur, tussen Reijerskoop en Biezen. De bebouwing bestaat uit een reeks in grote blokken geschakelde eengezinswoningen uit het interbellum en enkele vroegnaoorlogse woningen, gelegen langs een vaart. Markant ensemble door de eenheid in ontstaanstijd, schaal en bebouwingstypologie.

33. Boskoop, Julianastraat

Dorpsuitbreiding uit het interbellum, bestaande uit twee lange, parallel gelegen straten haaks op de Zuidkade. Bebouwd met blokken geschakelde arbeiderswoningen, door woningbouwverenigingen. Gesloten verkaveling. Hier en daar markante verspringende rooilijnen. De Emmakade sluit met een knik aan op het Julianaplein, waar de Julianastraat eindigt. Deels gaaf bebouwingsbeeld met geschakelde traditionele arbeiderswoningen, veelal één bouwlaag met kap. Aan het Julianaplein staat ook grotere middenstandswoningen.

34. Boskoop, kern bij Hefbrug

Compact bebouwingscluster bij de Hefbrug, vanaf eind 19e eeuw ontstaan aan het begin van de Zijde. Door de dichte kleinstedelijke bebouwing aan straatjes en stegen en de nabijgelegen kerken en raadhuis ontstond een echte 'dorskern'. Deels gave historische bebouwing, bestaande uit markante winkelwoonhuizen, horecapanden en de Hervormde kerk, uit de periode 1890-1940. Het ensemble is

illustratief voor de periode waarin Boskoop als gevolg van de grote bloei van de boomteelt zich snel ontwikkelde tot een aanzienlijk dorp met allerlei faciliteiten en een modern winkelbestand.

35. Boskoop, Reijerskoop

Eenvoudige dorpsuitbreiding vanaf de late 19de eeuw, langs veel oudere kadestructuur, in de vorm van een representatieve laan met lintbebouwing, vaart en bruggen. Opmerkelijk contrast tussen noordzijde (met vrijstaande kwekershuizen en -villa's) en zuidzijde (meer aaneengesloten herenhuis- en middenstandsbouw). Gave historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande villa's, geschakelde en vrijstaande (kleine) middenstandswoningen uit de periode 1900-1940. Hier en daar relict van de prestedelijke fase (boerderijen, arbeiderswoningen), in het bijzonder aan de noordzijde van de laan. Het ensemble valt op door de gaafheid van de structuur en het bebouwingsbeeld.

36. Boskoop, Rozenlaan

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum, langs oudere structuur, in de vorm van een representatieve villalaan met lintbebouwing. Gave historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande of dubbele villa's en middenstandswoningen uit de periode 1900-1940 binnen een fijnmazige verkaveling en alle met de voorgevel gericht op de straat. Aan de oostzijde wordt het beeld mede bepaald door een vaart met bruggen naar de voortuinen van de woonhuizen. Het ensemble valt op door de gaafheid van de structuur en het bebouwingsbeeld met vele markante en rijk gedetailleerde villa's in de in de eerste helft van de vorige eeuw gangbare bouwstijlen.

37. Boskoop, Tuinstraat

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum, langs oudere structuur, tussen Reijerskoop en Biezen. Opmerkelijk is de enkelzijdige bebouwing, bestaande uit reeksen geschakelde arbeiderswoningen uit het interbellum. Het ensemble is kenmerkend als voor Boskoop typische stedenbouwkundige ontwikkeling uit de vooroorlogse periode.

38. Boskoop, Voorkade-Nieuwstraat

Oude kerngebied van het dorp Boskoop met oudere lintbebouwing langs de Gouwekade, en parallel daarachter (oostzijde) een vroege dorpsuitbreiding (circa 1900), met compacte kleinschalige bebouwing. Langs de Voorkade een lint met vrijstaande, vaak smalle diepe huizen, sommige met hoge ouderdom, binnen een deels intacte historische verkavelingsstructuur. De bebouwing aan de Nieuwstraat bestaat uit een gaaf geheel van vrijwel aaneengesloten kleinschalige woonhuizen, winkelpandjes en een school uit de periode 1900-1920. In het ensemble bevindt zich een in oorsprong 18de-eeuwse kwekerstuint, een parallel aan de Nieuwstraat lopend vaartje achter de huizen aan de westzijde en een dwarse verbindingstraat, waaraan het markante Hervormde Evangelisatiegebouw uit 1884 staat. Het ensemble valt op door zijn gaafheid in structuur en homogene kleinschalige bebouwingsbeeld.

39. Boskoop, Wilhelminalaan

Dorpsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode met laag- en middelhoogbouwblokken in een eenvoudig stempelpatroon en een open verkaveling. Aan de noordzijde vormen de blokken markante hoven met U-vormige straatjes. Gaaf bebouwingsbeeld met blokken geschakelde eengezinswoningen, afgewisseld door portiekflats. Aan de oostzijde eindigt het ensemble met een plantsoen met vijver.

40. Boskoop, Zijde

Eenvoudige dorpsuitbreiding vanaf de late 19e eeuw, langs veel oudere kadestructuur, in de vorm van een representatieve laan met lintbebouwing, vaart en bruggen. Opmerkelijk contrast tussen noordzijde (met vrijstaande kwekershuizen en -villa's) en zuidzijde (meer aaneengesloten middenstandsbouw en arbeiderswoningen). Deels gave historische bebouwing, bestaande uit vrijstaande villa's, geschakelde en vrijstaande middenstandswoningen en arbeidershuizen uit de periode 1900-1940. Enkele bijzondere artefacten als kerk, raadhuis en watertoren.

41. Hazerswoude-Dorp, Burgemeester Warnarkade

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit het interbellum en de vroege naoorlogse periode, aan de noordrand van Hazerswoude. De bebouwing is geplaatst langs een oude kadestructuur, waarbij de vaart een deels parkachtige setting heeft gekregen. De bijzondere bebouwing bestaat uit een rij vrijstaande of geschakelde woningen uit het interbellum (naar ontwerp van architect Dekker) en een bijzondere reeks lage portiekflatwoningen uit de jaren 50 (figuur 6.16).

Figuur 6.16. Karakteristieke bebouwing aan de Burgemeester Warnarkade in Hazerswoude Dorp (foto: CeesJan Frank).

42. Hazerswoude-Dorp, Dorpsstraat-Dorpskerk

Oude kerngebied van het dorp Hazerswoude, bestaande uit lintbebouwing langs een groot deel van de Dorpsstraat, met historisch cluster bij de in oorsprong middeleeuwse dorpskerk. De bebouwing bestaat deels uit smalle diepe huizen (binnen oude verkavelingsstructuur langs de Dorpsstraat) met 17e/18e-eeuwse oorsprong en het ensemble met Hervormde kerk en voormalig raadhuis. Een ander markant complex in het ensemble is de RK Engelbewaarderkerk met pastorie, kerkhof en school aan het westelijke uiteinde. De lintbebouwing ten westen van de Gemene is zeer wisselend van historische kwaliteit. De waardevolle historische objecten zijn de identiteitsdragers binnen het lint.

43. Hazerswoude-Dorp, Rietveld

Los lint met boerderijen en voormalige daggelderswoningen langs de Rietveldse vaart, de middeleeuwse ontginningsbasis voor het markante waterrijke gebied. De bebouwing staat markant vooraan op de diepe percelen. Het oostelijke deel van het ensemble bestaat uit het losse boerderijenlint langs het Rietveldsepad. Ook hier wordt het beeld bepaald door boerderijen van verschillende typen en ouderdom vooraan op diepe percelen, afgewisseld door weiden en sloten. Tevens bevindt zich langs deze weg een aantal markante betonnen bruggen, die hier kort na de Tweede Wereldoorlog zijn gerealiseerd (figuur 6.17).

Figuur 6.17. Het Rietveld bij Hazerswoude (foto: CeesJan Frank).

44. Hazerswoude-Rijndijk-Alphen aan den Rijn, Rijndijk-Hoorn

Boerderijenlint langs de dijk langs de Oude Rijn tussen Hazerswoude en Alphen aan den Rijn. Het lint bestaat uit een groot aantal boerenerven langs de zuidzijde van de weg en bij Hoorn enkele erven direct aan de Oude Rijn. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd. Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied goed herkenbaar gebleven.

45. Hazerswoude-Rijndijk, Rijndijk, west

Boerderijenlint langs de dijk langs de Oude Rijn, westelijke van Hazerswoude Rijndijk. Het lint bestaat uit een groot aantal boerenerven langs de zuidzijde van de weg. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied goed herkenbaar gebleven.

46. Hazerswoude-Rijndijk, Nieuw Werklust

Terrein van de voormalige Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust, ingeklemd tussen de Oude Rijn en de Rijndijk. Oorsprong mogelijk in de 17e eeuw, thans met grotendeels 19e- en vroeg 20e-eeuws industriecomplex. Op het terrein een groot cluster gebouwen, waaronder een woonhuis, kantoor, ovengebouwen, verschillende loodsen, schaftlokaal, fabriekshal en aan de Rijndijk een rij van vijf arbeiderswoningen. Het fabrieksterrein is opvallend gaaf en compleet bewaard gebleven; de bebouwing is merendeels als rijksmonument beschermd. Uniek ensemble, document van de vroegere bloeiende dakpannenindustrie in deze regio.

47. Koudekerk aan den Rijn, Dorpsstraat-Hoogewaard

Lintbebouwing langs de oude hoofdas in het dorp, parallel aan de Oude Rijn. De achtererven aan de zuidzijde grenzen aan het water. De historische bebouwing bestaat uit een mix van representatieve dorpse woonhuizen, voormalige boerderijen en bijzondere artefacten, zoals de Hervormde kerk, de voormalige dorpsschool, het kasteelterrein van Groot Poelgeest en het ensemble rond de ophaalbrug over de Oude Rijn. Aan de Hogewaard behoort de begraafplaats binnen het ensemble.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied ondanks verdichting herkenbaar gebleven (figuur 6.18).

Figuur 6.18. Dorpsensemble bij de brug in Koudekerk aan den Rijn (foto: CeesJan Frank).

48. Koudekerk aan den Rijn-Alphen aan den Rijn, Lagewaard-Landlustweg

Boerderijenlint langs de vroegere Lagewaardscheweg en de Landlustweg, de zuidelijke kade langs de Lagewaardsche polder. Het lint bestaat uit een groot aantal boerenerven langs de noordzijde van de weg en enkele direct aan de zuidzijde. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijk- en kadestructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied zeer goed herkenbaar gebleven.

49. Koudekerk aan den Rijn-Hondsdijk

Boerderijenlint langs de dijk westelijk van Koudekerk aan den Rijn. Het lint bestaat uit een groot aantal boerenerven langs de noordzijde van de weg. De boerderijen zijn georiënteerd op de Oude Rijn. Op de erven diverse langhuisboerderijen met bijgebouwen, waarvan sommige met 17e/18e-eeuwse oorsprong. Ook jongere boerderijtypen zijn vertegenwoordigd.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied goed herkenbaar gebleven.

50. Zwammerdam, Dorpsuitbreiding

Eerste naoorlogse dorpsuitbreiding van Zwammerdam (1954-1955) aan de zuidrand van het dorp. Eenvoudige opzet met blokken geschakelde eengezinswoningen in halfopen verkaveling in min of meer orthogonaal stratenpatroon. De woningen zijn vormgegeven in een sobere traditionalistische stijl. Het ensemble is wat betreft de structuur en het oorspronkelijke bebouwingsbeeld goed bewaard gebleven.

51. Zwammerdam, Lindehovestraat

Lintbebouwing langs de dijk van de Oude Rijn, tegenover de dorpskom van Zwammerdam, en daarmee ooit in directe verbinding staand via de vroegere brug. De bebouwing bestaat uit een aaneengesloten lint aan de zuidzijde, met een mix van woon- en bedrijfspanden, in relatie tot de Oude Rijn. Aan de noordzijde een losse lintbebouwing, bestaande uit boerderijen en enkele representatieve woningen.

Het ensemble is illustratief voor de oudste bebouwingsstructuren in de gemeente, waar zich het eerst bebouwing ontwikkelde langs de dijkstructuren. In dit lint is het agrarische karakter van het gebied eveneens herkenbaar gebleven.

52. Zwammerdam, Oude kern

Historische dorpskern van Zwammerdam, bestaande uit centrale plein en naar verschillende windrichtingen uitwaaiende bochtige straatjes met een compacte, grotendeels historische bebouwing. In de structuur is het vroegere knooppunt bij de brug over de Oude Rijn nog goed herkenbaar. In het gebied bleven historische verkavelingsstructuren bewaard. Diverse huizen van het smalle, diepe type, sommige van aanzienlijke ouderdom. Tot het ensemble behoort ook de omgeving van de middeleeuwse dorpskerk. Het ensemble valt op door de gaafheid van de structuur en het bebouwingsbeeld (figuur 6.19).

Figuur 6.19. Dorpsbeeld in het hart van Zwammerdam (foto: CeesJan Frank).

53. Zwammerdam, Vinkebuurt

Eenvoudige dorpsuitbreiding uit de naoorlogse periode (circa 1960) aan de noordwestkant van Zwammerdam. De uitbreiding bestaat uit lange blokken geschakelde eengezinswoningen in een halfopen verkaveling, met veel ruimte voor groen en een geïntegreerde waterpartij. Opvallend is de schuinsgewijze situering van de woningblokken aan de Vinkebuurt. Aan de Buitendorpstraat is er een groenzone met onderwijsvoorzieningen. Het ensemble verenigt zo, ondanks de beperkte omvang, verschillende elementen, die bijzonder kenmerkend zijn voor de vroege naoorlogse stedenbouw.

6.4 Waardering bouwkunst en stedenbouw

6.4.1 Bouwkunst: toelichting op de waarderingskaart (kaartbijlage 2b)

De inventarisatie van de historische bouwkunst in de gemeente Alphen aan den Rijn bevat de objecten met zeer hoge, hoge, middelhoge en basiserfgoedwaarden. Uit het grote aantal objecten in de inventarisatie spreekt de relatief hoge kwaliteit van de bebouwing in de kernen en het buitengebied. In alle kernen zijn ook bijzondere bebouwingsensembles geïnterpreteerd.

De in de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen objecten hebben op de zes gebruikte criteria tenminste overwegend positief gescoord. De vier verschillende waarden-schaalniveaus kunnen als volgt worden gedefinieerd:

1. Zeer hoge erfgoedwaarde of monumentwaarde (Z)

Deze objecten scoren op de zes criteria hoog. Het betreft zeer hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles), die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Alphen aan den Rijn en daarin gelegen kernen en karakteristieke gebieden.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans zeer groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. Integrale instandhouding is zeer gewenst. De zeer hoge erfgoedwaarde kan ook als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren / uitbreiden van de gemeentelijke monumentenlijst dan is dit dé topcategorie, die voor bescherming in aanmerking komt en waaruit geselecteerd kan worden. Bestaande gemeentelijke en rijksmonumenten behoren ook tot deze hoogst scorende categorie.

2. Hoge erfgoedwaarde of potentiële monumentwaarde (H)

Deze objecten scoren op de zes criteria vrij hoog. Het betreft hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk belang zijn voor de gemeente Alphen aan den Rijn en daarin gelegen kernen en karakteristieke gebieden.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. Integrale instandhouding is wenselijk. De hoge erfgoedwaarde kan ook als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren / uitbreiden van de gemeentelijke monumentenlijst dan is ook dit een categorie objecten, waaruit geselecteerd kan worden.

3. Gemiddelde of beeldbepalende erfgoedwaarde (M)

Deze categorie scoort vooral bij de criteria architectuurhistorische waarden, gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid wat lager dan de categorieën 1 en 2, vaak vanwege de wijzigingen aan details. Verder betreft het onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege voornamelijk positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van belang zijn voor de gemeente Alphen aan den Rijn en de daarin gelegen kernen en karakteristieke gebieden. Deze waarden zijn vooral van belang vanwege hun positieve effect op de ruimtelijke omgeving door hun hoofdvorm en gevelbeeld.

4. Basis- of beeldondersteunende erfgoedwaarde (B)

De laagste categorie is voornamelijk wat betreft de hoofdverschijningsvorm goed herkenbaar gebleven; details of gevelindelingen kunnen verstoord zijn. Voorwaarde is dat er sprake is van een meer dan voldoende mate van herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en dat deze objecten een wezenlijk onderdeel vormen van één van de karakteristieke gebieden of ensembles. Deze objecten hebben vooral een beeldondersteunende waarde.

De waardering aan de hand van zes criteria is in de database verwerkt.

6.4.2 Gebouwen met bouwhistorische kwaliteiten

In de waarderingskaart zijn de gebouwen met een bouwhistorische verwachting gemarkeerd. Het gaat om beschermde en niet-beschermde gebouwen, waarvan op basis van beschikbare informatie uit bouwhistorische rapportages, redengevende beschrijvingen en inventarisatiegegevens bekend is of verwacht wordt dat er (intern) historische bouwconstructies en bouwsporen van belang en daterend uit de periode voor circa 1850 bewaard zijn gebleven. Ook via waarnemingen vanaf de openbare weg kunnen bouwhistorische kwaliteiten worden verondersteld, bijvoorbeeld zichtbaar in de aanwezigheid van hoge, steile kappen, gevels met oude bouwsporen, etc. Vaak gaan deze oude waarden echter verscholen achter veel jongere gevels, zodat ze weinig zichtbaar zijn en bij herstel en transformatie van gebouwen niet goed op het netvlies staan. Het gaat om gebouwen, die tot de oudste bouws substantie in de gemeente Alphen aan den Rijn behoren.

In het buitengebied betreft het vooral de oudere agrarische bebouwing, de grote historische boerderijen en de schuren, waarvan sommige belangwekkende houtconstructies uit de 17e en 18e eeuw bezitten. Ook de bebouwing op kasteel- en buitenplaatsen kunnen een bouwhistorische verwachting bezitten. In de kernen van Alphen, Boskoop, Zwammerdam, Koudekerk en Hazerswoude Dorp geldt een bouwhistorische verwachtingswaarde voor de oudere bouws substanties in het bijzonder voor de relictten van de 17e- en 18e-eeuwse woon- en werkhuisen en boerenwoningen in de oudste delen van de nederzettingen. In een aantal gevallen zijn objecten, die jonger dan 1850 worden gedateerd, toch als bouwhistorisch interessant geduid, omdat mogelijk er oudere restanten aanwezig zijn.

Let wel, de bouwhistorische verwachtingswaarde 'voor 1850' heeft een signaalfunctie: de betreffende panden behoren tot de oudste in de gemeente en verdienen daarom extra alertheid. Immers, ook gebouwen van jongere datum kunnen belangrijke bouwhistorische waarden bezitten.

De gebouwen met een bouwhistorische verwachting zijn alle ook getoetst aan de hand van de waarderingscriteria en in één van de drie orden ondergebracht. Het kan zowel beschermde als onbeschermde gebouwen betreffen. Het betreft dus een extra gewaardeerde kwaliteit binnen de totale inventarisatie (figuur 6.20). Omwille van de leesbaarheid van de kaart en de vaak kleine vlakjes op de kaarten is deze informatie alleen raadpleegbaar via het GIS of de database. Daardoor kan deze informatie bij zelfstandig gebruik van het GIS vanuit dat GIS wel zichtbaar worden gemaakt.

Figuur 6.20. Bebouwing met bouwhistorische waarden in Koudekerk aan den Rijn (foto: CeesJan Frank).

6.4.3 Waardering (steden)bouwkundige ensembles

In de cultuurhistorische waardenkaart is een aantal bijzondere '(steden)bouwkundige' ensembles geselecteerd. Binnen de component bouwkunde/stedenbouw is de selectie in eerste instantie gedaan van uit dit historisch (steden)bouwkundige perspectief. In het bijzonder gaat het om (steden)bouwkundige historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, lintstructuren), waarin karakteristieke historische bebouwing een prominente rol speelt of waarin een bijzonder kenmerkend stedenbouwkundig ontwerp herkenbaar is.

In het onderstaand overzicht is de waardering van de ensembles in detail weergegeven. De kolommen W1 tot en met W5 verwijzen naar de onderstaande criteria.

1. het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en de ontwikkelingsgeschiedenis/historische gelaagdheid;
2. het belang van het gebied vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging, zichtlijnen, aanwezigheid van landmarks, etc.
3. de structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
4. de zeldzaamheid van het gebied (stedenbouwkundig/structuur), op gemeentelijk / regionaal niveau;
5. de dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

score	waardering
minimaal 4 x ++, 1 x +	Gebied / ensemble met zeer hoge waarde
minimaal 2 x ++, 2 x +, 1 x 0	Gebied / ensemble met hoge waarde
minimaal 4 x +, 1 x 0	Gebied / ensemble met gemiddelde waarde

Waardering van ensembles

In het onderstaande overzichtelijk is de waardering van de ensembles in detail weergegeven:

Object	Gebied	Plaats	W1	W2	W3	W4	W5	W
1	Dorpsstraat-Dorpskerk	Aarlanderveen	++	++	++	+	++	Z
2	Noordeinde-Dorpsstraat	Aarlanderveen	++	+	0	+	+	M
3	Machineweg	Aarlanderveen	+	+	+	+	+	M
4	Ambonstraat	Alphen ad Rijn	+	++	+	+	++	H
5	Bonifaciuscomplex	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	
6	Burgemeester Visserpark en Bospark	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	Z
7	Concordiastraat	Alphen ad Rijn	++	+	++	+	++	H
8	De Costastraat e.o.	Alphen ad Rijn	+	+	++	+	+	M
9	Gnephoek-Oudshoornseweg	Alphen ad Rijn	++	++	+	++	++	Z
10	Hazeveld	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	Z
11	Hoofdstraat	Alphen ad Rijn	++	+	+	+	++	H
12	Jan Pietersz. Coenlaan	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	+	Z
13	Julianastraat	Alphen ad Rijn	++	+	+	+	++	H
14	Kortsteekterweg	Alphen aan den Rijn	++	+	++	+	+	H

Object	Gebied	Plaats	W1	W2	W3	W4	W5	W
15	Marthastichting	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	Z
16	Oudshoornseweg	Alphen ad Rijn	++	++	+	++	++	Z
17	Planetenbuurt	Alphen ad Rijn	+	++	+	+	0	M
18	Raadhuisstraat, lint	Alphen ad Rijn	++	++	+	+	+	H
19	Ridderbuurt	Alphen ad Rijn	++	+	++	+	+	Z
20	Rijnkade-Van Mandersloostraat	Alphen ad Rijn	++	+	+	+	++	H
21	Het Rode Dorp	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	
22	Stationsstraat	Alphen ad Rijn	++	++	++	++	++	Z
23	Toussaintplein-Vondelstraat	Alphen ad Rijn	++	+	+	++	+	H
24	Van Boetzelaerstraat	Alphen ad Rijn	++	++	++	+	++	Z
25	Dorpsstraat	Benthuisen	++	+	+	+	++	H
26	Hogeveenseweg	Benthuisen	++	+	+	+	+	M
27	Berkenweg	Boskoop	+	+	+	+	0	M
28	Biezen	Boskoop	++	++	+	+	++	H
29	Burgemeester Colijnstraat	Boskoop	++	++	++	++	++	Z
30	Goudse Rijweg Midden	Boskoop	+	+	+	+	0	M
31	Goudse Rijweg Noord	Boskoop	+	+	++	+	0	M
32	Goudse Rijweg Zuid	Boskoop	+	++	+	+	++	H
33	Julianastraat	Boskoop	++	+	+	+	+	H
34	Kern bij Hefbrug	Boskoop	++	++	+	++	++	Z
35	Reijerskoop	Boskoop	++	++	++	+	++	Z
36	Rozenlaan	Boskoop	++	++	++	+	++	Z
37	Tuinstraat	Boskoop	+	+	++	+	+	M
38	Voorkade-Nieuwstraat	Boskoop	++	++	++	++	++	Z
39	Wilhelminalaan	Boskoop	++	++	++	+	+	H
40	Zijde	Boskoop	++	++	+	+	+	H
41	Burgemeester Warnarskade	Hazerswoude	++	+	++	+	+	H
42	Dorpsstraat-Dorpskerk	Hazerswoude	++	+	+	+	++	H
43	Rietveld	Hazerswoude	++	+	++	+	+	H
44	Rijndijk-Hoorn	Hazerswoude Rijn- dijk / Alphen ad Rijn	++	++	+	++	++	Z
45	Rijndijk-West	Hazerswoude	++	+	+	+	+	M
46	Nieuw Werklust	Hazerswoude	++	++	++	++	++	Z
47	Dorpsstraat-Hoogewaard	Koudekerk	++	++	+	++	++	Z
48	Lagewaard-Landlustweg	Koudekerk / Alphen ad Rijn	++	++	+	++	++	Z
49	Hondsdijk	Koudekerk	++	++	+	+	++	H
50	Dorpsuitbreiding	Zwammerdam	+	+	+	+	+	M
51	Lindehovestraat	Zwammerdam	++	+	++	+	+	H
52	Oude kern	Zwammerdam	++	++	++	++	++	Z
53	Vinkebuurt	Zwammerdam	+	+	++	+	+	M

Definitie waarden stedenbouwkundige ensembles

Stedenbouwkundig waardevol gebied 'zeer hoge waarde' (1)

De historische situatie is goed herkenbaar en de historische zeggingskracht is zeer hoog. Deze gebieden kunnen binnen de gemeente als zeldzaam worden beschouwd en ogen in structuur en (oorspronkelijk) bebouwingsbeeld gaaf. Het stedenbouwkundige ensemble is zeer duidelijk een weerslag van de plaatselijke historische ontwikkeling van de gemeente Alphen aan den Rijn. Het gebied draagt in hoge mate bij aan de identiteit van de gemeente. In potentie beschermd dorpsgezicht.

Stedenbouwkundig waardevol gebied 'hoge waarde' (2)

De historische situatie is redelijk gaaf. Er is een hoge mate van zeggingskracht. Het stedenbouwkundige ensemble is duidelijk een weerslag van de plaatselijke historische ontwikkeling, zowel in structuur als bebouwingsbeeld. Mogelijk is er zeldzaamheidswaarde op lokaal niveau. Het gebied draagt bij aan de identiteit van de gemeente, hoewel de samenhang op onderdelen vertroebeld kan zijn.

Stedenbouwkundig waardevol gebied 'middelhoge waarde' (3)

De historische situatie is nog redelijk gaaf en vooral in de structuur goed herkenbaar als onderdeel van de plaatselijke historische ontwikkeling. Het draagt bij aan de identiteit van de gemeente, hoewel het karakter op onderdelen verstoord kan zijn en er geen sprake is van een hoge cultuurhistorische waarde of grote zeldzaamheid.

7 Een integrale benadering (kaartbijlage 3)

7.1 Inleiding

In de eerdere hoofdstukken in dit rapport zijn de landschappelijke en gebouwde onderdelen grotendeels gescheiden van elkaar behandeld. In de praktijk vormen ze echter vaak onderdelen van één systeem en horen ze bij elkaar, zoals windmolens bij molenboezems, polders en weteringen. Bij het gebruik van de databestanden die bij dit rapport gevoegd zijn kunnen kaartlagen van landschap en bouwkunst gecombineerd worden, en worden verbanden sneller duidelijk. Vanwege de hoeveelheid af te beelden informatie hebben we op de kaartbijlagen bij dit rapport die twee aspecten niet samengevoegd (zie ook § 2.6).

Een tweede manier om verbanden duidelijk te maken, is het samenstellen van een ensemblekaart waarop – op het schaalniveau van grotere gebieden – duidelijk wordt gemaakt waar de historisch-ruimtelijke verbanden tussen het gebouwde en het landschappelijk erfgoed nog heel goed herkenbaar zijn. Op kaartbijlage 3 hebben we de ensembles afgebeeld, en hieronder lichten we ze nader toe. Voor details verwijzen we naar de toelichtende hoofdstukken (hoofdstuk 3 tot en met 6). De individuele samenstellende onderdelen die tot deze ensemblewaardering hebben geleid, zijn op de sectorale waarderingskaarten 2a en 2b te vinden. Aan de hand van het GIS kunnen deze lagen door de gebruiker eenvoudig worden gecombineerd.

7.2 Landschapswaardering

De landschappen van de gemeente Alphen aan den Rijn zijn per polder gewaardeerd. Wanneer er grote verschillen binnen één polder bestonden, zoals een onbebouwd en een bebouwd deel, hebben we het gebied in twee deelgebieden opgedeeld. Daarnaast zijn alle nog aanwezige historische elementen binnen de behandelde thema's gewaardeerd, evenals een aantal objecten van de themakaarten. Gebieden en elementen van gemiddelde, hoge en zeer hoge waarde zijn op de sectorale waarderingskaarten afgebeeld.

7.3 Naar een som der delen: stedenbouwkundige waardering

In de cultuurhistorische waardenkaart is een aantal bijzondere '(steden)bouwkundige' ensembles geselecteerd. Binnen de component bouwkunde/stedenbouw is de selectie in eerste instantie gedaan van uit dit historisch (steden)bouwkundige perspectief. In het bijzonder gaat het om (stedenbouwkundige) historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, lintstructuren, boerderijenlinten), waarin karakteristieke historische bebouwing een prominente rol speelt of waarin een bijzonder kenmerkend stedenbouwkundig ontwerp herkenbaar is.

In § 6.3.11 en § 6.4.3 worden de (steden)bouwkundige ensembles beschreven en gewaardeerd. Een aantal ervan valt samen of bevindt zich binnen bijzondere landschappelijke gebieden of ensembles, zoals de oude linten in de dorpen en de boerderijenlinten langs de Oude Rijn.

7.4 De integrale ensembles

7.4.1 Hogewaard – Lagewaard

De Hondsdijkse Polder, Lagenwaardse Polder en Polder Gnephoek vormen met het bijbehorende lint een gaaf geheel met een vrijwel intacte polderverkaveling en linten met een dichte hoeveelheid aan waardevolle bebouwing, die tezamen een bouwkunstensemble vormen. Groot Poelgeest is als kasteelterrein een bijzonderheid in het gebied. De Vrouwengeestpolder is als droogmakerij, die landschappelijk een gescheiden ontwikkeling is, van het ensemble uitgezonderd.

7.4.2 Vierambachtspolder

De Vierambachtspolder is weliswaar deels bebouwd met de wijken Oudshoorn, Ridderveld en Zegersloot, maar door de landschappelijk zorgvuldige afscheiding is daar in de Ridderbuurt weinig van te merken. De fijne verkaveling achter het waardevolle lint is nog goeddeels intact, evenals de wegen- en waterlopenstructuur.

7.4.3 Aarlanderveen – veenontginning en droogmakerijen

Het grootste integrale ensemble van Alphen aan den Rijn in oppervlakte is Aarlanderveen. Daartoe rekenen we het bebouwingslint langs de Oude Rijn, de aangrenzende veenontginning, het dorpslint van Aarlanderveen en de aangrenzende droogmakerijen. Door beperkte verstedelijking en relatief geringe aanpassingen in de landschappelijke structuur komen de nederzettingen in het landschap nog goed tot hun recht en is het landschap op zichzelf ook nog gaaf. Aan de Machineweg bevindt zich nog een gaaf gemaalensemble naar het Aarkanaal. Van vroeger datum is de unieke molenviergang die zich in het gebied bevindt.

7.4.4 Boskoop

Tot het ensemble Boskoop hebben we het gebied gerekend dat al vóór de Tweede Wereldoorlog voor de sierteelt werd gebruikt, en waar we derhalve ook nog vroegere overblijfselen van deze teelten vinden. Het gaat dan om de waardevolle bebouwingslinten, maar ook om de percelering met sloten, houtakkers en daaraan gelegen binnensloten. Binnen het veenweidelandschap gaat het om een bijzondere combinatie van structuren en objecten. Doordat de verstedelijking voornamelijk in zuidwestelijke richting heeft plaatsgevonden, is het teeltlandschap nog goeddeels agrarisch.

7.4.5 Rietveld

In het zuiden van de vroegere gemeente Alphen aan de Rijn bevindt zich Rietveld, een bijzonder boerderijlint dat voornamelijk over het water wordt ontsloten. In het oostelijk deel is er een ontsluiting via het Rietveldsepad. Door het aanwezige historisch groen, de karakteristieke bebouwing en de gave verkaveling is er een verstild ensemble ontstaan, niet ver van de N11 (figuur 7.1).

7.4.6 Hazerswoudse Droogmakerij

In bovenstaande ensembles komen vooral de middeleeuwse agrarische veenontginningen aan bod. Er zijn echter ook droogmakerijen in de gemeente Alphen aan den Rijn waar landschap en bouwkunstensembles elkaar versterken. Dat is vooral het geval bij de Hogeveenseweg, waar een oud bebouwingslint aan de noordzijde nog fraai overgaat in de uitgestrektheid van het

droogmakerijlandschap, met zijn kenmerkende structuur met tochten. Het ensemble is aan de zuidzijde verstoord door herinrichting van het landschap aldaar (Bentwoud).

Figuur 7.1. Integraal ensemble Rietveld (foto: CeesJan Frank).

7.4.7 Rijndijk-West

Door de aanleg van de spoorlijn en de N11 is er van ononderbroken integrale ensembles ten zuiden van de Oude Rijn maar in beperkte mate sprake. Ten westen en oosten van Hazerswoude-Rijndijk bevinden zich gebieden waar de combinatie van een monumentaal bebouwingslint en het achterliggende slagenlandschap toch nog een integraal ensemble oplevert. De beperkte zichtbaarheid van de infrastructuur vanuit het lint levert een positieve bijdrage aan dit ensemble.

7.4.8 Rijndijk-Oost

Ten oosten van Hazerswoude-Rijndijk speelt hetzelfde als ten westen (zie § 7.2.7), met dien verstande dat de diepte van de percelen hier nog kleiner en het ensemble dus nog kleiner is. Omdat er geen sprake is van verstedelijking achter het lint, waren we toch van mening dat het aanmerken als integraal ensemble hier nog gerechtvaardigd is.

7.4.9 Polder Middelburg

Een betrekkelijk gaaf voorbeeld van een jonge droogmakerij is de polder Middelburg. De verkaveling en de dooradering met sloten zijn hier nog merendeels intact. Aan de zuidwestzijde bevindt zich enige waardevolle bebouwing.

8 Erfgoedthema's

8.1 Inleiding

In de jaren 60 van de vorige eeuw verscheen een interessante reeks onder de titel 'Kent U ... ook zó?', waarbij op de puntjes steeds een provincienaam stond ingevuld. De reeks schetst het karakter van de provincie en de plaatsen daarin op dat moment. Economie en ontwikkeling/ vooruitgang hebben een belangrijke plek in deze boekjes, zoals de maatschappelijke tendens toen ook was. We citeren hier letterlijk hoe de gemeente Alphen aan den Rijn aan de orde komt, inclusief de vragen die de auteur zichzelf stelde:

Alphen aan de Rijn

Vroeger de Romeinse versterking Albinianae, thans een dorp van 27.000 inwoners en in oppervlakte een der grootste Zuidhollandse gemeenten. Alphen a.d. Rijn: men denkt bij die naam allereerst aan de reuzensnavel van de toekan, handelsmerk van Avifauna, grootste trekpleister van de plaats. (Behalve onderwijzers: die denken vast 't eerst aan uitgeverij Samsom²²⁸).

Langs de Oude Rijn de dynamiek van scheepswerven, betonfabrieken, pannebakkerijen. Een vouwblad zegt van de plaats: "uniek gelegen voor cultureel en intellectueel belangstellenden ten opzichte van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag". (Vanwege Avifauna? Het historisch museum? Het oude kerkje van Oudshoorn? Of vanwege Samsom?). Belangrijker nog: Alphen ligt vlak bij Braassemermeer, Westeinder- en Nieuwkoopse Plassen. Bekend ook: de jaarlijkse LAURA-rit, meestal in juni – een rijwielvierdaagse voor natuurgenieters. En de eveneens jaarlijkse Hollandia-roeiwedstrijden op de Oude Rijn.

Boskoop

Lisse mag zijn Keukenhof hebben als presentatie van 85 kwekers, Boskoop aan de Gouwe heeft óók een gezamenlijke onderneming. Het is een siertuincentrum met de welluidende naam 'Florida' (Reyerskoop 142, het hele jaar open). Particulieren worden hier voorgelicht over tuinaanleg en –inrichting (en kunnen uiteraard ter plaatse de aanbevolen bomen, struiken, rozen kopen). Een flink stuk propaganda voor de plaatselijke cultures, een dergelijk centrum. Wie in dit walhalla van sierheesters, azalea's en rozen niet slaagt, slaagt nergens.

Op de lijst van toeristische plaatsen komt Boskoop nauwelijks of niet voor. Maar wat deert het de doe-het-zelf-tuinder? (Of de hengelaar: de viswateren van Boskoop zijn talrijk en uitstekend).

²²⁸ De uitgeverij Samsom werd in 1882 opgericht door Nicolaas Samsom (1844-1917), zoon van een leerlooier, ten behoeve van de gemeente-administratie. Zie: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/samson>

Uit dit overzicht halen we al twee thema's die we hier verder in detail zullen belichten, namelijk de Oude Rijn als 'lint van ontwikkeling' en de sierteelt van Boskoop die het landschap al eeuwen – in verschillende vorm en mate - bepaalt. Daar aan toe voegen we voor dit project datgene waar men in de jaren van vooruitgang minder graag op terugkeek: de sporen en structuren van oorlog en defensie in de gemeente Alphen aan den Rijn, tussen de late middeleeuwen en de Tweede Wereldoorlog.

8.2 Oorlog en defensie (kaartbijlage 4a)

8.2.1 Late Middeleeuwen

De enige laatmiddeleeuwse structuren ten aanzien van het thema 'oorlog en defensie' waren de kastelen die zich op het gemeentelijk grondgebied bevonden, en die zonder uitzondering strategisch langs de Oude Rijn lagen. Het kasteel van Alphen lag direct ten zuiden van het Romeinse castellumterrein, en wordt in 1438 als *hofstede en husinge tot Alphen* in de schriftelijke bronnen genoemd. Jacob Coppier, opdrachtgever voor de aanleg van de Compierenade, bezat het in de vroege 16e eeuw. Het kasteel verdween vóór 1623, en op de vrijgekomen plek werd een nieuw buitenhuis gebouwd. De laatste resten van dit buiten verdwenen in de jaren 60 van de vorige eeuw.²²⁹

Een tweede kasteel moet in Zwammerdam hebben gestaan, maar daarover is veel onzeker. Kok vermoedt in navolging van Beunder wel dat het kasteel in een bocht van de dijk gelegen zou hebben. In die dijk werden tufsteenblokken aangetroffen.²³⁰

In Koudekerk lagen de kastelen Groot Poelgeest, Klein Poelgeest en Den Tol. Van het eerstgenoemde kasteel zijn binnen de omgrachting, die in de laatste eeuw vergroot lijkt te zijn, nog de restanten van een torentje aanwezig. Het laatste kasteel op deze plek werd vóór 1746 gesloopt.²³¹ Het huis Den Tol bestaat nog in zijn 19e-eeuwse opvolger, gebouwd op keldergewelven uit de 16e eeuw. Het middeleeuwse huis dateerde vermoedelijk uit het midden van de 13e eeuw. In de 17e eeuw werd het kasteel vervangen door een buitenhuis.²³² In hoeverre Klein Poelgeest in Koudekerk ook een verdedigbaar huis is geweest, is niet bekend.

In Hazerswoude zou het huis Rijnenburg een laatmiddeleeuws kasteel geweest zijn, gebouwd aan het eind van de 13e eeuw en verwoest in 1420. Op het kadastraal minuutplan is nog een ronde grachtenstructuur herkenbaar.²³³

In de 14e en 15e eeuw stond aan de Lutlike Rijn het kasteel Foreest, waarvan enkele archeologische waarnemingen bestaan. Andere kastelen waarover veel minder bekend is, met name ten aanzien van de verdedigbaarheid, zijn Stoopenburg, Leeuwen en Berendrecht II.²³⁴

8.2.2 Tachtigjarige Oorlog

In de Tachtigjarige Oorlog speelde de omgeving van Alphen aan den Rijn vooral een belangrijke rol tijdens het Leids Ontzet. De stad Leiden had in juni 1572 de zijde van de opstandelingen onder leiding van Willem van Oranje gekozen, zeer tegen de zin van de Spaanse koning Philips II en zijn landvoogd,

²²⁹ Kok, 2001, 37-38

²³⁰ Kok, 2001, 53

²³¹ Documentatie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

²³² Documentatie Streekarchief Rijnlands Midden, via www.streekarchiefrijnlandsmidden.nl

²³³ Sueur e.a., 2012, 42

²³⁴ Van Oosterom, 2015, 88

de hertog van Alva. Alva trachtte vanaf oktober 1573 Leiden te belekken met als doel de bevolking uit te hongeren en de stad te dwingen zich over te geven. Ondanks zware verliezen gaf men zich niet over. De watergeuzen, rebellen die zich hadden verbonden aan de opstand, staken in september 1574 echter de dijken bij Rotterdam en Capelle aan den IJssel door, zodat het polderland overstroomde. Door een combinatie van militaire actie en gunstige wind, waardoor het land verder onderliep, vluchtten de Spaanse troepen in de nacht van 2 op 3 oktober 1574.

Wat we aantreffen aan (grotendeels niet meer zichtbare) structuren heeft met dit ontzet te maken. Zo liet Willem van Oranje in het voorjaar van 1574 een schans bij de Gouwesluis aanleggen, die in mei door de Spanjaarden werd veroverd.²³⁵ Opgenomen hebben we bovendien het hiervoor besproken geïnundeerde gebied, zuidelijk van de Oude Rijn en westelijk van de Gouwe (figuur 8.1).²³⁶

Figuur 8.1. Verbeelding van het Leids Ontzet en het doorsteken van de Landscheiding, waardoor het gebied voor Leiden geïnundeerd kon worden. Bovenaan zien we Koudekerk, Hazerswoude en Benthuisen (bron: Universiteit Leiden).

Kok verwijst verder nog naar een verdwenen schans uit de Tachtigjarige Oorlog te Alphen, waarvan op een kaart uit 1631 nog het *Schansvelt* aangegeven zou staan. Daarnaast noemt hij nog verdwenen schansen nabij de buitenplaats Brittenrust.²³⁷ Ook noemt hij de schans te Zwammerdam, maar

²³⁵ Kok, 2001, 38

²³⁶ Arentz, 2000

²³⁷ Kok, 2001, 38

geeft aan dat de ligging ondanks allerlei suggesties onbekend is.²³⁸ Bij Aarlanderveen zouden in 1575 twee kleine schansen zijn aangelegd, vermoedelijk ook in relatie tot het Leids Ontzet.²³⁹

8.2.3 Oude Hollandse Waterlinie

Naar aanleiding van de succesvolle inundaties tijdens het Leids Ontzet werd in de tweede helft van de 17e eeuw gekozen voor een waterlinie ter bescherming van de Hollandse steden. Daarbij werd een zone tussen het rivierengebied en Zuiderzee gekozen waarin schansen werden gelegd, bestaande vestingsteden werden 'hergebruikt' en bovenal een infrastructuur voor het inunderen van grote poldergebieden werd aangelegd. De keuze daarvoor werd tijdens de oorlogshandelingen gemaakt vanuit het hoofdkwartier van prins Willem III (1650-1702), de achterkleinzoon van de hiervoor genoemde Willem van Oranje, tussen Nieuwerbrug en Bodegraven. Het Staatse leger hield vervolgens stand, en de linie zou model komen staan voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Grebbelinie en de IJssellinie.²⁴⁰ Uit onderzoek is gebleken dat het inundatiegebied in tweede instantie veel groter is geweest dan algemeen wordt gedacht. Waar eerder het beeld was dat het water niet verder westelijk was gekomen dan het splitsingspunt van Meije en Rijn (deel uitmakend van de 3e kom), wordt er inmiddels vanuit gegaan dat de inundatie zelfs tot aan de Gouwe en Aar, aan weerszijden van de Oude Rijn, is gekomen.²⁴¹ Andere bronnen spreken over een noordelijke begrenzing bij de Rijn, dus niet naar de Aarlanderveense zijde, hetgeen gezien de waterstaatkundige situatie logischer lijkt.²⁴²

Het water stroomde hier verder westelijk dan een keerkade die langs de Rijn en Meije liep en in 1673 werd verhoogd. Het gebied zou later nooit meer geïnundeerd worden.²⁴³

Langs de hoofddefensielijn lagen meerdere schansen, deels opgeworpen na december 1672, toen de Fransen dreigden over het ijs naar het westen te trekken. Hoogendoorn noemt een schans te Zwammerdam.²⁴⁴ De Fransen zakten echter door het ijs en hun poging strandde. Dit zou hebben plaatsgevonden in de oksel van Ziente en Meije, waar enige tijd later een schans werd aangelegd, Altelaat.²⁴⁵ Cartografische bronnen zijn er niet over bewaard gebleven, en ook in het veld vinden we er niets meer van terug.

Meer weten we over het fort aan de Goudse Sluys (figuur 8.2), bestaande uit een schans met 4 bastions en, in de Gouwe, een voorwerk met een gefortificeerd sluiseiland en een lunet. Op een kaart die van het fort gemaakt is, is duidelijk aangegeven dat het land oostelijk van de Gouwe onder water stond.²⁴⁶ De schans werd aangelegd na een oproep voor werkkrachten van 3 januari 1673. Bij de schans herinneren veld- en straatnamen nog aan de schans.²⁴⁷

Verder wordt nog gesproken over schansen in Aarlanderveen (langs de Ziente), te Boskoop (in de Biezen) en bij de brug over de Heimanswetering.²⁴⁸

²³⁸ Kok, 2001, 54

²³⁹ Kok, 2001, 69

²⁴⁰ Hoogendoorn, 2015

²⁴¹ Hoogendoorn, 2015, 5

²⁴² DaF-architecten, 2017

²⁴³ Hoogendoorn, 2015, 8-9

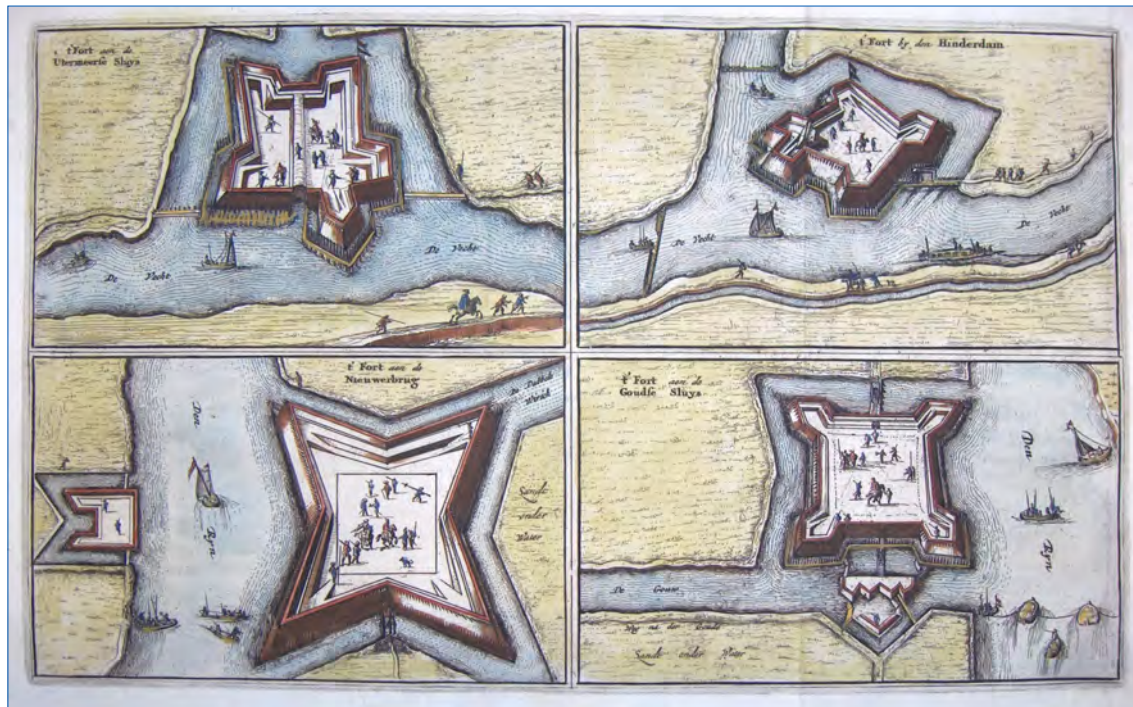
²⁴⁴ Hoogendoorn, 2015, 18

²⁴⁵ Schriftelijke mededeling Nico Moen; Kok, 2001, 69

²⁴⁶ Hoogendoorn, 2015, 18

²⁴⁷ Kok, 2001, 38

²⁴⁸ Hoogendoorn, 2015, 18; Kok, 2001, 80

Figuur 8.2. Forten van de Oude Hollandse Waterlinie, waaronder die aan de Goudse Sluys (rechtsonder) (bron: Lambert van den Bos, *Tooneel des Oorlogs*, 1675).

8.2.4 Tweede Wereldoorlog

Tussen 10 mei 1940 en 1943 was er weliswaar sprake van incidenten, maar van continue gewapende conflicten was toch geen sprake. Een uitzondering daarop vormde het bombardement op Koudekerk en Hazerswoude op 14 mei 1940, waardoor 25 doden vielen en delen van de dorpen in puin lagen. Doel van de bommenwerpers was een Nederlandse militaire colonne geweest.²⁴⁹ Hetzelfde gebeurde te Alphen, waar op een colonne militaire voertuigen gemikt werd.²⁵⁰

Ten aanzien van ruimtelijke veranderingen die het gevolg zijn van de Tweede Wereldoorlog speelt vooral de aanleg van de Vordere Wasserstellung een rol. Deze verdedigingslijn, 30-50 kilometer achter de duinen, werd aangelegd door de Duitse bezetter als eerste verdedigingslinie achter de Atlantikwall, er van uitgaand dat de geallieerden via de westkust zouden proberen West-Europa te bevrijden. De stelling bestond uit een tankval, deels aangelegd door bestaande weteringen te verbreden, met daarlangs een mijnenveld. Daar lagen antitankmijnen en antipersoneelsmijnen. Het mijnenveld Panther-Rose in de polder Rietveld zou zijn aangelegd op 18 december 1943. Het werd op 16 juni 1945 geruimd door Duitse krijgsgevangenen.²⁵¹ De zone met mijnen en tankvallen hebben we op de kaart gezet, waarbij niet bekend is of zich overal mijnen bevonden. Nabij de tankvallen lagen ook loopgraven en prikkeldraadversperringen. Ten zuiden van de Hoogeveenseweg en in de vorm van de Alphense Wetering zijn nog tankvallen bewaard gebleven. Ook lagen er meerdere kazematten, waarvan er één langs het spoor bewaard gebleven is. Verder liggen de restanten van een *field gun emplacement* van de Vordere Wasserstellung op de hoek Hoogeveenseweg/Noordeinde.

²⁴⁹ Mey, 2010

²⁵⁰ Van Oudheusden, 2010, 11

²⁵¹ Van Oudheusden, 2010, 43

De Lagewaardse brug in de Gnephoek werd van gecamoufleerde betonblokken voorzien. Deze konden worden gebruikt om een wegversperring op te werpen. Ook de huizen naast de brug werden gesloopt. De brug was van strategisch belang in het geval van een geallieerde kustlanding.²⁵²

8.3 Oude Rijn en kernen (kaartbijlage 4b)

8.3.1 Oude Rijnzone

Inleiding

Zoals we hiervoor al meerdere malen besproken hebben vormt de Oude Rijn al meer dan twee millennia de kloppende ader van de omgeving van Alphen aan den Rijn. Het is dan ook niet verwonderend dat langs deze structuur de elite zijn buitenplaatsen aanlegde, in een tijd dat er behoefte aan ontstond. Deze elite, kapitaalkrachtige burgers, was afkomstig uit de twee steden Leiden en Utrecht.

De ontwikkeling van een buitenplaatslint

De opkomst van de buitenplaatscultuur in de 17e eeuw is het gevolg van een complex samenspel van sociaal-economische factoren. Bepalend daarbij waren onder meer de sterke economische groei, het ontstaan van de Republiek, de komst van kennis en geld uit de zuidelijke Nederlanden, een toenemend zelfbewustzijn en een groeiend stedelijk patriciaat. Leiden groeide daarbij fysiek, Utrecht vooral cultureel.²⁵³ Daarbij komt dat de stedelijke burgerij op het platteland al in de 15e eeuw kapitaalkrachtiger was dan de adel en geestelijkheid. Steden kochten vanaf de 16e eeuw ook heerlijkheden aan voor politieke invloed. Stedelingen investeerden bovendien in turfwinningprojecten, onder meer in Hazerswoude en Zwammerdam.²⁵⁴

Door die stedelijke dominantie werd de rurale plattelandseconomie versneld opgenomen in de stedelijke experteconomie. Boerderijen werden daardoor een interessant beleggingsobject. Daarmee was de basis voor het verblijven op het platteland gelegd.²⁵⁵

In de 17e eeuw ontwikkelde zich vooral tussen Leiden en Woerden een zone van buitenplaatsen, merendeels bestaande uit boerderijen en voor een klein deel uit oude hofsteden.²⁵⁶ Voorbeelden van die laatste categorie in de gemeente Alphen aan den Rijn zijn Stoopenburg, Rijnenburg, Groot Poelgeest, Klein Poelgeest, Den Tol, Foreest, Leeuwen, Hof te Alphen en Berendrecht II (zie ook de themakaart 'oorlog en defensie').²⁵⁷

Langs de Oude Rijn lagen er met zekerheid 126. Deze bestonden niet allemaal tegelijkertijd; we zien een toename vanaf 1600 (toen er 3 bestonden) naar 1770-1800 (een hoogtepunt met bijna 70 buitenplaatsen), en daarna een daling naar 1930, toen er nog slechts 9 over waren. Het zwaartepunt lag tussen Leiden en Alphen, met een aanzienlijk lagere hoeveelheid tot Bodegraven. Oostelijk daarvan zou pas bij De Meern de dichtheid weer toenemen. Na 1800 raakte het gebied

²⁵² 't Torentje, jaargang 3, nummer 4, november 2017

²⁵³ Van Oosterom, 2015, 68

²⁵⁴ Van Oosterom, 2015, 71

²⁵⁵ Van Oosterom, 2015, 71

²⁵⁶ Van Oosterom, 2015, 87

²⁵⁷ Van Oosterom, 2015, 88

tussen Alphen en Woerden als eerste leeg. Rond 1850 waren er nog slechts bij Leiden, bij Alphen en bij Utrecht nog enkele buitenplaatsen over.²⁵⁸

Een deel van de kastelen werd na een verwoesting in de middeleeuwen, zoals bij het beleg van Leiden in 1420, niet herbouwd. Andere werden wel hersteld. Al in de 15e eeuw bezaten veel Leidse patriciërsfamilies versterkte huizen buiten de stad. Na een verwoesting tijdens het beleg van Leiden in 1573 werden ze ditmaal wel allemaal hersteld, met een steeds verdere verschuiving van verdedigbaarheid naar comfortabel wonen. Daarna werden geen nieuwe verdedigbare huizen meer gebouwd en verschoof de tendens helemaal naar het 'buiten wonen'.²⁵⁹ De transformatie vond meestal gradueel plaats tussen het eind van de 16e eeuw en de tweede helft van de 17e eeuw. Veelal koos men aanvankelijk bij herbouw voor architectuur die aan kastelen deed denken, maar later werd wel voor eigen stijlen gekozen.²⁶⁰

Daarbij werden ook boerderijen in die trend meegenomen. Niet-lokale eigenaren bezaten in de ambachten Alphen, Aarlanderveen en Oudshoorn in 1514 al 92% van het land.²⁶¹ Al rond 1600 begon de ontwikkeling naar buitenplaatsen, d.w.z. naar een erfinrichting waarbij één gebouw of een deel van een gebouw voor verblijf van de stedelijke eigenaar was ingericht. Vermoedelijk is het merendeel van de buitenplaatsen zo al in de 17e eeuw ontstaan, maar ook daarna werden er wel 'heerenvoorhuizen' tegen bestaande boerderijen geplaatst.²⁶² In een aantal gevallen zien we later de loskoppeling van het buitenplaatsje van de agrarische context c.q. de bijbehorende boerderij.²⁶³ De komst van de trekschuit in 1664 heeft zeker een bijdrage aan de buitenplaatsontwikkeling geleverd.²⁶⁴

In veel gevallen koos men voor een sierlijke inrichting van het park rond het huis (figuur 8.3). Soms bezat men daarbij ook een overtuin, aan de buitendijkse zijde aan de Rijn. Bij verschillende buitens stond daar een koepel voor 'aangenaam verpozen'.

Slechts in een enkel geval werd een buitenplaats gesticht op een plek waar voordien geen bebouwing stond. Daar bestond dan wel de gelegenheid om qua parkaanleg flink uit te pakken. Voorbeelden zijn Brittenrust en Rijnoord onder Alphen en Withenlust bij Zwammerdam. Het waren deze buitenplaatsen die, mogelijk vanwege hun hoge onderhoudskosten, als eerste weer verdwenen.²⁶⁵

De stichting van buitenplaatsen was aanvankelijk nog een zaak van regionale elite (in ons gebied vooral de Leidse, maar ook de Amsterdamse), maar werd steeds meer een lokale aangelegenheid. Zo ontstond tussen 1750 en 1800 een nieuwe plattelandselite rond Alphen, Koudekerk en Oudshoorn. Die trend zette zich later door.²⁶⁶ Tegelijk investeerde het stedelijk patriciaat nog wel in bestuurlijke rechten. Interessant is dat vooral in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn veel predikanten een buitenplaats bezaten. Bovendien bleef het niet bij de elite uit de regio. Ook plantageeigenaren uit Suriname en ambtenaren uit Nederlands-Indië bezaten buitens in de gemeente.²⁶⁷

²⁵⁸ Van Oosterom, 2015, 86

²⁵⁹ Van Oosterom, 2015, 89-90

²⁶⁰ Van Oosterom, 2015, 99

²⁶¹ Van Oosterom, 2015, 102

²⁶² Van Oosterom, 2015, 103

²⁶³ Van Oosterom, 2015, 107

²⁶⁴ Van Oosterom, 2015, 223

²⁶⁵ Van Oosterom, 2015, 108

²⁶⁶ Van Oosterom, 2015, 119

²⁶⁷ Van Oosterom, 2015, 138

Figuur 8.3. Buitenplaats Brittenrust te Alphen, 18e eeuw (bron: Alphens.nl).

In de 19e en 20e eeuw ging het snel bergafwaarts met de buitenplaatsen, ook al zien we wel dat in deze periode de buitenplaatsen die bleven bestaan, veel belangrijker werden voor het opkomende lokale elitenetwerk.²⁶⁸ Vooral de ontwikkeling van industriële complexen op voormalige buitenplaatsen van die opkomende fabriekselite sprong in de vroege 20e eeuw in het oog.²⁶⁹ Bij Zwammerdam gebeurde dat niet, maar hadden boerderijen met zomerhuizen in de 19e eeuw de plaats van landhuizen ingenomen.²⁷⁰ Van de 126 buitenplaatsen zijn er 63 tussen 1750 en 1945 gesloopt en niet meer als buitenplaats herbouwd. Gebrek aan modernisering, een alternatief landgebruik (zoals industrieel gebruik) en het economisch voordeel van de verkoop van sloopmateriaal waren belangrijke oorzaken van het verdwijnen. Vaak werd er een boerderij voor teruggebouwd.²⁷¹ Slechts in zeer beperkte gevallen was er sprake van een herbestemming, zoals de koop in 1895 van de buitenplaats Rijnstroom door de Martha-stichting. Ook dat was echter geen waarborg voor behoud, want het huis verdween er in 1926.²⁷²

Op de themakaart hebben we de contouren van de buitenplaatsaanleg van de verschillende buitenplaatsen naar de situatie van 1832 aangegeven.

²⁶⁸ Van Oosterom, 2015, 222

²⁶⁹ Van Oosterom, 2015, 75

²⁷⁰ Van Oosterom, 2015, 78

²⁷¹ Van Oosterom, 2015, 110

²⁷² Van Oosterom, 2015, 115

Relicten van de buitenplaatscultuur

Zoals in het voorgaande al is beschreven is er veel van de historische buitenplaatscultuur in de gemeente Alphen aan den Rijn verdwenen. In een aantal gevallen leeft alleen in de straatnamen het vroeger ter plaatse aanwezige of nabij gelegen buiten voort, zoals het geval is met de buitens Brittenrust en Grijpenstein, beide in het Rode Dorp. Binnen de inmiddels dichte lintbebouwing langs de dijken in Alphen aan den Rijn staan evenwel hier en daar nog vroegere buitenhuizen overeind, nu getransformeerd tot woning, horecagelegenheid of kantoor. Voorbeelden zijn het vroeg 19e-eeuwse huis Vaartzicht aan de Wilhelminalaan en het aan dezelfde laan gelegen Overpost, een huis uit het begin van de 19e eeuw, nu een kantoor. Zuidelijker, aan de Gouwsluisseweg, staat het sterk verbouwde restant van het buiten Zoete Rust, flink in verval en nauwelijks meer herkenbaar als voornaam historisch buitenhuis. Veel gaver bewaard bleef Klein Raadwijk (Hoorn 101-105) waar het 18e-eeuwse landhuis en het vroegere koetshuis nog overeind staan en delen van de oude tuinaanleg herkenbaar zijn. Van Rust-en-werk resteert het grote herenhuis uit de late 19e eeuw, dat al sinds lang in gebruik is al restaurant van Avifauna. Ook in het vroegere Oudshoorn is de buitenplaatscultuur nog zichtbaar aan de Nuovaweg en de Oudshoornseweg (Villa Nuova, Rynoord, waarvan alleen het hek over is). Van het hierboven al genoemde Rijnstroom is het terrein, hoewel getransformeerd tot instellingstuin, herkenbaar gebleven. Hooge Boomen en Poelzicht zijn nog herkenbare buitenplaatshuizen in Hazerswoude. Alle huizen hebben gemeen dat ze oorspronkelijk op een representatieve plek aan het water waren gesitueerd, met zicht op de levendige rivier.

Industriële ontwikkeling

Zeker in de 16e eeuw was er al steen- en pannenfabricage in Koudekerk en Hazerswoude. Ook in Zoeterwoude, Leiderdorp, Oudshoorn en Alphen was dergelijke industrie al vroeg aanwezig. Met de stenen werden huizen gebouwd en wegen bestraat.²⁷³ Daarnaast waren er al vóór de vroege 19e eeuw (schelp)kalkbranderijen en -ovens, industriële molens (zaagmolens), scheepstimmerwerven en –makerijen en een vernis- en lakfabriek.²⁷⁴ Op de steenfabrieksterreinen waren ovens, vorm- en tasvelden, turfschuren voor de opslag van de brandstof en droogplaatsen.

Waar gebakken werd, werd ook klei gewonnen. Op grote schaal moet er in de omgeving van de Oude Rijn zijn afgekleid. Waar en wanneer precies hebben we niet exact in beeld; behoudens enkele verwijde sloten nabij Zwammerdam bestaan de overblijfselen vooral uit steilranden naar niet-afgegraven terrein, zoals bij de Steekterweg. Percelen lijken vooral gelijkmatig afgegraven te zijn, waardoor er landschappelijk op het eerste oog weinig van waarneembaar is en er in elk geval geen tichelputten ontstonden. Landschappelijk is de afticheling daarmee minder markant en zichtbaar. Het aftichelen van percelen kon al in de 17e eeuw afzonderlijk van het land zelf worden verkocht. Na het aftichelen werd de apart gezette teelaarde weer teruggestort, waarna landbouwkundig gebruik weer doorgang kon vinden.²⁷⁵ Op de kaart hebben we een kleine selectie van ontgronde percelen weergegeven, namelijk die, waarvan een vergunningaanvraag uit de 19e eeuw bewaard is gebleven en die relatief goed lokaliseerbaar was. Het aantal aangevraagde

²⁷³ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 128

²⁷⁴ Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van het kadaster, 1832

²⁷⁵ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 131

Hand-drawn map of a street layout in Amsterdam, showing a street named 'De Vissch' (The Fish) running north-south. The street is flanked by buildings. On the left side, from north to south, are: 'Steen Plaats Van de Heer Abraham Ter Borch', 'Steen Plaats Van Jacob van der Markt', 'Jacob van der Markt', and 'Jacob van der Markt'. On the right side, from north to south, are: 'Steen Plaats Van de Heer Abraham Ter Borch', 'Steen Plaats Van Jacob van der Markt', 'Jacob van der Markt', and 'Jacob van der Markt'. The street is labeled 'De Vissch' at the top and 'De Vissch' at the bottom. The map is oriented with North (Noord) at the top and South (Zuid) at the bottom. A scale bar at the bottom indicates distances in feet (10, 20, 30, 40, 50). The map is dated 1704.

²⁷⁶ Het AHN2 (Actueel Hoogtebestand Nederland, generatie 2) is een digitaal bestand met nauwkeurige hoogtemetingen, verricht vanuit een vliegtuig met laserapparatuur. Op basis van die data kunnen zeer nauwkeurige hoogtekaarten worden gemaakt

Buitenplaatsen en industriële ontwikkeling zijn al vroeg sterk met elkaar verbonden, vooral omdat voor beide ontwikkelingen een ligging aan het water wenselijk was en bovendien ook kapitaal noodzakelijk was om één en ander te kunnen oprichten. Al vroeg kenden kalkbranderijen en steenovens een combinatie met een buitenplaats, een fenomeen dat ook wel 'nijverheids-buitenplaatsen' wordt genoemd. In het Utrechtse zou de aanwezigheid van industrie de drijvende kracht achter buitenplaatsontwikkeling geweest zijn.²⁷⁷ Het concreet aantal buitenplaatsen dat voortkwam uit een industriële activiteit was volgens Van Oosterom heel beperkt.²⁷⁸ Wel werden combinaties van fabriek en buiten gesticht.²⁷⁹

Andersom speelde er wel een verband. In de tweede helft van de 18e eeuw was het steeds interessanter om buitenplaatsen te verkopen, omdat de grond gebruikt kon worden ter afkleining voor de baksteen- of dakpanindustrie. Bij de verkoop van buitenplaatsen werd concreet met dit voordeel geadverteerd. Bij minstens 6 buitenplaatsen rond Alphen bestaat er een verband tussen sloop en kleiwinning.²⁸⁰

De fabrikanten van betekenis zouden pas rond 1850 daadwerkelijk tot de elite gaan behoren, toen ze ook politieke macht en meer sociaal aanzien kregen.²⁸¹ Door deze ontwikkeling kregen de buitenplaatsen een zekere rol in het elitenetwerk en kon de onttakeling van het buitenplaatslandschap deels ook vertraagd worden.²⁸²

Op de themakaart hebben we de contouren van de fabrieksterreinen zoals ze in 1832 bestonden aangegeven, aangevuld met enkele fabrieksterreinen die pas na 1832 ontstonden. Veel waren er echter in 1832 al aanwezig. Naast de bedrijventerreinen horen ook de facto ook de afgegraven terreinen tot de industriële ontwikkeling langs de Oude Rijn. De exacte ligging en omvang van afgegraven gebieden is echter lastig systematisch in kaart te brengen. Daarvoor is een integraal en systematisch onderzoek nodig naar bijvoorbeeld vroege ontkleingsvergunningen, in combinatie met analyse van hoogtebeelden (AHN). Er zijn echter wel plekken aanwijsbaar waar klei afgegraven moet zijn, zoals tussen de Steekterweg en de spoorlijn Woerden – Leiden. Een verhoogd pad dat daar over een perceel westelijk van Steekterweg 17 loopt, zou nog het relict van een smalspoor kunnen zijn.²⁸³ Kijken we naar opvallende reliëfverschillen, dan zien we op grote schaal achter en binnen de bewoningslinten dergelijke hoogteverschillen, aan beide zijden van de Rijn.

Uiteindelijk zou de winstgevendheid van de fabrieken in de tweede helft van de 20e eeuw fors afnemen. In 2003 werd de laatste fabriek gesloten.²⁸⁴

²⁷⁷ Van Oosterom, 2015, 96

²⁷⁸ Van Oosterom, 2015, 108

²⁷⁹ Van Oosterom, 2015, 137

²⁸⁰ Van Oosterom, 2015, 112

²⁸¹ Van Oosterom, 2015, 137

²⁸² Van Oosterom, 2015, 223

²⁸³ Met dank aan H.J. Habermehl, Alphen aan den Rijn

²⁸⁴ Verhoef & Van 't Riet, 2013, 131

Relicten van de industriële ontwikkeling

Van de grote fabriekscomplexen uit het verleden zijn in de gemeente Alphen aan den Rijn weinig relictten overgebleven. Het vroegere industriële landschap langs de Oude Rijn met de vele steen- en pannenfabrieken met hun hoge fabrieksschoorstenen is goeddeels uit beeld verdwenen.

Wat nog wel resteert zijn de complexen met arbeiderswoningen, zoals die in het Rode Dorp, dat voor de sloop van de pannenfabriek Oosthoek een onvervalst fabrieksdorp was, waarbij de arbeiderswoningen direct onder de rook van hun fabriek woonden, binnen een eigen buurt met winkels, een school en kerk.

Op de themakaart is tevens een groot aantal grote en kleinere bedrijfsgebouwen opgenomen, variërend van kleine werkplaatsen tot (kaas)pakhuizen, korenmolens en relictten van allerlei bedrijvigheid langs de Oude Rijn, waaronder werven en opslagloodsen. De variatie is groot en aan de hand van de bewaarde relictten is weinig meer te zeggen over specifieke typologieën of ontwikkelingen.

Relicten van de industriële ontwikkeling

Van de grote fabriekscomplexen uit het verleden zijn in de gemeente Alphen aan den Rijn weinig relictten overgebleven. Het vroegere industriële landschap langs de Oude Rijn met de vele steen- en pannenfabrieken met hun hoge fabrieksschoorstenen is goeddeels uit beeld verdwenen. Eén complex doorstond de tand des tijds: de Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude Rijndijk. Het imposante historische fabriekscomplex aan de oever van de Oude Rijn is opmerkelijk goed bewaard gebleven. Het bestaat naast de ovengebouwen uit onder meer verschillende droogloodsen, fabriekshallen, turf- en kolenloodsen, een schaftlokaal en een directeurswoning. Enkele gebouwen dateren nog uit de tweede helft van de 19e eeuw, maar ook uit de eerste helft van de 20ste eeuw zijn nog veel bouwdelen aanwezig. Aan de Rijndijk bevindt een rij van vijf arbeiderswoningen. Ook van andere bedrijven zijn er nog dienst- en arbeiderswoningen te vinden, zoals in het Rode Dorp in Alphen aan den Rijn. Deze buurt vormde voor de sloop van de pannenfabriek Oosthoek begin jaren 70 van de vorige eeuw een onvervalst fabrieksdorp was, waarbij de arbeiders direct onder de rook van hun fabriek woonden, binnen een eigen buurt met winkels, een school en kerk.

Op de themakaart is tevens een groot aantal grote en kleinere bedrijfsgebouwen opgenomen, variërend van kleine werkplaatsen tot (kaas)pakhuizen, korenmolens en relictten van allerlei bedrijvigheid langs de Oude Rijn, waaronder werven en opslagloodsen. Binnen het dorpsbeeld van Zwammerdam zijn nog enkele markante historische bedrijfspanden te zien, zoals aan de Molenstraat het pakhuis van de veevoederhandel Van Muiswinkel en het in kern nog 17e- en 18e-eeuwse fabriekscomplex aan de Lindenhovestraat.

De variatie is groot en aan de hand van de bewaarde, zeer uiteenlopende overblijfselen is het niet relevant om in dit kort bestek aandacht te besteden aan specifieke typologieën of bouwkundige ontwikkelingen (figuren 8.5 en 8.6).

Toeristisch-recreatieve ontwikkeling op buitenplaatsen

Een belangrijk deel van de buitenplaatsen verdween van het toneel of bleef in verkleinde vorm bestaan. Een enkele buitenplaats ontwikkelde zich tot iets bijzonders. Uit de privécollectie vogels van Van den Brink, die het landgoed met de toenmalige naam Ten Rhijn, voorheen Rust en Werk, bezat, ontwikkelde zich in 1949-1950 een vogelpark. Op 17 mei 1950 vond de opening plaats. In het park bleef een groot aantal structuren van de oude landgoedstructuur bewaard.

Figuur 8.5. Het als rijksmonument beschermde complex Nieuw Werklijst in Hazerswoude Rijndijk (foto: CeesJan Frank).

Figuur 8.6. Korenmolen De Eendracht in Alphen aan den Rijn staat sinds 1897 aan de Oude Rijn (foto: CeesJan Frank).

8.3.2 Ontwikkeling van de kernen

De dorpen langs de Oude Rijn dankten hun oorspronkelijke vorm aan de langgerekte oeverwallen, dijken en kaden langs de rivier. De lineaire dorpsstructuur is dan ook kenmerkend voor het gebied. Vanaf het einde van de 19e eeuw werd voor het eerst uitgebreid en gebouwd buiten de eeuwenoude linten. De stedenbouwkundige ontwikkeling van de kernen langs de Oude Rijn, maar ook de terzijde van deze watergang gelegen dorpen is uitvoeriger beschreven in § 6.3.1.

8.4 Sierteelt Boskoop (kaartbijlage 4c)

8.4.1 Inleiding

Binnen de agrarische sector, die nog altijd een rol van betekenis speelt in de gemeente Alphen aan den Rijn, zijn de kwekerijen een opvallende bedrijfstak. Ze bevinden zich in hoofdzaak aan weerszijden van de Gouwe in Boskoop, maar ook verder westelijk vinden we wel kleine concentraties. De sierteelt van Boskoop kent een rijke geschiedenis met de nodige overblijfselen, die we als erfgoed van het agrarisch verleden kunnen koesteren. In deze paragraaf gaan we dieper op de historie en de erfgoedwaarden van het thema 'sierteelt', in het bijzonder gericht op Boskoop, in.

8.4.2 De opmaat (1200-1600)

Ten aanzien van de vroege ontwikkeling is van belang dat het gebied nooit verveend is. Daarvoor gaf de bezitter van goederen in Boskoop vanaf 1222,²⁸⁵ de abdij van Rijnsburg, vermoedelijk geen toestemming. Reden daarvoor was wellicht de matige kwaliteit van de turf, vermengd met zand en klei.²⁸⁶ De teelt van siergewassen was lange tijd een bijverdienste voor de Boskoopse landbouwers. Daarnaast produceerde men verschillende gewassen voor de markt. In het midden van de 16e eeuw werd er hennep ten behoeve van de scheepvaart in de polder Laag Boskoop verbouwd.²⁸⁷

Het kweken van bomen kwam voort uit de behoefte van landbouwers om in het open polderlandschap bescherming tegen de zon of de wind te regelen. De kweek had dus vooral nog een functioneel doel.²⁸⁸ Daarnaast bezaten vele boeren ook een eigen boomgaard, waaruit ze appels en peren konden oogsten.²⁸⁹ Interessant is nu dat we uit 1466 een rekening van de abdij van Rijnsburg kennen, waarin de aankoop van bomen te Boskoop wordt verantwoord. In het overzicht vinden we peren- en appelbomen, kersenbomen, notenbomen, essen, iepen, kastanjes, wilgenpoten, elzenpoten, eikenpoten, iepenpoten, elzenpoten, populierenpoten, peerenten en appelenten.²⁹⁰ Daarnaast werden bomen voor de aanplant van het Haagse Bos in Boskoop gekocht, en wel in vele jaren tussen 1471 en 1540.²⁹¹ Van een zelfstandige economische activiteit was evenwel nog geen sprake; er wordt althans niet over gesproken in een document uit 1515 dat de toestand van de Boskoopse gemeenschap laat zien. Vuyk vermoedt dat dit ook om financiële

²⁸⁵ In dat jaar schonk Willem I, graaf van Holland, de goederen van Giselbertus van Amstel in Boskoop aan het klooster (Vuyk, 1966, 40)

²⁸⁶ Vuyk, 1966, 15

²⁸⁷ Vuyk, 1966, 46

²⁸⁸ Vuyk, 1966, 47

²⁸⁹ Vuyk, 1966, 48

²⁹⁰ Vuyk, 1966, 49-51

²⁹¹ Vuyk, 1966, 52

redenen verzwegen kan zijn.²⁹² In 1562 wordt er voor het eerst gesproken over een substantiële kwekerij, namelijk over *houdland* tussen de Biezenweg en de Reijerscoperweg. Dat is een teken voor de ontwikkeling van de kwekerij tot zelfstandig bedrijf.²⁹³ Daarna zou de specialisatie snel gaan. In 1611 of 1612 waren er zo'n 20 boomkwekerijen, met export naar alle delen van Europa. Op basis van veel hogere aantallen kwekerijen korte tijd later vermoedt Vuyk dat het aantal in 1611 veel hoger moet zijn geweest.²⁹⁴

Al in de late middeleeuwen waren Leiden en Gouda centra van de groente- en fruitteelt in de kustgewesten.²⁹⁵ Ook waren er vóór 1500 al boomkwekerijen in Gouda. Het stadsvuil kon daarbij goed ter bemesting worden gebruikt.²⁹⁶ Er zijn indicaties dat in de loop van de 16e eeuw de Goudse tuinders zich naar Boskoop verplaatsten. Vuyk geeft de bodemgeschiktheid en de aanwezigheid van de Gouwe als transportroute aan,²⁹⁷ maar ons inziens verschillen Boskoop en Gouda daarin niet van elkaar. Mogelijk had het te maken met de beschikbaarheid van grond, die uiteraard dicht tegen steden aan veel schaarser was dan verder weg.²⁹⁸

8.4.3 Groei van de teelt (1600-1850)

Vooraf vanaf de 17e eeuw zien we een sterke toename van de behoefte aan sierbomen, zowel van steden als van welgestelde particulieren met buitenplaatsen. Zo werd in 1637 de Maliebaan in Utrecht met acht rijen bomen beplant.²⁹⁹ Op het Tournooiveld in Den Haag werden linden aangeplant.³⁰⁰

De oppervlakte aan tuinen zal in Boskoop dan ook wel flink toegenomen zijn. Door inundatie van de Oude Hollandse Waterlinie werden de tuinen in 1673 zwaar getroffen.³⁰¹ Vanaf de late 17e eeuw zijn individuele kwekers ook bekend, onder wie een man met de welluidende naam Jacobus Bladergroen.³⁰² Tussen 1740 en 1780 zou er een verdere groeispurt geweest zijn.³⁰³

In 1733 woonden er mogelijk kwekers aan de Reijerskoop, Biezen en Laag Boskoop, evenals aan de Voor- en Achterkade.³⁰⁴ Daaraan herkennen we de kern van het oude tuinderslandschap, vóór de grootschalige uitbreiding vanaf de 19e eeuw. Dat Boskoop internationaal een belangrijke rol speelde blijkt uit een beschrijving uit 1746, toen er sprake was van de verzending van bomen uit Boskoop naar geheel Europa.³⁰⁵ In de decennia erna groeide Boskoop uit tot een kwekerscentrum van formaat.³⁰⁶

²⁹² Vuyk, 1966, 54

²⁹³ Vuyk, 1966, 60

²⁹⁴ Vuyk, 1966, 68; Bieleman, 2008, 92

²⁹⁵ Bieleman, 2008, 92; Van Straaten van Nes, 1925, 14

²⁹⁶ Vuyk, 1966, 62

²⁹⁷ Vuyk, 1966, 63

²⁹⁸ Vuyk, 1966, 81; Van Straaten van Nes wijdt het aan het versterken van de stad (Van Straaten van Nes, 1925, 14)

²⁹⁹ Vuyk, 1966, 67

³⁰⁰ Van Straaten van Nes, 1925, 13

³⁰¹ Vuyk, 1966, 70

³⁰² Vuyk, 1966, 78-79

³⁰³ Van Straaten van Nes, 1925, 14

³⁰⁴ Vuyk, 1966, 90

³⁰⁵ Vuyk, 1966, 91

³⁰⁶ Blaazer, 2011, 77

Uit deze periode krijgen we langzaam ook weer een beeld van de soorten die in Boskoop gekweekt werden. In 1765 spreekt men bijvoorbeeld over rozen, *barbaressen*, seringen, gouden regen, kamperfoelie, *blomboomen*, aalbessen, kruisbessen, *braambeziën*, *arbovitas of sierenboom*, iepen, *moere ende jonge moerebeyen*, Spaanse Aak, hazelaars, *moere van de ypen*, *wijngaarden* en aardbeienplanten, alsmede een groot aantal soorten laan- en vruchtbomen.³⁰⁷ Uit 1761 is er een boedelscheiding met daarin genoemd *peer op doorn*, *peer*, *perzik*, *abrikoos*, *appel*, *struyken*, *corstanges*, *palm*, *seringen*, *figuur palm*, *beuken*, *iepen*, *linden (...)*, *taxis*.³⁰⁸ Zonder op individuele soorten in te gaan geeft het aan hoe divers de kwekerijen al waren. Het kweken van vruchtbomen was klaarblijkelijk nog de belangrijkste activiteit, naast bessen en aardbeien. Het kweken van aardbeien zou zelfs de eerste activiteit zijn die door een zelfstandig kwekersbedrijf, dus zonder andere agrarische activiteiten, zijn uitgeoefend.³⁰⁹ Fijnere siergewassen / heesters kwamen juist nog minder voor.³¹⁰ Wel was er ook de teelt van laanbomen en hagen, evenals kruidachtige planten.³¹¹

In de 18e eeuw legden enkele grotere kwekers, tevens handelaren, al voorbeeldtuinen aan voor hun afnemers. Daarop stond dan doorgaans ook een paviljoen of *speelhuys* waar zij hun klanten konden ontvangen. Het laatste speelhuis verdween kort voor 1966 op het adres Biezen 124.³¹² In de 18e eeuw was dan ook een duidelijk onderscheid tussen kleinere kwekers en grotere kwekerhandelaren ontstaan.³¹³

Aan het einde van de 18e eeuw was de Boskoopse sierteelt, door de Franse bezetting, gestagneerd. Na de Franse Tijd bloeide de boomteelt weer op, maar moesten er wel enkele obstakels van de 'oude tijd' uit de weg worden geruimd.³¹⁴

8.4.4 Modernisering: de sierteelt (1850-1970)

Een belangrijke verandering trad op in de 19e eeuw. Steeds vaker werden er siergewassen gekweekt. Uit 1853 beschikken we al over een lijst met dergelijke gewassen, allemaal nog in de volle grond gekweekt. In de tweede helft van de 19e eeuw zette de omschakeling naar de sierteelt door. Daaronder vielen niet alleen heesters en coniferen, maar ook rozen, azalea, rododendron, magnolia en clematis.³¹⁵

In de tweede helft van de 19e eeuw kwam ook de export naar Duitsland op gang. In die periode zorgde ook de Pomologische Vereniging (*Vereeniging tot Regeling en Verbetering der Vruchtsoorten te Boskoop*,³¹⁶ in 1869 hernoemd in *Pomologische Vereeniging*³¹⁷), opgericht in 1861, voor stimulans

³⁰⁷ Vuyk, 1966, 99

³⁰⁸ Vuyk, 1966, 100

³⁰⁹ Blaazer, 2011, 77

³¹⁰ Vuyk, 1966, 104, 107

³¹¹ Van Straaten van Nes, 1925, 15

³¹² Vuyk, 1966, 117

³¹³ Vuyk, 1966, 121

³¹⁴ Blaazer, 2011, 14

³¹⁵ Vuyk, 1966, 156

³¹⁶ Blaazer, 2011, 7

³¹⁷ Blaazer, 2011, 16

van de handel. Omstreeks 1890 kwam ook de handel naar de Verenigde Staten op gang. Ook daar zorgde de vereniging voor verbetering van de handelsomstandigheden. Een proeftuin van de vereniging bestond tussen 1874 en 1924.³¹⁸ Deze lag vanaf 1874 bij J. van Hoff naast het Oude Mannenhuis aan Den Ham. In 1890 werd deze proeftuin alweer gesloten.³¹⁹ Vanaf 1899 werd geijverd voor een nieuwe tuin. Deze werd in 1903 aangelegd aan de Biezenweg, vlakbij de Tuinbouwschool. De interesse in de tuin was in het begin nog matig, zowel vanuit de studenten als de kwekers.³²⁰ Naast de school werd in 1941 een sortimentstuin ingericht.³²¹

In diezelfde 19e eeuw werd er ook geijverd voor tuinbouwonderwijs. Een eigen school kwam er vooralsnog niet, en tegen een uiteindelijk toch gestichte tuinbouwschool in Watergraafsmeer werd zonder succes geprotesteerd.³²² Pas in de laatste jaren van de 19e eeuw kwam de tuinbouwschool er daadwerkelijk.³²³ In het schooljaar 1957-1958 kwam er een splitsing in een middelbare tuinbouwschool en een hogere school tot stand. Tot eind vorige eeuw zou er tuinbouwonderwijs in Boskoop gevestigd blijven. In 1988 fuseerde de Hogere School met Larenstein in Velp, en verhuisde in 1993 naar die plaats. In 1998 verhuisde de middelbare tuinbouwschool naar Gouda.³²⁴

Nadat de 20e eeuw was ingeluid verdwenen de laatste relictten van de vruchtbomencultuur vrij snel, met uitzondering van enkele speciale variëteiten. Ook kwamen er enkele honderden hectaren aan tuinen bij, tot circa 700 hectare in 1910 binnen de toenmalige gemeente Boskoop en ruim 100 hectare erbuiten, waaronder in de polder Rijnveld.³²⁵

Tijdens de Eerste Wereldoorlog leden de Boskoopse kwekers grote schade door vrachten die niet in de Verenigde Staten afgeleverd konden worden. Daarna namen de exportmogelijkheden ook nog eens af. Om de periode te overbruggen werd een tuinbouwwaarborgfonds ingesteld.³²⁶ Uiteindelijk zorgden de omstandigheden voor de oprichting van een bond van plantenhandelaren. Kort daarna volgde de samenwerking met de kwekers in de Boskoopsche Tuinbouw Centrale.³²⁷ Na de oorlog werden de afzetmarkten in het buitenland vernieuwd. In 1923 steeg de welvaart, onder meer door de verbetering van de afzetmarkt in Duitsland.³²⁸ In die periode nam ook de PR van Boskoop een verdere vlucht. In 1921 werd de VVV opgericht, en een rijk geïllustreerd luxueus album werd gepubliceerd.³²⁹

³¹⁸ Van Straaten van Nes, 1925, 27; Vuyk, 1966, 175-176

³¹⁹ Blaazer, 2011, 44-45

³²⁰ Blaazer, 2011, 45

³²¹ Blaazer, 2011, 49

³²² Vuyk, 1966, 189; Blaazer, 2011, 40 e.v.

³²³ Vuyk, 1966, 190

³²⁴ Blaazer, 2011, 43

³²⁵ Vuyk, 1966, 211-212

³²⁶ Vuyk, 1966, 225

³²⁷ Vuyk, 1966, 230-231

³²⁸ Vuyk, 1966, 235

³²⁹ Van Straaten van Nes, 1925

Enkele jaren later zou de wereldwijde handel instorten door de verslechterde beurs- en conjuncturomstandigheden. Zo moesten onder meer kredieten ter beschikking worden gesteld en siergewassen worden opgekocht.³³⁰ De stichting van een Nationaal Park kwam niet van de grond.³³¹ Tevens werd geijverd voor de oprichting van een tentoonstellingsgebouw "Flora". Na de Tweede Wereldoorlog werd het slecht draaiende bedrijf geliquideerd. Het rosarium ernaast, dat in 1933 werd overgedragen aan de gemeente Boskoop, bleef wel bestaan.³³²

De Tweede Wereldoorlog zorgde na de crisis voor een volgende slag. De export kwam stil te liggen. Een gereguleerde export naar Duitsland ontstond wel.³³³ Net als na de Eerste Wereldoorlog herstelde ook na 1945 de export zich snel. De sortimentstuin (nu: Parklaan 7 en 9), die naast de proeftuin bij de Tuinbouwschool bestaan had,³³⁴ werd na de oorlog afgestoten. De proef- en sortimentstuin achter de Tuinbouwschool kreeg nu een hoofdrol, en zou voortaan via de nieuwe Valkenburgerlaan ontsloten worden.³³⁵ Die proeftuin werd in 1954 het Proefstation voor de Nederlandse boomkwekerij, toen er ook een nieuw gebouw werd geopend.³³⁶ Tevens werd na de oorlog een nieuwe beurshal gebouwd.³³⁷

De uitbreiding van de oppervlakte aan kwekerijen zette zich na de Tweede Wereldoorlog voort (figuren 8.7 tot en met 8.11).³³⁸

8.4.5 Transport

De sierteelt in Boskoop had niet kunnen bestaan zonder een goed transportsysteem. Dat was in de eerste plaats de Gouwe, waarnaartoe kleine bootjes het plantgoed vanaf de tuinen vervoerden. Om het plantgoed echter over de Gouwe en Rijn te kunnen vervoeren in een tijd dat er van gemotoriseerde boten nog geen sprake was, waren jaagpaden ten behoeve van trekschuiten noodzakelijk. We beschreven eerder in dit rapport al de aanleg van de jaagpaden langs de Rijn omstreeks 1664 (zie § 3.8).³³⁹ Er bestonden vaste marktscheepvaartroutes naar Gouda, Leiden, Rotterdam en Utrecht.³⁴⁰

Daarnaast bestonden er landroutes langs de Gouwe naar de Rijndijk, die aan de westzijde en oostzijde respectievelijk in 1529 en 1594 werden aangelegd c.q. verbeterd.³⁴¹ De Rijndijk werd in

³³⁰ Vuyk, 1966, 247

³³¹ Vuyk, 1966, 248

³³² Vuyk, 1966, 249

³³³ Vuyk, 1966, 261

³³⁴ Blaazer, 2011, 47

³³⁵ Vuyk, 1966, 275; Blaazer, 2011, 50

³³⁶ Vuyk, 1966, 279; het proefstation werd in het midden van de jaren 80 van de Valkenburgerlaan naar het Rijnveld verplaatst (Blaazer, 2011, 52), en in 2003 naar Lisse (Blaazer, 2011, 81). Die sortimentstuin staat nu bekend onder de naam 'Harry van de Laar' (Blaazer, 2011, 67)

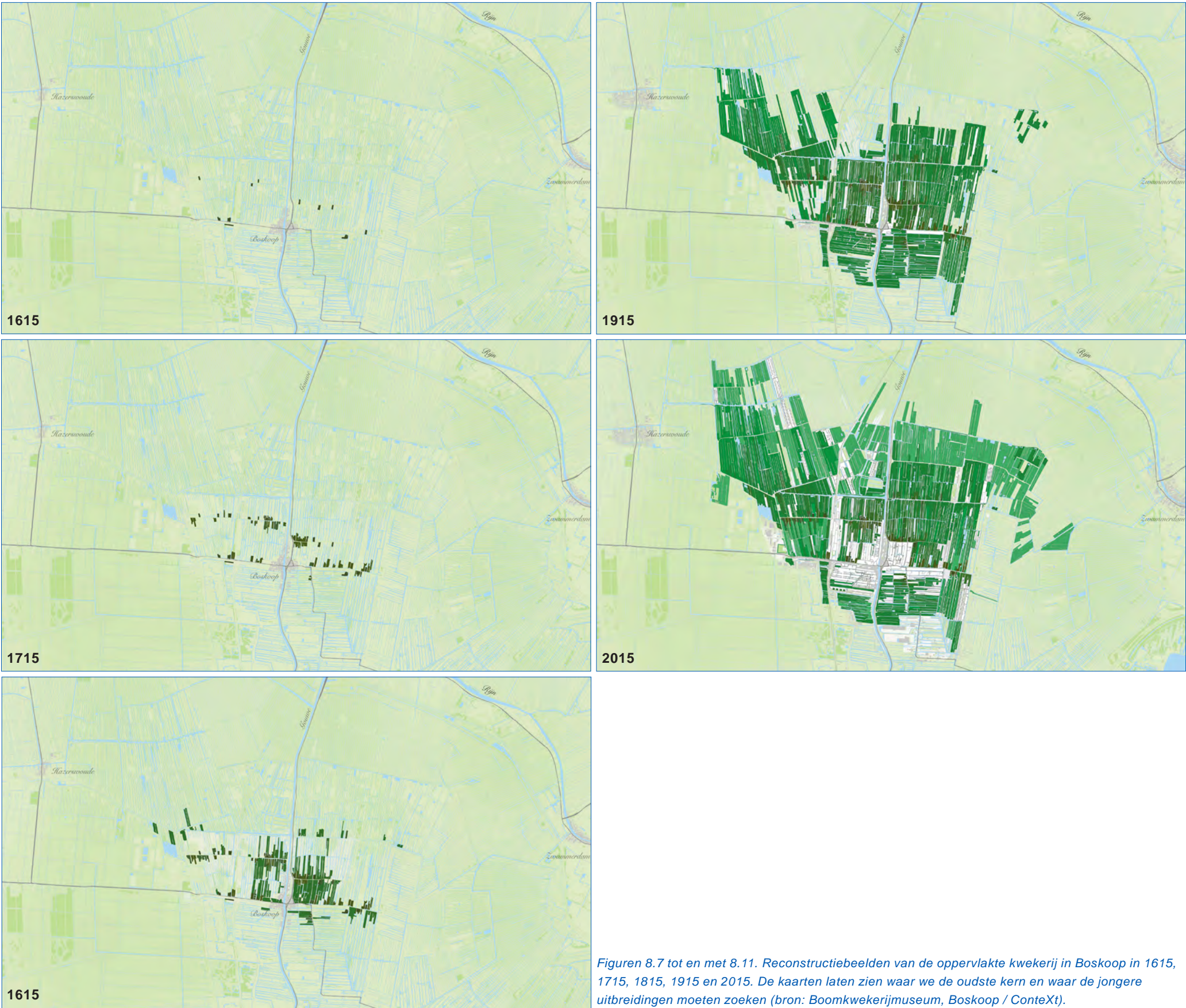
³³⁷ Vuyk, 1966, 283-285

³³⁸ De reconstructiekaarten van Boomkwekerijmuseum en ConteXt vertonen een opvallend verschil met topografische kaarten van de Topografische Dienst uit dezelfde periode. De uitbreiding van het areaal aan kwekerijen was volgens de topografische kaart uit 1915 veel minder groot dan volgens de reconstructiekaart. Vanwege de mate van onderzoek die in de reconstructiekaarten is gestoken, hebben we de reconstructiekaart van 1915 aangehouden als ondergrond voor de themakaart v.w.b. dichtheid aan kwekerijen op een specifiek ijkmoment

³³⁹ Vuyk, 1966, 76-77

³⁴⁰ Van Straaten van Nes, 1925, 16

³⁴¹ Van Straaten van Nes, 1925, 16

1823 bestraat, en ook de bestrating van andere rijksstraatwegen zorgde voor nieuwe bereikbaarheid van landelijke gebieden en daarmee van het ontstaan van buitens die aanplant nodig hadden.³⁴²

De Gouwe was een belangrijke binnenvaartroute door Holland. Schippers brachten de bomen vanuit Boskoop weg.³⁴³ Economisch ging het in de vroege 19e eeuw niet bijster goed met Boskoop.³⁴⁴ Met de komst van de stoomboot in 1850 ging het beter, en werden ook de handelsmogelijkheden groter.³⁴⁵ De algemene toestand van de kwekers werd door alle vooruitgang, zie ook hiervoor, in 1884-1888 zeer goed genoemd. Boskoop bloeide. Wel werden de komst van een tuinbouwschool, de vaartverbetering van de Gouwe en de aansluiting aan het spoorwegnet als verbeteringen genoemd.³⁴⁶ De aanleg van een spoorlijn langs Boskoop – behalve die van Woerden naar Leiden, die al eerder bestond - zou uiteindelijk pas in 1926 worden gestart. Daarvoor begon echter een lokale ondernemer in 1915 met een particuliere autobusonderneming, die de route Boskoop – Leiden – Alphen – Bodegraven – Gouda – Boskoop volgde. Deze dienst werd door anderen opgevolgd. De regelmatige busdiensten zorgden ervoor dat de stoomboten met personenvervoer stopten, en uiteindelijk in 1934 ook het vrachtvervoer staakten.³⁴⁷

8.4.6 Opbouw van de kwekerijen

De kwekerijen kenden een specifieke ruimtelijke opbouw, waarvan we nu nog steeds relictten terugvinden. Het meest kenmerkend waren en zijn de houtakkers: stroken land, parallel aan de percelen met plantgoed, waarop wilgen-, essen- of elzenhakhout stond dat enerzijds geriefhout kon leveren en anderzijds het plantgoed tegen windschade kon beschermen. Aan de westzijde van de percelen werden deze singels aangeplant. Omdat men echter de met plantgoed bepote percelen aan beide zijden moest kunnen bereiken, werd tussen het hakhout en de tuin een smalle sloot gegraven, een binnensloot. Het profiel van een kwekerij bestond derhalve normaal gesproken uit halve sloot, akker, binnensloot, tuin, halve sloot, zo'n 45 tot 48 meter breed.³⁴⁸ Na 1865 à 1870 zouden er geen nieuwe houtakkers meer zijn aangelegd. Daarentegen werden al kort na 1900, vooral in de polder Laag Boskoop, houtakkers opgeruimd. Ook in de periode 1928-1931 werden houtakkers gerooid en binnensloten gedempt. Ze werden soms als bron van ziekten beschouwd en het zorgde voor minder tuinland.³⁴⁹

Vuyk wist redelijk in beeld te krijgen waar de houtakkers lagen:

- Reijerskoop: vanaf de Gouwe tot voorbij Reijerskoop 66;
- Zuidwijk: tot aan de grens van het ambacht Zuidwijk, westelijk voorbij de tuin van het proefstation, en aan het andere einde langs de Ham;
- Biezen: vanaf de Gouwe aan beide zijden tot Biezen 102 en 103;

³⁴² an Straaten van Nes, 1925, 23

³⁴³ Vuyk, 1966, 92

³⁴⁴ Vuyk, 1966, 139

³⁴⁵ Van Straaten van Nes, 1925, 27; Vuyk, 1966, 141

³⁴⁶ Vuyk, 1966, 169

³⁴⁷ Vuyk, 1966, 228

³⁴⁸ Vuyk, 1966, 64

³⁴⁹ Vuyk, 1966, 173

- Rijnveld: zeer beperkt aantal oude tuinen, namelijk drie, waaronder Rijnveld 25;
- Zijde: vanaf de kerk tot Zijde 111, met onderbreking van de zone waar spoorweg en Parklaan werden aangelegd;
- Zwarte pad: twee tuinen met akkers, die doorliepen tot de Boezemlaan;
- Zuidkade: tweede tuin vanaf de Zijde had een houtakker vanaf de Boezemlaan tot halverwege;
- Laag Boskoop: samen met de Biezen de oudste tuinen, westwaarts tot 67-69, alsmede op nummer 81;
- Twee oude tuinen met akkers langs de Roemer vanaf de Voorweg en een tuintje met akker tussen Loete 17 en 19.
- Houtakkers kennen al langere tijd een vorm van planologische bescherming,³⁵⁰ maar toch staan ze bij ruimtelijke ontwikkelingen soms nog onder druk.³⁵¹ Er is vrij nauwkeurig bekend hoe de houtakkers in het verleden werden onderhouden.³⁵²

Kijken we dus naar de karakteristiek van de houtakkers, dan zijn niet alleen de singels zelf van belang, maar ook de daarmee verbonden tuinpercelen en sloten, zowel de binnensloten als de reguliere kavelsloten. Op de themakaart (kaartbijlage 4c) hebben we deze sloten niet individueel aangegeven, maar duidelijk moge zijn dat enerzijds de sloten langs de houtakkers van bijzondere waarde zijn, en dat anderzijds de hele kavelslotenstructuur van de kern van het sierteeltgebied van bijzondere betekenis is voor de cultuurhistorische kwaliteit van het sierteeltlandschap van Boskoop. Plaatselijk zijn de houtakkers in het verleden gerooid,³⁵³ maar op een groot aantal plekken, vooral oostelijk van de Gouwe, vinden we ze nog terug.

Een tweede bijzonderheid aan de structuur van de tuinen was het perceel dat men in de breedte in tweeën deelde, zodat het beter gedraineerd kon worden. Na de invoering van de moderne drainage is die opdeling soms weer ongedaan gemaakt.³⁵⁴

Tuinen zelf kenden ook een specifieke indeling, bedoeld om de grond zo optimaal mogelijk te gebruiken. Langs het pad stonden *padbomen*, langs de slootkant kweekte men pak- en bindtenen en daar, evenals achter de loods, stonden tevens vruchtbomen voor eigen gebruik. Achter in de tuin stonden tevens bomen in een u-vorm geplant, met houten leggers met elkaar verbonden. Daarin sloeg men de sparrentakken op, aangekocht uit Gelderse of Utrechtse bossen.³⁵⁵

Op de kopeinden van kwekerijen stonden in de vroege 20e eeuw veelal waardplanten, bedoeld om stekken van te knippen voor vermeerdering van de plantensoort. Het gaat hierbij om coniferen, rododendrons, magnolia's, hamamelis, hulst en andere soorten. Stekhoeken zijn door de moderne teeltwijzen steeds minder nodig en derhalve schaars aan het raken.³⁵⁶

³⁵⁰ Smid, 1987

³⁵¹ 'Ga het groen erfgoed in Boskoop niet verkwanselen', ingezonden brief Peter de Ruyter, Gouwe Koerier, 8 november 2017

³⁵² Van Herwijnen e.a., 1987

³⁵³ Vuyk, 1966, 64

³⁵⁴ Vuyk, 1966, 64

³⁵⁵ Vuyk, 1966, 123

³⁵⁶ Schriftelijke mededeling Hans van Dam, IVN, Boskoop

Figuur 8.12. Imposante kwekersvilla aan de Biezen in Boskoop (foto: CeesJan Frank).

8.4.7 Waardevolle bebouwing

Van de oudste kwekerijbedrijven (uit de periode voor 1900) in Boskoop zijn geen gebouwen van betekenis behouden gebleven. Eén van de oudste panden (en wellicht zelfs het oudste) met een directe link naar het kwekerijverleden is het uit 1686 daterende huis Voorkade 40 dat een fraaie gevelsteen heeft, waarop een boom is afgebeeld, met de tekst “Niet Sonder Godt”. De grootschalige modernisering en uitbreiding van de sierteelt vanaf het einde van de 19e eeuw heeft zijn neerslag in een grote hoeveelheid (boom)kwekershuizen, die al naar gelang de welvaart van het bedrijf variëren van bescheiden dorpswoningen tot imposante villa's en landhuizen, in lange linten gebouwd langs onder meer de belangrijkste kaden in de ontginning (Reijerskoop, Biezen, Zijde, Lage Boskoop, Burgemeester Colijnstraat; figuur 8.12). De huizen zijn het visitekaartje van de kwekerijen, want ze liggen altijd vooraan op de smalle percelen, vaak via een siertuin gescheiden van de vaart en de openbare weg. De oriëntatie op de openbare weg werd bij de rijkere huizen benadrukt door fraaie pronkgevels met schilderachtige accenten en veel ornamentiek, waarin de stijlontwikkelingen vanaf de late 19e eeuw uitstekend gevolgd kunnen worden: van neostijlen en het eclecticisme uit die vroege periode, via chaletstijl en jugendstil naar de zogenaamde overgangsarchitectuur van rond de eeuwwisseling (1900-1910) tot de (nieuw)zakelijke / functionalistische en traditionalistische bouwstijlen uit het interbellum en de wederopbouwperiode. Boskoopse architecten en aannemersbedrijven deden goede zaken. Bij de grotere huizen werden ruime tuinen aangelegd, vaak met grote zijtuinen, zoals aan de Burgemeester Colijnstraat, die in later jaren alsnog werden verkaveld en bebouwd. Voor de vele arbeiders verrezen kleinere, vaak geschakelde woonhuizen met een soberder aanzien, in eerste instantie bij de grote huizen, maar vanaf circa 1900 ook in rijen langs nieuw aangelegde straatjes,

binnen de oude ontginningsstructuren (Nieuwstraat, Tuinstraat, Berkenweg). Met het succes van de sierteelt kreeg Boskoop meer voorzieningen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, nuts en handel (winkels). Dat noodzaakte tot de bouw van woningen voor de zogenaamde middenstand, onder meer aan Reijerskoop, Valkenburgerlaan, Rozenlaan en Zijde.

Van de historische functionele bebouwing in de kwekerstuinen is weinig behouden gebleven. Deze is in de loop der jaren door bedrijfsvernieuwing uit beeld verdwenen. Toch resteren er nog goede voorbeelden van stenen en houten loodsen en kantoortjes, de oudste uit het begin van de vorige eeuw en veelal in hout opgetrokken rechthoekige gebouwen met een zadeldak. Voorbeelden ervan zijn er nog aan de Reijerskoop en Zuidwijk. Kenmerkend voor de loodsen is dat ze meestal wat verder naar achteren op de tuinpercelen zijn gesitueerd.

Het meest opvallende gebouw uit Boskoop vermaarde kwekerijverleden is het tentoonstellingsgebouw Flora, dat in 1932 verrees aan de Parklaan. Ernaast werd een parktuin met rosarium en koepel aangelegd, waarmee Boskoop bij het station een fraaie dorpsentree creëerde (figuren 8.13 en 8.14).

Figuur 8.13. In de omgeving van de Zuidwijk in Boskoop zijn enkele oude houten kwekersloodsen bewaard gebleven (foto: CeesJan Frank).

Figuur 8.14. In het Boomkwekerijmuseum in Boskoop wordt het boeiende verleden van Boskoop gepresenteerd (foto: CeesJan Frank).

9 Bouwstenen voor gemeentelijk cultuurhistorisch beleid

9.1 Inleiding

Bij dit rapport zijn vier algemene kaartbijlagen (kenmerken, waardering) en drie themakaarten gevoegd die samen de cultuurhistorische waardenkaart vormen. De gemeente staat nu voor nadere afwegingen hoe zij deze cultuurhistorische waardenkaart gaat integreren in het gemeentelijk beleid.

Tegenwoordig is de zorg voor cultureel erfgoed in de wet verankerd. Bestemmingsplannen en feitelijk ook de structuurvisie zijn, onder invloed van de beleidslijn Modernisering Monumentenzorg en de daaropvolgende wetswijziging, sinds 1 januari 2012 de belangrijkste instrumenten voor het borgen van cultuurhistorische waarden geworden. Op basis van kennis, voortgekomen uit onderzoek, dient een gemeente een nadere afweging te maken over wat zij hiermee wil doen in haar bestemmingsplannen. Er is in de wet niets opgenomen over de uitkomst van die afweging; daar is de gemeente vrij in. Vanaf (naar verwachting) 2020 of 2021 zal de afweging met betrekking tot cultuurhistorie een rol krijgen in het nieuwe Omgevingsplan.

Om cultuurhistorische waarden te borgen, is allereerst een gedegen afstemming noodzakelijk met andere gemeentelijke beleidsterreinen. Cultuurhistorie is zo verweven met allerlei andere aspecten in de ruimte om ons heen dat cultuurhistorisch beleid zonder affiniteit met andere beleidsterreinen weinig zin heeft. Cultuurhistorie komt in de gemeente Alphen aan den Rijn al in enkele vormen in het beleid terug (we denken bijvoorbeeld aan het erfgoedbeleid). Er is dus zeker geen sprake van een volledig nieuw beleidsterrein en dit advies kan dan ook alleen leiden tot een verdere verdieping van de borging van cultuurhistorische waarden.

In dit hoofdstuk geven we een beknopt advies hoe met cultuurhistorische waarden kan worden omgegaan. Dit betreft echter slechts een advies en het is op hoofdlijnen. Politieke ambitiebepaling en vertaling naar een beleidsnota moeten, indien door het bestuur gewenst, nog plaatsvinden.

Aan de basis van alles wat we hierna beschrijven staat de gemeentelijke keuze welke richting zij met haar cultuurhistorisch erfgoed uit wil: het formuleren van beleid. Daarin heeft de gemeente de mogelijkheid om aan te geven op welke manier zij met cultuurhistorie aan de slag zou willen. De basale keuzes over planologische borging, ruimtelijke ontwikkeling, toeristisch-recreatief gebruik, implementatie in landschaps- en stedenbouwkundig beleid, stimuleren van cultuurhistorische educatie etc. kunnen in een dergelijk document worden neergelegd. Zo'n document zou naast een overzicht van principiële keuzes ook een actieprogramma kunnen bevatten, waarin concrete

projecten worden benoemd waaraan de gemeente vanuit een te kiezen rol een bijdrage kan leveren. Op die manier kan ook voorkomen worden dat cultuurhistorie tussen alle processen doorsijpelt, maar nergens echt landt.

Helder geformuleerd cultuurhistorisch beleid vormt de basis voor verdere uitwerking in structuurvisies (omgevingsvisies), bestemmingsplannen (omgevingsplannen), integratie met andere beleidsvelden en formulering van concrete uitvoeringsprojecten.

9.2 Ruimtelijke Ordening

9.2.1 Inleiding

Eén van de belangrijkste poten inzake het gemeentelijk cultuurhistorisch beleid is de Ruimtelijke Ordening. Zo heeft de wetgever het ook bedacht, zoals we het hiervoor hebben beschreven. We geven adviezen vanuit een aantal invalshoeken op dit thema.

9.2.2 Algemene aanbevelingen voor ontwerp en inrichting

Behoud of versterk contrasten

Elk landschapstype c.q. polder of droogmakerij, stedenbouwkundig ontwerp of landschappelijke structuur heeft zijn specifieke kenmerken, samenhangend met de context en periode waarin het is ontstaan. Heel specifiek geldt voor polders dat structuren die daarin aanwezig zijn, zoals bijvoorbeeld dwarsweteringen, ons iets kunnen vertellen over de ontginnings- en waterstaatsgeschiedenis van de polder. We spreken bij veenontginningen daarom ook wel over het topografisch archief.³⁵⁷ We adviseren dan ook te streven naar het herkenbaar houden van deze historische verschillen, ook wanneer de waterstaatkundige noodzaak ervan vervallen is.

Benut cultuurhistorische waarden bij ontwikkelingen

Nieuwe ruimtelijke projecten worden veel aantrekkelijker wanneer er kenmerken van het plaatselijke landschap of de stedenbouw worden gebruikt dan wanneer het wordt ingericht als 'neutraal' project dat feitelijk overal in Nederland te vinden is. Let op de karakterisering van de omliggende landschapstypen en stedenbouwkundige eenheden. Maak gebruik van (het verloop van) slotenpatronen, bestaande kadestructuren, etc. Nieuwe ontwikkelingen kunnen op die manier beter worden ingepast in hun (kwetsbare) omgeving, zonder afbreuk te doen aan eigenheden van deze tijd die eraan kunnen worden toegevoegd.

Breng cultuurhistorie in een vroeg stadium in bij planprocessen

Cultuurhistorie kan een discipline zijn om de kwaliteit en identiteit van een gebied bij gebiedsontwikkeling te versterken. Niet alleen voor de intrinsieke cultuurhistorische kwaliteiten is een vroege inbreng van cultuurhistorici waardevol, maar ook voor de toeristische en zelfs economische potenties. Het is raadzaam een cultuurhistoricus met affiniteit voor planvorming vanaf een vroeg moment mee te laten lopen in het verdere planningsproces. Aan een

³⁵⁷ De Bont, 2009

cultuurhistoricus kan bijvoorbeeld gevraagd worden om voorafgaand aan de specifieke invulling van een ruimtelijk voornemen (woningbouw, landinrichtingsprojecten) een document met een verdieping van de inventarisatie met daarbij 'handreikingen voor ontwerp en inrichting' op te stellen. Hiervan kan de landschapsarchitect of stedenbouwkundige vervolgens dankbaar gebruik maken en op deze manier kan de ontwerpende partij 'bouwen' met zorgvuldige aandacht voor cultuurhistorie en landschap. Een dergelijk document is tevens nuttig bij het opstellen van randvoorwaarden van ruimtelijke ingrepen in structuurvisies. Hiermee kan de gemeente vooraf eisen stellen aan een commerciële partij die een plan wil gaan ontwikkelen.

Dynamiek van de cultuurhistorische bron

De cultuurhistorische waardenkaart is bedoeld als dynamisch product. De resultaten van nieuw onderzoek naar fenomenen die op dit moment nog onderbelicht blijven, en nieuwe inzichten over wat cultuurhistorie is, zouden bij een periodieke actualisatie een plek moeten krijgen in de achterliggende database en op de kaart. Op die manier wordt telkens van de meest recente en op dat moment zo volledig mogelijke gegevens uitgegaan. Daarnaast zijn er onderdelen die nog niet terugkomen op de huidige cultuurhistorische waardenkaart, zoals verdwenen structuren, die ten behoeve van inrichtingsvraagstukken wel nuttig zijn. Nader onderzoek is derhalve mogelijk.

9.2.3 Planologische borging van cultuurhistorische waarden

Inleiding

In het Besluit ruimtelijke ordening is het bestemmingsplan opgevoerd als instrument waarin cultuurhistorische waarden kunnen worden verankerd. Cultuurhistorische waarden kunnen aldus worden geborgd en bij vergunningplichtige ingrepen kan op dit belang worden getoetst. Belangrijk daarbij is dat het cultuurhistorische belang expliciet als afwegingsgrond in het bestemmingsplan moet worden genoemd, omdat anders een juridische grond voor toetsing op basis van dit beleidsterrein ontbreekt. Een borging van specifieke waarden vanwege hun landschappelijke of stedenbouwkundige waarde is in beginsel niet toereikend om ook het cultuurhistorische aspect te beschermen: de belangen van landschap en stedenbouw enerzijds en cultuurhistorie anderzijds kunnen namelijk verschillend zijn.

We moeten allereerst stellen dat de wetgever geen verplichting heeft opgelegd over de wijze waarop het erfgoed geborgd moet worden; alleen dat er moet worden aangegeven welke keuzes in het bestemmingsplan gemaakt zijn en waarom. Wanneer de gemeente voldoende kan onderbouwen in de toelichting op haar bestemmingsplan waarom cultuurhistorie onvoldoende waardevol is en derhalve niet in de verbeelding is opgenomen, is dat in lijn met de eisen van de wetgever. Wanneer er gebieden door (externe) adviseurs hoog worden gewaardeerd en de gemeente dit anders stelt, ontstaat er eventueel een grond waarop bezwaar kan worden gemaakt. Jurisprudentie naar aanleiding van dit wetsartikel bestaat voor zover bekend nog niet. Feit is dus dat de verplichting ten aanzien van cultuurhistorie minder hard is dan de verplichting ten aanzien van archeologie.

Binnen het principe van planologische borging is het belangrijk een onderscheid te maken tussen ontwikkelingen die op basis van het vigerende bestemmingsplan mogelijk zijn of ontwikkelingen waarvoor het bestemmingsplan dient te worden aangepast.

Advies 1 - passend binnen het bestemmingsplan

Voor ontwikkelingen die passen binnen het bestemmingsplan kunnen twee handelwijzen worden gehanteerd, namelijk enerzijds een nauwgezette borging van elementen zoals sloten en houtsingels (houtakkers) door middel van een enkelbestemming en anderzijds een algemene dubbelbestemming 'waarde – cultuurhistorie' voor specifieke deelgebieden, waarin voorwaarden gesteld kunnen worden aan bepaalde ingrepen.

Het is een politieke keuze of het cultuurhistorisch belang vlakdekkend een rol mag spelen in de gemeentelijke planologie of slechts in specifieke deelgebieden. Vanuit een gebiedsgerichte benadering adviseren we om **voor de hele gemeente** een dubbelbestemming 'waarde – cultuurhistorie' op te nemen, waaraan gekoppeld kunnen worden een vergunningplicht voor specifieke activiteiten (zoals 'aanleggen') en de verplichting aan te tonen (bijvoorbeeld door middel van nader onderzoek) dat de voorgenomen activiteiten geen afbreuk doen aan de cultuurhistorische waarde van het gebied. In gebieden buiten de historische kern kan eventueel gekozen worden voor een lichte ambtelijke toets op basis van een quickscan, bijvoorbeeld ten aanzien van de gekozen oriëntatie van de nieuwe bebouwing. Zo kan naar aard van het gebied gedifferentieerd worden. Zodoende kan per locatie maatwerk worden geleverd op het moment dat het relevant is. Die differentiatie kan ook worden opgenomen ten aanzien van de te beschermen aspecten: bij gebieden of objecten met een lagere waarde kan gekozen worden voor minder te beschermen karakteristieken dan bij gebieden of objecten van een hogere waarde. Een variatie daarop is de mogelijkheid om voor landschappen een dubbelbestemming over de hoogst gewaardeerde gebieden te leggen, terwijl voor de landschapselementen geen dubbelbestemming per object wordt opgenomen, maar een dubbelbestemming over de hele gemeente onder verwijzing naar de cultuurhistorische kenmerken- en waarderingskaarten waarop de elementen staan.

Binnen het proces van beoordeling van de vergunningaanvraag zal een afwegingsmoment voor de vergunningverlener moeten worden opgenomen voor de vraag of de ingreep dusdanig is dat cultuurhistorische waarden in het geding zijn. Op die manier wordt voorkomen dat automatisch een onderzoek wordt gevraagd terwijl het achteraf gezien om een huis-, tuin- en keukenplannetje gaat dat geen wezenlijke afbreuk doet aan de cultuurhistorische waarde(n) en waar bovendien het verzoek om een cultuurhistorische onderbouwing qua kosten in geen verhouding staat tot de geplande ingreep. Er wordt op die manier voor slechts een selectie van de aanvragen binnen een gebied met deze dubbelbestemming daadwerkelijk een nadere onderbouwing gevraagd. Deze kan van de vergunningsaanvrager worden gevraagd in de vorm van een cultuurhistorische analyse met ontwerphandreikingen of een landschaps- of stedenbouwkundig plan met cultuurhistorische analyse. Binnen deze mogelijke analysevormen kan de cultuurhistorische waardenkaart een rol spelen, maar afhankelijk van het schaalniveau kan ook een verdiepend onderzoek noodzakelijk zijn.

Beoordeling van de vergunningaanvraag en het door aanvrager aangeleverde onderzoek ter onderbouwing kan plaatsvinden door de betrokken gemeentelijk ambtenaar, al dan niet met (adviserende) ondersteuning van in- of externe adviseurs (historisch geografen, historisch-(steden)bouwkundigen).

Advies 2- nieuwe ontwikkelingen

Voor ontwikkelingen die niet binnen het bestemmingsplan passen, zal een afzonderlijke afweging gemaakt moeten worden. De voorwaarden die verbonden zijn aan het bestaande bestemmingsplan zijn dan immers niet van kracht. Eventuele voorwaarden bij nieuwe ontwikkelingen zullen in beleid moeten worden vastgelegd. Wij adviseren om ook hier in beginsel alle gebieden een cultuurhistorisch onderzoek met handreikingen voor ontwerp mede leidend te laten zijn voor een ruimtelijk ontwerp. Dat geldt minimaal voor alle ingrepen groter dan huis-, tuin- en keukenniveau.³⁵⁸ In gebieden buiten de historische kern kan eventueel gekozen worden voor een lichte ambtelijke toets op basis van een quickscan, bijvoorbeeld ten aanzien van de gekozen oriëntatie van de nieuwe bebouwing. Zo kan naar aard van het gebied gedifferentieerd worden. Beoordeling hiervan kan plaatsvinden door de betrokken gemeentelijk ambtenaar, al dan niet met ondersteuning van in- of externe adviseurs.

Een eis tot vervolgonderzoek

De cultuurhistorische waardenkaart is in de eerste plaats een brondocument op gemeentelijk schaalniveau. Dat betekent ook dat er op het niveau van individuele projecten (belangrijke) lacunes kunnen bestaan of de informatie op een andere, meer gedetailleerde manier gekarteerd en toegelicht zou moeten worden om er zinvol gebruik van te kunnen maken in het plan. Denk daarbij aan de monumentenzorg: de aanduiding van een waardevol pand op een kaart betekent nog niet dat bekend is wat er in het in- en exterieur van het pand precies waardevol is en wat de architect dus zou moeten ontzien (of juist ter verbetering zou kunnen aangrijpen).

Als de gemeente aan een initiatiefnemer als eis stelt dat aanwezige cultuurhistorische waarden gerespecteerd zouden moeten worden en historische karakteristieken versterkt dienen te worden, dan kan het dus in veel gevallen wenselijk zijn om een verdiepende analyse te laten maken. Hierbij kan op een soortgelijke wijze als bij archeologisch onderzoek te werk worden gegaan, zij het dat het onderzoek ten behoeve van cultuurhistorie eerder dan bij archeologie het geval is, bedoeld zal zijn om de plannen bij te sturen.

In de planregels in het bestemmingsplan kan de onderzoekseis worden geformuleerd, bijvoorbeeld voor grotere projecten (méér dan een individueel huis). Hierin kan beleidsruimte voor de verantwoordelijk ambtenaar worden opgenomen om te bepalen of vervolgonderzoek gewenst is om het plan geslaagd te doen zijn. Er bestaat derhalve enige beleidsvrijheid.

Eventueel kan gekozen worden voor een zonering, waarbij de aard van het onderzoek anders is in de naoorlogse uitbreidingswijken dan in de vooroorlogse kern en oudste fabrieksterreinen. Daarbij valt te denken aan een ondergrens naar oppervlakte; in de kleinschalige kern kunnen cultuurhistorische waarden eerder worden aangetast dan in de grootschaliger uitbreidingswijken en jongere bedrijventerreinen.

³⁵⁸ Hiermee doelen we voor wat betreft landschap op plannen groter dan bijvoorbeeld een aanbouw aan een bestaande woning (tenzij die woning expliciete cultuurhistorische waarde heeft)

De Erfgoedwet

Op 1 juli 2016 is de Erfgoedwet in werking getreden. Een belangrijke verandering is dat archeologische rijksmonumenten, net als gebouwde rijksmonumenten, een plek zullen krijgen in de Omgevingswet en dat de gemeenten er daarmee een belangrijke taak verkrijgen. Ook ten aanzien van de procedure rond aanwijzingen van rijksmonumenten is het één en ander veranderd. Monumenten en hun interieurs kunnen bovendien in de toekomst als ensemble beschermd gaan worden. Een belangrijke aanscherping in de wet is opgenomen voor wat betreft de instandhoudingsplicht. Er kan beter worden opgetreden tegen verwaarlozing.³⁵⁹

De Omgevingswet

In het kader van de Omgevingswet, die op zijn vroegst in 2021 in werking zal treden, wordt het bestemmingsplan vervangen door het Omgevingsplan. In dit Omgevingsplan zullen vele aspecten geregeld kunnen worden waarvoor nu nog afzonderlijke instrumenten bestaan. De regels voor ruimtelijk beleid worden daarmee gebundeld. Het Omgevingsplan is vormvrij; momenteel lopen er zowel in landelijke als stedelijke gemeenten pilots om te komen tot een Omgevingsvisie (die de oude structuurvisie zal vervangen) en een Omgevingsplan.

9.2.4 Andere beleidsinstrumenten m.b.t. RO

Breder landschapsbeleid

Om gebieden met een relatief lage waarde toch aan historisch-ruimtelijke kwaliteit te laten winnen zonder – indien politiek niet haalbaar – het zware instrument van een dubbelbestemming hieraan te verbinden en tegelijk geen enkel gebied aan zijn lot over te laten,³⁶⁰ is het noodzakelijk om aanvullend beleid en een aanvullende visie op dergelijke gebieden te ontwikkelen. Dat kan bijvoorbeeld in generiek landschaps- en stedenbouwkundig beleid waarin cultuurhistorie als afwegingskader is meegenomen of voor bebouwde kommen via het stedenbouwkundig beleid van de gemeente. Individuele waardevolle elementen kunnen daarnaast worden geborgd in het bestemmingsplan. Het betreft dan bijvoorbeeld de kwestie hoe cultuurhistorische kwaliteit past binnen een voorziene ontwikkeling in een nu laag gewaardeerd gebied, om subsidiemaatregelen voor het aanbrengen van beplanting (al dan niet in samenwerking met partijen als Landschapsbeheer Zuid-Holland), maar ook om toeristisch en recreatief beleid om de beleving van het landschap te verbeteren door middel van de aanleg van fietsroutes. Ook de implementatie van de cultuurhistorische gegevens in landschappelijke en stedenbouwkundige ontwikkelingsplannen valt hieronder. De waardenkaart kan vervolgens als toetsingsinstrument voor aanvragen of nieuwe plannen dienen, maar vooral ook al in een voorstadium inspirerend werken.

Verordeningen

Het op de voorgrond brengen van planologische borging betekent niet dat verordeningen, en meer specifiek de Erfgoedverordening Alphen aan den Rijn 2015, waardeloos zouden zijn. Specifieke bouwkundige waarden, zoals het originele materiaal, lenen zich slecht voor borging

³⁵⁹ Voor een volledig overzicht, zie: http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/ministerie_ocw_2015_de_erfgoedwet_2016.pdf

³⁶⁰ Als het politiek haalbaar is om niet alleen de gebieden met een hoge waarde te dubbelbestemmen, maar dit vlakdekkend te doen, is dat natuurlijk een optie. Er zou dan gekozen kunnen worden voor een toenemende oppervlakte naarmate de waarde lager is (zie archeologiebeleid) ten aanzien van de verplichting aan te tonen dat er geen cultuurhistorische waarden zullen worden aangetast

via bestemmingsplannen. Een monumentenlijst op verschillende bestuurlijke niveaus blijft dus onverkort noodzakelijk. Ook in andere gemeentelijke verordeningen (bijvoorbeeld op het vlak van groen) kunnen passages worden opgenomen die aansluiten bij de vanuit cultuurhistorie gewenste ontwikkelingsrichtingen. Cultuurhistorie is immers geen op zich staande discipline, maar een materie die zich uitstrekt over meerdere aspecten van de ruimtelijke ordening en het beheer van het landschap. Wanneer vanuit 'groen' het plan wordt gemaakt om te investeren in een aantrekkelijk landelijk gebied, kan de cultuurhistorie richtingen aandragen die met respect voor de geschiedenis en het karakter van een gebied of stedenbouwkundig deelplan in een groenplan kunnen worden omgezet.

Inspiratie en aanmoediging

Alleen regels zijn nooit genoeg om doelen te bereiken, al was het maar omdat niet alles via een bestemmingsplan of monumentenlijst te organiseren is. Inspireren van initiatiefnemers, al dan niet in combinatie met privaatrechtelijke afspraken, is belangrijk om (meer) doelen te bereiken en om draagvlak te creëren.

9.2.5 Afstemming met andere gemeenten

Om te komen tot een afgestemd ruimtelijk beleid is het zaak dat verschillende naburige gemeenten met elkaar overleggen over de te volgen lijn en de te maken keuzes. In de gemeente Alphen aan den Rijn ligt afstemming met de omliggende regiogemeenten van Midden-Holland het meest voor de hand.

9.2.6 Aanvullende informatie over borging

Het is binnen dit beknopte kader onmogelijk om hier alle mogelijkheden met betrekking tot erfgoed en bestemmingsplannen uit te werken. Meer inspiratie over wat kan en wat verplicht is, is te vinden in de Handreiking Erfgoed en Ruimte van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.³⁶¹ Onder meer zijn hier voorbeeldplanregels (voor o.a. beplanting, karakteristieke bebouwing, historische wegen, waterlopen en molenbiotopen), een stappenplan en jurisprudentie te vinden die van pas kan komen bij de uitwerking van wat hierboven beschreven is als optie voor de borging. Bij de planregels gaat het in veel gevallen om voorwaarden waaraan voldaan moet worden om voor een karakteristiek element een omgevingsvergunning te kunnen krijgen. Zeer relevant met betrekking tot alle mogelijke cultuurhistorische fenomenen is het onderdeel 'bestemmingsplan', waar voor diverse elementen staat uitgewerkt wat een mogelijke specifieke manier van borging is.³⁶² Zo bestaat er voor landgoederen en buitenplaatsen de 'waarde – buitenplaats', waarmee het gebied dubbelbestemd kan worden. De 'waarde – open gebied' kan gebruikt worden voor gebieden waarin bebouwing niet wenselijk is. Het loont de moeite om, wanneer de keuze gemaakt is in hoeverre cultuurhistorie planologisch dan wel beleidsmatig geborgd gaat worden, voor elk specifiek onderdeel van de cultuurhistorische waardenkaart in het overzicht van de Rijksdienst na te gaan welke dubbelbestemmingsmogelijkheden er bestaan.³⁶³

³⁶¹ <https://erfgoedenruimte.nl/>

³⁶² <https://erfgoedenruimte.nl/bestemmingsplan>

³⁶³ Zie tevens Poelstra e.a., 2011 voor een overzicht van wat er praktisch gezien wel en niet kan binnen de nieuwe wetgeving

9.2.7 Wenken voor ontwerp en inrichting

Ten geleide

Tijdens het project werden meerdere ideeën opgedaan die we niet in het feitelijke verhaal zoals hiervoor beschreven kwijt kunnen, maar die we op de één of andere wijze toch willen presenteren om deze ideeën niet verloren te laten gaan. Deze lijst is noch volledig, noch representatief voor alle thema's die in de gemeente spelen. Op basis van dit begin zou het de moeite lonen een integralere 'cultuurhistorische kansenkaart' voor de gemeente Alphen aan den Rijn op te stellen: welke gebieden en plekken in de gemeente dragen nu heel veel potentie in zich? Waar kunnen we als gemeente door een bijdrage in welke vorm dan ook een meerwaarde creëren?

Een nieuw leven voor oude buitenplaatsen

De oude buitenplaatsen langs de Rijn zijn in belangrijke mate bepalend geweest voor het karakter van dit bewoningslint vanaf de 17e eeuw. Door de economische neergang en later de verstedelijking is een deel ervan echter verdwenen of nog slechts matig herkenbaar. Een integrale benadering van deze landgoederenzone, zoals bijvoorbeeld in Gelderland is gedaan in het project Nieuw Gelders Arcadië voor de landgoederengordel langs de zuidelijke Veluwezoom, kan helpen om dit aspect van de Alphenese geschiedenis weer meer glans te geven. Vooral in de omgeving van Koudekerk en Hazerswoude-Rijndijk bestaan hiervoor nog mogelijkheden.

Concentratie in het buitengebied

Met name het oude karakter van de linten maakt dat zich hier op kleine schaal in het verleden allerlei activiteiten hebben ontwikkeld, die al dan niet verder ontwikkeld zijn. Dat brengt daarbij echter wel het gevaar met zich mee dat de overgang tussen linten en buitengebied kunnen verrommelen, hoezeer de ontwikkeling ook historisch verklaarbaar is. Door de continue schaalvergroting gaat de rek er in dit soort linten echter op den duur wel uit. Om te voorkomen dat linten zich bijvoorbeeld sluiten, is het zaak tijdig de doorzichten tussen lintbebouwing te 'borgen'.

Verbinden van relictten

Door waterstaatkundige veranderingen zijn sommige structuren versnipperd geraakt en deels onderbroken. Bij landschappelijke herinrichting kan ervoor gekozen worden de ontbrekende delen weer met elkaar te verbinden. Datzelfde geldt voor het herkenbaar maken van verdwenen molenplekken, waardoor molenboezems als geheel weer tot leven komen in het landschap waar ze dat niet meer zijn.

Beleefbare oorlog

Alphen verkeert in de 'gelukkige positie' dat een deel van de tankval van de Vordere Wasserstelling nog aanwezig is, veroorzaakt door het feit dat men voor de aanleg van die tankval bestaande wetingen heeft gebruikt. In het landschap is deze linie, die nu een slapend bestaan leidt, beter te visualiseren. Daarvoor is nader onderzoek naar verloop van de tankval tussen Waddinxveen en Woubrugge aanbevelenswaardig.

Parallele linten

De ontsluiting van het landschap heeft veelal plaatsgevonden via een bundel van parallelle ontsluitingen, die in de tijd na elkaar zijn aangelegd. Daarbij doelen we op de Oude Rijn, de Lage en Hoge Rijndijk, de spoorlijn Woerden – Leiden en de N11. Een creatief proces dat dit gegeven benadrukt, waarbij we voor wat betreft de inrichting vooral kijken naar de Hoge Rijndijk tussen de gemeentegrenzen bij Hazers-woude-Rijndijk en Zwammerdam, kan onderdeel van dit bredere plan zijn.

Zorg bij doorsnijdingen

De aanleg van de spoorlijn Woerden – Leiden en de N11 zorgde voor een substantiële doorsnijding van het Alphense landschap. Het gevaar van nieuwe infrastructuur is niet zozeer de doorsnijding zelf, als wel het feit dat deze structuren nieuwe ontwikkelingen aantrekken. Op meerdere plekken in de gemeente bestaat het gevaar dat de zone tussen Hoge Rijndijk en spoorlijn volledig bebouwd wordt. De groei van de kern Hazerswoude-Rijndijk is daar een voorbeeld van. Daardoor ontstaat het gevaar dat de Rijn visueel van zijn achterland gescheiden raakt, en dat is cultuurlandschappelijk geen gelukkige ontwikkeling.

Open landschap tussen Alphen en Boskoop

Door de uitbreiding van het stedelijk gebied van Alphen aan den Rijn en van de kwekerijen van Boskoop dreigt het oude veenweidelandschap tussen beide gebieden te verdwijnen. Op sommige plekken zijn de Boskoopse kwekerijen nog maar enkele honderden meters van de N11, grens van het Alphens stedelijk gebied, verwijderd. Dat werkt negatief uit op de herkenbaarheid van de polderstructuren ten zuiden van het oude Alphen.

De Boskoopse houtakkers en binnensloten

Het gevaar voor grootschalig rooien van houtakkers en dempen van binnensloten in Boskoop is wel geweken, maar des te actueler is het geleidelijk verdwijnen van deze structuren. Behoud ervan zou, bijvoorbeeld in kleine stedelijke uitbreidingen, het vertrekpunt moeten zijn. Qua ontwerp is dat ook geen vreemd uitgangspunt als we ons bedenken dat veel ontwikkelingen toch op perceelsniveau en dus in de lijn van de verkaveling zullen plaatsvinden.

Het Alphens kanaal

Alhoewel het Omloopkanaal rond het dorp Alphen uit 1660 nooit als stadsgracht is aangelegd, functioneert het visueel in die zin als zodanig, dat het een duidelijke scheiding vormt tussen het oude dorp en het gebied daarbuiten. Zeker omdat er in het dorp veel oude bouwmassa verdwenen is, kan herstel van het ontbrekende stuk kanaal helpen om de oude kern als zodanig beleefbaar te maken. Het is daarom nastrevenswaardig om het gedempte stuk kanaal langs de Paradijslaan weer open te leggen.

Verbinding tussen stad en platteland

De stedenbouwkundige ontwikkeling die in Alphen heeft plaatsgevonden richting de N11 heeft ervoor gezorgd, dat de ruimtelijke grens tussen stedelijk en landelijk gebied hier heel hard is. Staan we in de wijk Kerk en Zanen nog volop in een stedelijke context, langs de Rietveldsche Wetering staan we in één van de fraaiste stukjes landschap van de gemeente. Het handhaven

van de Molenwetering en van de Alphensche Wetering is één van de belangrijkste ontwikkelingen geweest waardoor de overgang wat zachter gemaakt is. De inrichting van de zone langs de N11 kan helpen om deze overgang ook in de toekomst wat verder te verzachten.

9.3 Monumenten, karakteristieke gebouwen en gebieden

9.3.1 Inleiding

De aan de hand van de waarderingscriteria geselecteerde en beoordeelde gebouwde objecten geven aanleiding voor het doen van suggesties voor specifiek beleid om deze waardevolle elementen te borgen in toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Daarvoor zijn verschillende mogelijkheden. De indeling in drie kwalificaties is hierbij richtinggevend.

9.3.2 Objecten met een zeer hoge erfgoedwaarde: gemeentelijke monumenten?

Al eerder is aangegeven, dat de binnen deze categorie geselecteerde objecten en complexen dusdanig veel kwaliteiten bezitten, dat zij ook in een toetsing aan de hand van monumentenselectiecriteria hoog zullen scoren. De inventarisatieresultaten kunnen daarom van dienst zijn voor de actualisering en herijking van de gemeentelijke monumentenlijst. Gezien de hoge kwaliteit van deze categorie, waarvan slechts een deel beschermd is als rijks- of gemeentelijke monument, is het aan te bevelen deze objecten toe te voegen aan de gemeentelijke monumentenlijst. De nu voorhanden selectie is een uitstekend vertrekpunt voor een nadere inventarisatie, beschrijving, waardering en definitieve selectie van cultuurhistorisch waardevolle objecten en ensembles, met het oog op aanwijzing als gemeentelijk monument. De selectie op de cultuurhistorische waardenkaart is breed gedragen, want is mede samengesteld uit de input van de historische kringen.

9.3.3 Objecten met een hoge erfgoedwaarde, beeldbepalende objecten

Ook deze categorie heeft een hoge kwaliteit en kan als basis dienen voor verdere inventarisatie van objecten, die toegevoegd kunnen worden aan de gemeentelijke monumentenlijst. Een alternatief is het opnemen van deze objecten als 'karakteristieke' of 'beeldbepalend' in het bestemmingsplan, om op deze manier een planologische bescherming te garanderen. Ook de categorie 'gemiddelde erfgoedwaarde-beeldbepalend' komt voor opname in het bestemmingsplan in aanmerking.

Enkele suggesties voor het opnemen van waardevolle objecten in het bestemmingsplan

- Aanduiding 'karakteristiek' met omgevingsvergunning voor het slopen van bouwwerken.
- Opnemen van een object in de bestemmingsomschrijving, waarbij, ter plaatse van de aanduiding 'karakteristiek', de instandhouding van de karakteristieke hoofdvorm van gebouwen wordt nagestreefd;
- Omgevingsvergunning voor het slopen: een vergunningplicht instellen, wat betekent, dat voor het slopen van bouwwerken met hoge cultuurhistorische waarde een omgevingsvergunning vereist; sloop van objecten met een zeer hoge en hoge erfgoedwaarde is niet gewenst. Het advies is dat alleen in uitzonderingsgevallen sloop van deze objecten aan de orde kan zijn en een omgevingsvergunning hierop kan worden verleend.
- Omgevingsvergunning voor het wijzigen; bij wijziging van objecten met een zeer hoge en hoge erfgoedwaarde dient zoveel mogelijk te worden uitgegaan van instandhouding en een restau-

ratieve aanpak van hoofdvorm/kap en gevelbeeld. Oorspronkelijke gevelelementen dienen te worden gehandhaafd en indien nodig hersteld. Hiervoor zouden dan welstandscriteria moeten worden opgenomen in de welstandsnota van de gemeente Alphen aan den Rijn. Deze welstandscriteria moeten aansluiten bij de algemene gebieds- en bebouwingskarakteristiek van het plangebied. De objecten met een middelhoge erfgoedwaarde hebben vooral veel waarde als ondersteuning van de gebiedskarakteristiek en als onderdeel van belangrijke (beschermd) cultuurhistorische ensembles. Bij verbouwing is vooral behoud van de hoofdvorm, de schaal en de ruimtelijke betekenis binnen het historische ensemble het uitgangspunt. Ook hiervoor wordt aanbevolen welstandscriteria op maat op te nemen in de welstandsnota. Vervanging van deze panden is in principe mogelijk, maar wel volgens duidelijke op de historische gebiedskarakteristiek afgestemde regels en na verlenen van een omgevingsvergunning. Ook is het aan te bevelen om bij ruimtelijke ontwikkelingen eerst onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarde van deze objecten, ten einde geen bijzondere kwaliteiten verloren te laten gaan.

9.3.4 Adviezen voor onderzoek van gebouwen met bouwhistorische waarden.

Aan een groot aantal objecten is een bouwhistorische verwachtingswaarde toegekend. Het betreft zowel beschermde monumenten als objecten zonder status. Als we willen weten hoe oud een gebouw daadwerkelijk is en wat er in de loop der eeuwen aan veranderd is, is een bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk. Bouwhistorisch onderzoek dient een wetenschappelijk doel, omdat de verkregen informatie en documentatie de kennis over het gebouw én het bouwen in het verleden aanzienlijk vergroten. Daarnaast heeft het onderzoek tot doel, om de waardevolle onderdelen van oude gebouwen goed te kunnen definiëren en daarmee beter te kunnen behouden. Bouwhistorisch onderzoek brengt die waarden in beeld.

Bouwhistorisch onderzoek (van globaal verkennend tot zeer gedetailleerd ontledend) kan worden ingezet bij transformatie en herbestemming van monumenten en kan ook bij niet-beschermd historische objecten van nut zijn. De onderzoeksresultaten (bouwhistorische informatie, bouwgeschiedenis, waardenstelling) dienen als inspiratiebron en referentiepunt voor het verbouwingsplan. In de vergunningsprocedure dient het bouwhistorisch onderzoek als basis voor de bouwplantoetsing. Aan de hand van de waardenstelling wordt dan snel duidelijk of de cultuurhistorische waarden op adequate wijze in het plan zijn geborgd. Is dat het geval, dan zal het ontwerp waarschijnlijk niet op gespannen voet staan met de cultuurhistorische waarden. Een soepele planbeoordeling levert zo tijdwinst op in het vergunningstraject. Een bouwhistorisch onderzoek dient te voldoen aan de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek.

Op de tabel, hangende aan de cultuurhistorische waardenkaart, is aangegeven bij welke panden bouwhistorisch onderzoek kan worden ingezet om tot een betere toetsing van het restauratie- of verbouwingsplan te komen en uiteindelijk tot een betere borging van de cultuurhistorische waarden van het object. Ten slotte kan hier worden opgemerkt, dat een hoge bouwhistorische kwaliteit reden kan zijn om een niet-beschermd pand aan te wijzen als monument.

9.3.5 Adviezen voor bouwkundige ensembles met hoge cultuurhistorische waarden

Vanuit het perspectief van de historische gebouwde omgeving is op de cultuurhistorische waardenkaart een aantal gebieden en ensembles gemarkeerd, die vanwege de zeer duidelijk aanwezige gebiedskarakteristiek, de gave structuren en een hoge dichtheid aan waardevolle (beschermde) gebouwen een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Het gaat dus om op dit moment niet beschermde gebieden. Er is vooral gelet op de samenhang tussen historische stedenbouw, dorpsstructuren, landschap, groen en bebouwing.

De gemeente Alphen aan den Rijn kent geen rijks- en gemeentelijke beschermde dorpsgezichten.

De criteria (op gemeentelijk niveau) waaraan deze gebieden en ensembles zijn getoetst zijn:

1. het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en de ontwikkelingsgeschiedenis/historische gelaagdheid;
2. het belang van het gebied vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging, zichtlijnen, aanwezigheid van *landmarks*, etc.
3. de structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
4. de zeldzaamheid van het gebied (stedenbouwkundig/structuur), op gemeentelijk / regionaal niveau;
5. de dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

In het kader van de nieuwe erfgoedvisie om cultuurhistorie een factor te laten zijn bij het plannen van de ruimtelijke inrichting van ons land, is het aan te bevelen om aan de waardevolle gebieden bijzondere aandacht te besteden en ze te benoemen in de bestemmingsplannen als uitgangspunt bij het vaststellen van criteria en omgevingsvergunningen. Ook kunnen ze worden opgenomen in structuurvisies en de welstandsnota. Voor wat betreft de meest waardevolle gebieden valt te overwegen nader onderzoek te doen naar de mogelijkheden voor aanwijzing als gemeentelijk beschermd dorpsgezicht. De gemeentelijke erfgoedverordening biedt deze mogelijkheid.³⁶⁴

9.4 Toerisme en recreatie

9.4.1 Inleiding

Toerisme en recreatie is sinds de Tweede Wereldoorlog een toenemende functie van het landschap geweest. De welvaart steeg en de Nederlandse bevolking kreeg meer vrije tijd. In Alphen uitte zich dit onder meer in de totstandkoming van het Vogelpark Avifauna (1950) en het archeologisch themapark Museumpark Archeon (1994). Vrijtijdsbesteding is echter aan modes onderhevig. Parken als de hiervoor genoemde weten dat, en moeten vernieuwen om hun bezoekers te behouden. Interessant is dat we trends kunnen onderscheiden die de toeristisch-recreatieve beleving van de vroege 21e eeuw kenschetsen. Initiatieven in Alphen kunnen van deze trends gebruik maken om hun activiteiten 'toekomstproof' te maken.

³⁶⁴ Erfgoedverordening Alphen aan den Rijn 2015

9.4.2 Naar vijf trends

Intensivering

Het publiek heeft behoefte aan beleving, aan historische sensatie. Daarbij horen bijvoorbeeld de 're-enactments', de opvoering van historische gebeurtenissen, zoals historische veldslagen. Kennis en authenticiteit zijn belangrijke kernbegrippen om deze beleving en sensatie mogelijk te maken. Burgers lopen niet meer automatisch warm voor een fototentoonstelling in het lokale dorps huis. Er is een zekere vorm van 'sensatie' nodig om grotere doelgroepen te bereiken. Dat kan al heel eenvoudig door de historische beelden niet op een fotowand, maar in het veld – op de plek waar ze gemaakt zijn – te presenteren. Dat prikkelt reeds de zintuigen. De 'sensatiebenadering' kan uitmonden in re-enactments van veldslagen in het verleden, een realistische verbeelding van het boerenleven van vroeger of in Dickensfestijn³⁶⁵ -achtige evenementen in historische settings. Bij intensieve beleving moeten we niet alleen denken aan prikkeling door middel van beeld, maar ook door geluid, geur en tast. Een voorbeeld is ook de permanente verbeelding van belangrijke plekken in het landschap op een eigentijdse manier, wel transpositie genoemd: *cultuurhistorie herkenbaar vertalen naar eigentijdse functies, vormen, materialisaties en sferen*. Dat hierbij een belangrijke verbinding bestaat met de positie van erfgoed en cultuurlandschap bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen moge duidelijk zijn. Kunstenaars, stedenbouwkundigen, architecten, landschapsarchitecten en tuin- en parkarchitecten spelen een belangrijke rol bij deze vertaling van erfgoed naar het heden. Daarom wordt veel waarde gehecht aan de kwaliteit van het ontwerp.

Informalisering

'De democratisering van kennis': de expert is feilbaar en is niet de enige partij met inhoudelijke kennis. Informatie wordt door een breed publiek ook toegankelijk gemaakt, bijvoorbeeld via (inter)nationale en lokale Wikipedia-achtige projecten. Oral history, het vertellen van verhalen, is een belangrijke kennisbron geworden. Een leidende rol voor erfgoedzorg is lang niet meer alleen voorbehouden aan experts. Weliswaar hebben zij nog altijd een rol binnen het geheel, maar de positie van burgers is de laatste jaren steeds groter geworden en wordt ook in de opzet van het project voor de totstandkoming van de cultuurhistorische waardenkaart omarmd. Deze positie past ook binnen het principe van een terugtrekkende overheid waarin aan het maatschappelijk speelveld (een deel van) de initiatieven wordt overgelaten. Met name kennisverbreiding is een erfgoedbenadering die zich (mede) leent voor uitvoering door particuliere initiatieven. Kennisverwerving, bijvoorbeeld via gespecialiseerde technieken, is daarentegen een onderdeel waar professionals vaker een rol in zullen moeten vervullen. In specifieke gevallen, zoals bij grotere overzichtspublicaties, kan juist de samenwerking tussen professionals en burgers een belangrijke meerwaarde opleveren.

Individualisering

Erfgoed is vooral populair als het te koppelen is aan het belangstellende individu. Daarbij kan gedacht worden aan erfgoed waar eigen voorouders hebben gewoond (gebouwen) of gebruik van hebben gemaakt (objecten). Het betreft bovendien een verschuiving van verhalen over objecten naar verhalen over mensen. Binnen het publiek heb je 'gravers' (sterk geïnteresseerden

³⁶⁵ Tijdens een Dickensfestijn komen, meestal tijdens de winterdagen, de personages van Charles Dickens' A Christmas Carol in een historische setting tot leven. Voorbeelden vinden we in Deventer, Wintelre en Bronckhorst. In Deventer lag het initiatief in handen van buurtbewoners en ondernemers

in één onderwerp) en 'grazers' (breed, maar oppervlakkig geïnteresseerden). Erfgoed gaat niet alleen over het verleden van ridders en jonkvrouwen, maar ook over dat van de gewone mens. De inwoners van onze gemeenten herkennen zich in het erfgoed als zij iets horen of lezen over hun achtertuin, hun dorpsplein of de buurtschap waar hun grootouders woonden. De geschiedenis komt daardoor dichtbij: het verleden wordt als het ware 'van ons' gemaakt. De persoonlijke banden van onze inwoners met het verleden van hun woonomgeving en met een regionale of lokale identiteit groeien. We streven er dan ook naar om evenwicht te vinden in de aandacht voor 'erfgoed van elite en soldaten' en het erfgoed van boeren en timmerlieden. Zo zijn tentoonstellingen over het leven van alledag niet minder waardevol dan een grote manifestatie over oorlog en bevrijding. Bij voorkeur laten initiatieven altijd het grote én het kleine plaatje zien.

Internationalisering

Door de toegenomen reismogelijkheden kijkt het publiek als toerist naar erfgoed, waarbij hij buitenlandse referenties gebruikt. Tegelijk is er een tegenbeweging te zien, de regionalisering. De aandacht voor het streekeigene is sterk toegenomen. Alphen aan den Rijn doet er ons inziens goed aan de internationale of interregionale relaties vanuit het verleden te koesteren of te doen herleven. Dat geldt wellicht zowel voor verspreide locaties in een (ver) buitenland waar historische banden mee bestaan als voor de heerlijkheden waarmee zij via een ambachtsheerlijke familie verbonden waren. Per thema of onderwerp zal verschillen om welke locaties het gaat.

Informatisering

Een tendens die voor alle voorstaande trends geldt is de toenemende informatisering. Kennis wordt breed toegankelijk (gemaakt) voor en door het publiek. Daarnaast ontstaan technische mogelijkheden om erfgoed zichtbaar te maken, zoals 'layar'-applicaties voor de smartphone. Kennis kan in toenemende mate via digitale media worden overgebracht. Aansluiting bij bestaande Zuid-Hollandse initiatieven verdient de voorkeur. Tegelijkertijd beschikken de gemeenten met hun cultuurhistorische waardenkaarten over grote kennisbronnen, die publiek toegankelijk gemaakt kunnen worden.

Benut identiteiten als thema's

Landschap en cultuurhistorie van Alphen aan den Rijn lenen zich bij uitstek voor een uitgesproken keuze van en profilering met thema's of 'identiteiten', die in dit kader op themakaarten zijn uitgewerkt. Het gaat daarbij om:

- ontginningen en waterstaat van het veenlandschap;
- turfwinning en droogmakerijen;
- oorlog en defensie in het Rijnland;
- elitair wonen, transport en industriële bedrijvigheid langs de Oude Rijn;
- ontwikkeling van de kernen in sociaal-economisch perspectief;
- bijzondere teelten: kwekerijen en sierteelt in Boskoop.

Deze lijst met thema's is uiteraard alles behalve uitputtend. De geschiedenis van Alphen aan den Rijn is – op detailniveau - nog veel veelzijdiger. We kunnen bijvoorbeeld denken aan de ontwikkeling van arbeidersdorp tot winkelstad, aan de diversiteit van naoorlogse uitbreidingen, etc.

De genoemde thema's kunnen toegepast worden voor toerisme en recreatie, maar ook vertrekpunt zijn van vervolgonderzoek, bijvoorbeeld voor een Cultuurhistorische Atlas die inzoomt op specifieke kwaliteiten en lokale identiteiten. In andere gemeenten waar men tot een dergelijke atlas is gekomen, zoals Winterswijk, heeft dit bij beleidsmakers, burgers en ondernemers geleid tot een krachtige eensgezindheid om de gemeente cultuurhistorisch op de kaart te zetten. Zo hebben in Winterswijk de gezamenlijke lokale bouwondernemers een herdruk van de atlas bekostigd.

9.5 Educatie

9.5.1 Inleiding

De basis voor een breed draagvlak voor erfgoed in de gemeente wordt gevormd door de jeugd. Zij zijn immers de degenen die het erfgoed over één of meerdere decennia moeten 'dragen' en aan hun kinderen moeten verder geven.

Er zijn talloze manieren om erfgoededucatie vorm te geven. Het grote voordeel van het 'eigen erfgoed' op een gemeentelijke schaal is uiteraard dat een belangrijk deel van de leerlingen er vanuit hun familierelaties een persoonlijke band mee kunnen krijgen. Kennis kan over de generaties worden doorgegeven. Met name in groeikernen met veel gezinnen waarin geen traditie bestaat van (over)grootouders die hun (achter)kleinkinderen over hun band met het gebied vertellen, is dat een uitdaging. Tegelijk zijn het niet zelden buitenstaanders die benieuwd zijn naar het verleden van een plek waar zijn bewust naar toe verhuisd zijn.

9.5.2 Het zoeken van persoonlijke banden

Daar ligt ons inziens direct ook een kans: probeer het wellicht abstracte erfgoed te verknopen met datgene waar de leerlingen een band mee kunnen vormen. Zo vormt het wederopbouwverfgoed mogelijkwerijs de leefomgeving van de grootouders van basisschoolleerlingen. Tracht daarbij de nieuwsgierigheid van de leerlingen te bevorderen door, met name in de bovenbouw van de basisschool, hen gesprekken over het verleden te laten aanknopen met grootouders en/of overgrootouders. Om dit ook mogelijk te maken voor leerlingen wiens familie niet uit Alphen of directe omgeving komt kan een samenwerking worden aangegaan met plaatselijke organisaties op het gebied van ouderenzorg. Het mes snijdt daarbij aan twee kanten: de ouderen krijgen bezoek/gezelschap en kunnen vertellen over hun verleden, de kinderen vergaren kennis over én het verleden én het voeren van gesprekken / afnemen van interviews. Bij een soortgelijke opzet kan ook van leerlingen, wellicht in de onderbouw van het voortgezet onderwijs voor zover de gemeente Alphen aan den Rijn daarop invloed heeft (eventueel in een samenwerkingsverband), verwacht worden dat ze in samenwerking met hun grootouders en het toekomstig gemeentearchief en/of historische verenigingen hun familiegeschiedenis op papier zetten en dit verknopen met de locaties waar deze familieleden/voorouders woonden. Daaraan gekoppeld kan het zelfstandig fotograferen van deze locaties en het verwerken tot een werkstuk zijn. Ook daarbij gaat het om het zoeken naar een koppeling tussen het eigen verleden en de plekken in het landschap.

Tegelijk is er met name voor het voortgezet onderwijs nog een andere invalshoek, namelijk het leggen van verbanden tussen de grotere vaderlandse geschiedenis / canon en de historische ont-

wikkelingen in Alphen aan den Rijn. Het veenweidelandschap is misschien algemeen in Holland, maar uniek voor Europa. Zo worden vaderlandse en lokale geschiedenis met elkaar verknoopt.

Bij dergelijke invalshoeken horen natuurlijk ook aansprekende verhalen en plekken. Leerlingen zijn over het algemeen geneigd beter op te letten bij verhalen en rondleidingen van derden dan bij een voordracht door de eigen leerkracht. Maak daarvan gebruik, en nodig sprekers uit die de leerlingen aanspreken. Wellicht zijn er zelfs 'bekende Alphenaren' bereid om historische verhalen over plekken op die bijzondere locaties aan de leerlingen over te dragen. Een dergelijke benadering blijft altijd beter hangen dan een verhaal in de klas.

Rest uiteraard natuurlijk dat speelse vormen effectiever zijn dan droge verhalen, vooral voor de onderbouw van de basisschool. Speurtochten, spellen etc. zijn daarvoor geëigende middelen. Daarbij moet echter niet onderschat worden dat een spannend verteld verhaal minstens zo goed zal blijven hangen als een eigen speurtocht.

9.5.3 Lespakketten

Het aanbod aan lespakketten voor scholen is enorm en de tijd is beperkt. Om een 'voet tussen de deur' te krijgen op scholen moet het aanbod zich dus onderscheiden. Dat onderscheid kan bereikt worden door niet pas te beginnen bij de scholen, maar al aan te kloppen bij lerarenopleidingen. Het besef dat de waardering van het huidige landschap in de traditie grotendeels teruggaat op schoolmeesters en andere leden van de lokale bovenlaag uit de late 19e en vroege 20e eeuw laat zien, dat zij een belangrijke rol kunnen spelen. Opnieuw: een onderwijzer die op een boeiende manier het lokale landschap en zowel de sociale als ecologische component daarin kan vertellen, kan voor herinneringen zorgen die een leerling zijn leven lang bijblijven.

Een combinatie van klassikaal onderwijs en gerichte excursies in het veld, waarbij grotere verbanden worden uitgelegd – afhankelijk van de doelgroep –, is de beste manier om voor indrukken te zorgen die blijven. Bijkomend voordeel is dat historische verenigingen, die doorgaans met vergrijzing te maken hebben, op die manier hun publiek kunnen vergroten. Actieve medewerking van schoolbesturen is daarvoor noodzakelijk. In hoeverre de gemeente hierin een pro-actieve rol kan spelen is afhankelijk van de ambities die een gemeentebestuur heeft.

9.6 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

9.6.1 Inleiding: lacunes en detailniveau

Na uitvoering van de inventarisatie en integratie van de beschikbare informatie zijn enkele lacunes in de kennis over de Alphense cultuurhistorie opgedoken, waarvan invulling niet of niet volledig voorzien was in het Plan van Aanpak dat ten grondslag ligt aan de huidige cultuurhistorische waardenkaart. We zullen ze achtereenvolgens behandelen. Ze staan in willekeurige volgorde.

Onderstaande opsomming is niet compleet. Op elk van de onderscheiden thema's kan verder ingezoomd worden, bijvoorbeeld op het moment dat ingrepen op een heel lokaal schaalniveau plaatsvinden en detailkennis noodzakelijk is. De cultuurhistorische waardenkaart is immers,

ondanks het nagestreefde detailniveau, een kaart op gemeentelijk schaalniveau. Te denken valt onder meer aan een verdere invulling van aard van verharding en profiel van wegen en soortensamenstelling en onderhoudstoestand van historisch groen.

In het kader van een eventuele beleidsnota cultuurhistorie kan ook worden gedacht aan een onderzoeksagenda voor cultuurhistorie. Daarin zou één en ander dan vollediger en systematischer kunnen worden uitgewerkt dan nu hier is gedaan.

9.6.2 Landschappen en polders

Dynamiek in het landschap

In de kartering van poldereenheden en droogmakerijen zijn we uitgegaan van de toestand in de late 19e eeuw, na afsluiting van de laatste droogmakerij en vóór de grootschalige fusies van de 20e eeuw. De gelaagdheid is echter veel groter, en die gelaagdheid kan wel inzicht geven in de verdere ontwikkelingsgeschiedenis van polders, zowel qua indeling als het verschuiven met grenzen in de 19e en 20e eeuw. We denken bijvoorbeeld aan de polders die vergraven zijn en uiteindelijk door droogmakerijen zijn vervangen, maar ook aan de vele kleine voorgangers van gefuseerde polders. De kaartreeks van Floris Balthasarsz. biedt daarvoor een rijke bron.³⁶⁶ Daarnaast zien we lichte verschuivingen van grenzen en ontpolderingen van stedelijk gebied in de 20e eeuw, die ook inzichtelijk maken welke waterstaatkundige ontwikkelingen het gebied doormaakte.

Ruilverkaveling

Ruilverkavelingen in de gemeente Alphen aan den Rijn vonden vermoedelijk plaats op de overgang van het derde naar het vierde kwart van de 20e eeuw, ogenschijnlijk in het westen eerder dan in het (zuid)oosten. Een afzonderlijke studie naar de waarden ervan heeft nog niet plaatsgevonden, terwijl er door die ontwikkelingen wel compleet nieuwe landschappelijke structuren (wegen met ruilverkavelingsboerderijen) zijn ontstaan.

9.6.3 Landschapselementen

Algemeen

In de huidige kaart is uitgegaan van de kartering van nog bestaande structuren, met als doel om hiermee rekening te kunnen houden bij ruimtelijke ontwikkelingen. Het is echter ook mogelijk om reeds verdwenen structuren te karteren. Daarmee ontstaat enerzijds een completer beeld van de structuren zoals die bestaan hebben, waardoor de ontginnings- en waterstaatkundige ontwikkeling beter te begrijpen zijn. Anderzijds kan daarvan gebruik gemaakt worden in ontwerpkwesities, door inspiratie te putten uit verdwenen structuren in nieuwe ontwerpen. Wanneer bijvoorbeeld een stuk stedelijk gebied geherstructureerd wordt in de toekomst, kunnen bij een nieuwe invulling van het gebied relictten van grotendeels verdwenen structuren weer met elkaar worden verbonden.

Infrastructuur

Op de kaart staan de bewaard gebleven tracés van wegen aangegeven, maar dit zegt niet veel over de toestand waarin deze wegen zich bevinden. Resten van klinkerbestrating en onverharde

³⁶⁶ Zie daarvoor de kaartencollectie van het Hoogheemraadschap Rijnland

paden kunnen een hogere cultuurhistorische waarde hebben dan geasfalteerde wegen. Daarnaast kan bij verharde wegen gedacht worden aan bijzondere objecten in de openbare ruimte, zoals eventuele natuurstenen trottoirbanden uit de vroege 20e eeuw.

Ook een nadere duiding van de verschillende wegen en paden kan interessant zijn. Zo zijn de historische routes die tevens als kerkenpaden gebruikt zijn, nog niet volledig als zodanig geïdentificeerd.

Kavelsloten

Voor de huidige kaart hebben we op het schaalniveau van hoofdafwateringen gekarteerd en is het laagste schaalniveau, de individuele perceelsscheidende sloten, niet meegenomen. Dat is ondervangen door de essentie van de verkaveling in de beschrijving van elke polder (zie hoofdstuk 4) op te nemen. Om dat nog verder te specificeren is het uiteraard mogelijk om elke sloot met een bepaalde historische betekenis op de kenmerkenkaart te plaatsen. Daarbij moet opgemerkt worden dat de vraag is of waardering van elke individuele sloot wel iets oplevert; een waardering kan beter op gebiedsniveau worden opgepakt. Desondanks heeft een inventarisatie op zichzelf zeker een meerwaarde. Daarbij kan nog eens in detail naar de ligging van de binnensloten in Boskoop gekeken worden, waarvoor in dit project een eerste aanzet tot kartering is gegeven.

Opgaand groen

Zoals al eerder toegelicht hebben we de hoofdstructuur van het historisch groen in kaart gebracht, daarbij dankbaar gebruikmakend van de groendatabase van de top10vector-bestanden van de Topografische Dienst. Tegelijk weten we, dat deze bestanden op het lagere schaalniveau niet compleet zijn. Erfbeplanting, boomgroepen en bijvoorbeeld kleine laantjes op landgoederen (vgl. Avifauna) zijn niet altijd aanwezig. Om die reden is een verdere verdiepingsslag, ook ten aanzien van monumentale bomen bijvoorbeeld, op termijn wenselijk.

Bestuurlijke grenzen

Bestuurlijk kennen we een aantal niveaus van grenzen, vanuit verschillende perspectieven. Daarbij denken we aan de ambachten en latere gemeenten, maar ook aan hoogheemraadschappen en polders. Die laatste aspecten zijn in de kaart verwerkt,³⁶⁷ maar de grenzen van ambachten en gemeenten staan er niet op. Aan de hand van de kadastrale minuutplannen en de wel afgebeelde kaartjes uit de atlas van Kuijper is vrij eenvoudig een kartering te maken. Analoog aan de poldergrenzen kan in de laag met ambachts- en gemeentegrenzen ook weer een periodisering / dynamiek worden aangebracht.

9.6.4 Historische bouwkunst en stedenbouw

Historische nederzettingslocaties

Op de kaart hebben we de historische bewoningslinten niet specifiek als ruimtelijke structuur aangeduid. Zij worden zichtbaar door de aanwezigheid van de historische bebouwing die zich daarin bevindt. Dit is verder te onderbouwen aan de hand van een kartering van historische nederzettingslocaties, bijvoorbeeld door aan de hand van het kadastraal minuutplan (1832) in te

³⁶⁷ De volledige gemeente valt en viel binnen het Hoogheemraadschap Rijnland, met de landscheiding net zuidelijk van de zuidelijke gemeentegrens

tekenen waar zich op dat moment bebouwing bevond. Op die manier worden ook de linten zonder waardevolle bouwkunst en verdwenen linten in het kaartbeeld zichtbaar.

Erfinrichting

Op het schaalniveau van erfinrichting hebben we in deze analyse, vanwege de gemeente-brede insteek, niet veel bestudeerd. De monumentale en beeldbepalende bebouwing zijn daarvoor de belangrijkste aanwijzingen. Wat een belangrijk ontbrekend onderdeel is, is een analyse van de erfstructuur en een daarop gebaseerde typologie. Hoe stonden de gebouwen, waar vonden binnen de erven verschillende functies een plek? Hoe zit het met de erfbeplanting? Gekoppeld aan de landschappen kan daarvan een typologie worden opgesteld, veronderstellend dat een oud erf in een droogmakerij er heel anders uitziet en/of zag dan een erf in een middeleeuwse agrarische veenontginning.

Ook andere aspecten met betrekking tot de boerenerfinrichting en -aankleding verdienen verder onderzoek, zoals bruggen en hekwerken (thans zijn de meest zichtbare en evidente voorbeelden geselecteerd) en kleinschalige, niet vanaf de openbare weg zichtbare artefacten als kleine boen- en washokken, pluimveeverblijven en boenstoepen. Op veel erven kan ook de groene inrichting interessant en cultuurhistorisch relevant zijn. Denk aan boomgaarden, solitaire groenelementen als nuts- en sierbomen, slootkantbeplantingen, bleekveldjes en moes- en siertuinrelicten. Ook deze aspecten kunnen onderwerp van cultuurhistorisch vervolgonderzoek zijn.

Integrale stedenbouwkundige typering, waardering en analyse

Een historisch-stedenbouwkundige typering is niet in de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen. Weliswaar zijn de meest waardevolle deelgebieden in kaart gebracht, maar net als de landschappen is echter ook het stedelijk weefsel stedenbouwkundig integraal en vlakdekkend te typeren met typen als 'stratenverkaveling', 'historische linten', 'functionalistische open verkaveling (CIAM)', 'woonerven' en 'thematische stedenbouw'. Ter duiding en verfijning daarvan kunnen ook structuurlijnen en -vlakken worden opgenomen, zoals de wegen- en groenstructuur die onderdeel uitmaken van de respectievelijke stedenbouwkundige ontwerpen. Hiervoor is in de kartering een eerste aanzet gegeven, maar het gaat daarbij om álle wegen, niet om de hoofdopzet van de stedenbouwkundige structuur. Ook een waardering is hierover uit te spreken: is een woonbuurt of andere stedenbouwkundige eenheid van dit type een representatief, goed ontworpen en goed bewaard voorbeeld vergeleken met andere woonbuurten of stedenbouwkundige eenheden van hetzelfde type in Zuid-Holland/Nederland? Kartering volgens deze lijn kan leiden tot planologische en inrichtingsadviezen ten aanzien van de ontwerpqualiteiten en de huidige toestand waarin de woonbuurten verkeren. Dit kan inhoudelijk onderbouwd worden met een historisch-stedenbouwkundige analyse van de stedenbouwkundige plannen die in de loop van de jaren voor de verschillende kernen gemaakt zijn en deels wel, deels niet zullen zijn uitgevoerd. Dergelijke analyses leiden doorgaans tot interessante inzichten over hoe de stedenbouwkundige opzet van een kern ooit bedoeld was en door de jaren veranderde c.q. meeboog met nieuwe ideeën over functioneren van een (verzorgings)kern.³⁶⁸

³⁶⁸ We verwijzen hiervoor als voorbeeld naar de cultuurhistorische waardenkaarten van Assen, Soest en Wageningen (resp. Keunen e.a., 2014; Van Meijel e.a., 2014; Bet e.a., 2016)

Bouwhistorische waarden

Op andere plaatsen in deze rapportage is al aandacht besteed aan de bouwhistorische waarden van de aanwezige historische bebouwing in de gemeente Alphen aan den Rijn. Een eerste kennismaking met de lokale literatuur op het gebied van architectuur en bouwhistorie, maakt duidelijk dat nog relatief weinig onderzoek is gedaan naar de historische bouwconstructies en interieurs van het Alphenese gebouwde erfgoed. Denk hierbij aan constructieve aspecten van de vele historische boerderijen, maar ook aan de interieurs van de Boskoopse kwekersvilla of de kleine, vaak eeuwenoude huizen in de dorpslinten. Ook redengevende beschrijvingen van monumenten bieden hierover weinig of slechts opsommende informatie. Door middel van categoriaal architectuurhistorisch onderzoek en toegepast bouwhistorisch onderzoek kunnen op den duur leemten in de kennis over de ontwikkeling van de Alphenese bouwkunst worden gevuld. Kennis over deze verborgen waarden is niet alleen van groot belang voor de plaatselijke wetenschap, maar is ook onmisbaar bij transformatieopgaven. Zo kunnen afgewogen keuzes worden gemaakt bij de instandhouding van het erfgoed.

9.6.5 Immaterieel erfgoed

Toponiemen

Een cultuurhistorische waardenkaart biedt een goede ondergrond om een laag met historische veld-, straat- en waternamen aan toe te voegen. Op basis daarvan kan straat- en gebouwnaamgeving ondersteund worden.

Volksverhalen en gebeurtenissen

Structuren en objecten op een kaart zetten is één, maar het toevoegen van verhalen is twee. Verhalen bieden een verdere onderbouwing en inkleuring van een structurenkaart, die als kapstok voor het kleurrijke verleden van een plek kan dienen. De GIS-databases die bij dit rapport worden opgeleverd bieden hiervoor een technische basis.

9.7 Aanbevelingen voor presentatie

9.7.1 Digitale publiekspresentatie

De cultuurhistorische waardenkaart en het GIS daarachter bieden een rijke bron aan informatie. Er zijn talloze manieren om het publiek in deze kennis te laten delen en zelf informatie te laten aanvullen. Het is nu ook mogelijk om het publiek via een relatief eenvoudig te vervaardigen applicatie *online* als het ware het GIS te laten bedienen, en lagen aan- en uit te laten zetten. Het beheer van deze GIS-viewer kan extern worden georganiseerd.

Er zijn verschillende varianten voor publiekspresentatie denkbaar. De verdere uitbouw kan bijvoorbeeld modulair worden geregeld, zodat daar uiteindelijk bijvoorbeeld ook beeldmateriaal en verhalen aan toe kunnen worden gevoegd. Er kan echter ook worden volstaan met een één-op-één-vertaling van de bestaande cultuurhistorische waardenkaart. Raadpleging kan bijvoorbeeld via een internetbrowser op de pc of een app op de mobiele telefoon.

9.7.2 De cultuurhistorische atlas als verbeelding

Een cultuurhistorische atlas zou in de eerste plaats, ter onderscheid van deze cultuurhistorische waardenkaart, een uitgebreider en interdisciplinair landschapshistorisch verhaal moeten bevatten, met kaarten die dat daarbij verbeelden. Dergelijke atlassen zijn inmiddels verschenen van Winterswijk, Nunspeet en de Overijsselse Vecht. Vaak waren de grote oplages in korte tijd uitverkocht.

In de atlas hoort ook enige *oral history* thuis. Daarin past bijvoorbeeld ook de huidige perceptie van ons verleden: hoe zouden mensen hun buurtschap of dorp karakteriseren? Daarbij kunnen ook per buurt meerdere bijzondere plekken onder de loep genomen worden, waar de informatie uit de verschillende kaartlagen en die van mensen die er wonen bij elkaar wordt gebracht.

9.7.3 Integratie in gemeentelijk toeristisch-recreatief beleid

De vele informatie in de cultuurhistorische waardenkaart biedt uiteraard veel mogelijkheden als input voor nieuwe ideeën voor het gemeentelijk toeristisch-recreatief beleid. Het gaat daarbij niet alleen om routes, maar ook om thematische programma's, evenementen, etc. Op basis van de meest recente ideeën over gebruik van cultuurhistorie richting een breed publiek (op basis van de kernbegrippen intensivering, informalisering, individualisering, internationalisering en informatisering) is veel nieuws en spannends in Alphen aan den Rijn mogelijk.

Literatuur

In onderstaande lijst is alleen de literatuur opgenomen waarnaar in het rapport of in de GIS-databases wordt verwezen.

- Arentz, B.**, 2000. Schadevergoeding bij militaire inundaties. Van het Ontzet van Leiden tot de Tweede Wereldoorlog. Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis 9 (2000), p. 67-76.
- Bet, E.M., L.J. Keunen, L.M.P. van Meijel, J. Neefjes & N.W. Willemse**, 2016. ... heerlijke vergezichten zijn er te genieten ...; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Wageningen. RAAP-rapport 3200. Weesp.
- Bieleman, J.**, 2008. Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw 1500-2000. Amsterdam.
- Blaazer, S.**, 2011. In de ban van het sortiment. 150 jaar Koninklijke Vereniging voor Boskoopse Culturen (1861-2011). Boskoop.
- Bont, Chr. de**, 2009. Vergeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350). Alterra scientific contributions 27. Wageningen.
- Borger, G.J., F.H. Horsten & J.F. Roest**, 2016. De dam bij Hoppenesse. Gevolgen voor de afwatering van het gebied tussen Oude Rijn en Hollandsche IJssel, 1250-1600. Verloren, Hilversum.
- Burgerwerkgroep “Monumenten in Rijnwoude”**, 2012. Monumenten in Rijnwoude. Z.p.
- Cornips, C.M. & F.B. van den Meiracker**, 1993. Beeldanalyse Gemeente Boskoop. Een inventarisatie van de belangrijkste ruimtelijke karakteristieken.
- DaF-architecten**, 2017. Actualisatie gebiedsvisie Oude Hollandse Waterlinie. Conceptversie.
- Dekker, L.W.**, 1981. Daliegaten en kleiputten in het Hollands-Utrechtse veengebied: sporen van kleiwinning voor verbetering van de bodemvruchtbaarheid. Boor en Spade 20. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Dinkelaar, H. & A. de Kok**, 1999. Onze straat. Encyclopedische toelichting op de straatnamen van Alphen aan den Rijn, Aarlanderveen, Oudshoorn, Alphen, Zwammerdam. Alphen aan den Rijn.
- Habermehl, H.J.**, 1985. Grafkapel Baron de Smeth te Alphen aan den Rijn. Eigen uitgave.
- Herwijnen, M. van, W. Overes, H. Reijenga & G. Wyrdean**, 1987. Leren van de natuur in Boskoop. Lesbrief voor basis- en middelbarescholen. Boskoop.
- Historische Vereniging Boskoop, werkgroep Historische Bebouwing**, z.j. Beeld van Boskoop. Historisch waardevolle gebouwen in Boskoop vóór 1945.
- Hoogendoorn, H.**, 2015. Verslag van een onderzoek naar de Oude Hollandse Waterlinie in Zuid-Holland met het oog op het programma erfgoedlijnen.
- Keunen, L.J., L.M. van Meijel & E.M. Bet**, 2014. Waar stad en land verweven zijn: een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Assen met beleidsadviezen. RAAP-rapport 2876. Weesp.
- Klaassen, W.**, 2007. Alphen aan den Rijn in bedrijf. Alphen aan den Rijn.
- Kok, R.S.**, 2001. Archeologische Inventarisatie Gemeente Alphen aan den Rijn. Afdeling Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting, Gemeente Alphen aan den Rijn.
- Kok, A. de**, 1996. “De uitbreiding van Alphen aan den Rijn tot 1960. De wegen en bruggenproblematiek”, in: De Viersprong. Uitgave van de historische vereniging Alphen aan den Rijn, 13e jaargang, nr. 48, p.57-70.

- Kok, A. de**, 1996, "De uitbreiding van Alphen aan den Rijn tot 1960. De wegen en bruggenproblematiek", in: De Viersprong. Uitgave van de historische vereniging Alphen aan den Rijn, 13e jaargang, nr. 48, p.57-70.
- Landschapsbeheer Zuid-Holland**, 2013. Cultuurhistorische inventarisatie Alphen aan den Rijn. Het Rietveldsepad, Polder Steekt en de Ridderbuurt. Waddinxveen.
- Meer, J. van der & H. Schreuders**, 2007. Jan Dekker, architect en gemeenteplichter in Hazerswoude en Zoetermeer. Een overzicht van zijn werk. Zoetermeer.
- Meijel, L.M.P. van, L.J. Keunen & E.M. Bet**, 2014. Tussen Eem en Heuvelrug. Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Soest. RAAP-rapport 2758. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- Monumenten Advies Bureau (C.J. Frank)**, 2017. Het Rode Dorp in Alphen aan den Rijn. Staalkaart van volkswoningbouw 1900-1965. Cultuurhistorisch onderzoek. Nijmegen.
- Mey, M.H.**, 2010. Luchtoorlog boven Koudekerk en Hazerswoude-Rijndijk. Uitgave van Historisch Genootschap Koudekerk.
- Niemeijer, A.F.J.**, 1990. Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945. Boskoop deel 1 en deel 2. Historisch-geografische beschrijving, inventarisatie (Monumenten Inventarisatie Project).
- Nieuweijer, N.**, 2009. Over de brug. Alphense bruggen toen en nu. De oudste, mooiste, belangrijkste en (on)bekendste bruggen van Alphen (aan den Rijn), Aarlanderveen, Oudshoorn en Zwammerdam. Alphen aan den Rijn.
- Oosterom, G. van**, 2015. Gronden van vermaak. Een reconstructie van de ontwikkeling van de buitenplaatscultuur en het buitenplaatslandschap langs de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht (1600-1900). Rijksuniversiteit Groningen.
- Oudheusden, L.J. van**, 2010. Vooronderzoek Conventionele Explosieven RijnGouweLijn Leiden-Gouda. Saricon, Sliedrecht.
- Poelstra, J., A.E. de Graaf & R.J.M.M. Schramm**, 2011. Cultureel erfgoed en ruimte: gebieds- en ontwikkelingsgerichte erfgoedzorg in de ruimtelijke ordening. Amsterdam.
- Ramaker, W.**, 1980. Sta een ogenblik stil... Monumentenboek 1940/1945. Kampen.
- Rijkelijkhuizen, M. & A. van 't Riet (red)**, 2016. Het leven in Alphen aan den Rijn vanaf het midden van de negentiende eeuw. Wonen en Monumenten. Alphen aan den Rijn.
- Rijkelijkhuizen, M. & A. van 't Riet (red)**, 2017. Het leven in Alphen aan den Rijn vanaf het midden van de negentiende eeuw. Landbouw en tuinbouw. Alphen aan den Rijn.
- Rijkelijkhuizen, M. & A. van 't Riet (red)**, 2017. Het leven in Alphen aan den Rijn vanaf het midden van de negentiende eeuw. Ambacht en industrie. Alphen aan den Rijn.
- Rijkelijkhuizen, M. & M. van 't Riet (red)**, 2016. Vroeger...50 verhalen uit Rijnlands midden. Alphen aan den Rijn, Kaag en Braasssem en Nieuwkoop in de jaren '40 tot '70.
- Smid, R.**, 1987. Bescherming van kleine landschapselementen in Boskoop. Boskoop.
- Stenvert, R. e.a.**, 2004. Monumenten in Nederland. Zuid-Holland. Zeist/Zwolle.
- Straaten van Nes, J.H.**, 1925. Boskoop het wereldberoemde tuinbouw-centrum. Boskoop.
- Sueur, C., K.M. van Dijk, M.E. Lobbes & N. van der Voet**, 2012. Archeologische waarden- en verwachtingenkaart gemeente Rijnwoude en gemeente Zoeterwoude. Buro de Brug, Amsterdam.
- Sueur, C., M.E. Lobbes & G. Busé**, 2014. Archeologische waarden- en verwachtingenkaart gemeente Alphen aan den Rijn. Buro de Brug, Amsterdam.

- Tielhof, M. van & P.J.E.M. van Dam**, 2006. Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857. Matrijs, Utrecht.
- Vaartjes, G. & D. Visse**. 2013. In Boskoop staat een huis. Dorp met waardevol erfgoed. Boskoop.
- Vaartjes, G. e.a.** (Historische Vereniging Boskoop), 2004. Beeld voor Boskoop. Kanttekeningen bij het concept Welstandsnota. Boskoop.
- Vangheluwe, D. & Th. Spek**, 2008. De laatmiddeleeuwse transitie van landbouw en landschap in de Noord-Brabantse Kempen. *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 26(1): 1-23.
- Verhoef, B. & A. van 't Riet**, 2013. Canon van Benthuizen, Hazerswoude en Koudekerk aan den Rijn. De geschiedenis van drie dorpen in 50 vensters. Rijnwoude.
- Vlasveld, P.**, 2016. Drooggemaakte Noordplas. Eigen uitgave, z.p.
- Vuyk, A. sr.**, 1966. Boskoop vijf eeuwen boomkwekerij. Plant Propaganda Holland, Boskoop.
- Willemse, N.W.**, in prep. Bodemdaling in en om Gouda. Een synthese van drie onderzoeken naar de relatie tussen (stedelijke) ontwikkelingen en bodemdaling.
- Zijden, A. van der & A. Gijlstra**, 2011. Toegevoegde elementen cultuurhistorie vallende onder het Bestemmingsplan Aarlanderveen. Alphen aan den Rijn.

Daarnaast zijn de lijsten en redengevende beschrijvingen van de gemeentelijke en rijksmonumenten in de gemeente Alphen aan den Rijn geraadpleegd.

Overzicht van (kaart)bijlagen

Kaartbijlage 1a. Cultuurhistorische kenmerkenkaart: landschap.

Kaartbijlage 1b. Cultuurhistorische kenmerkenkaart: bouwkunst en stedenbouw.

Kaartbijlage 2a. Cultuurhistorische waarderingskaart: landschap.

Kaartbijlage 2b. Cultuurhistorische waarderingskaart: bouwkunst en stedenbouw.

Kaartbijlage 3. Integrale ensemblekaart.

Kaartbijlage 4a. Themakaart 1: Oorlog en defensie.

Kaartbijlage 4b. Themakaart 2: Rijn en kernen.

Kaartbijlage 4c. Themakaart 3: Sierteelt Boskoop.

Bijlage 1. Catalogi van landschap en bouwkunst/stedenbouw.

Bijlage 2. Database van gebouwde objecten.

Bijlage 3. GIS-bestanden.

Bijlage 4. Fotobestanden.

De kaartbijlagen en bijlagen worden als losse bestanden meegeleverd.

Bijlage 1: Catalogi van landschap en bouwkunst/stedenbouw - inhoud

Inhoudsopgave

Catalogi op basis van de databases:

1 - Landschap / poldereenheden	1
2 - Waterstaat	38
3 - Infrastructuur	598
4 - Opgaand groen	676
5 - Oorlog en defensie	977
6 - Buitenplaats	986
7 - Economie	1007
8 - Bouwkunst	1016
9 - Bouwkunstensembles / stedenbouw	2554

Themakaartcatalogi:

10 - Oorlog en defensie	2608
11 - Rijn & kernen	2625
12 - Sierteelt regio Boskoop	3204

